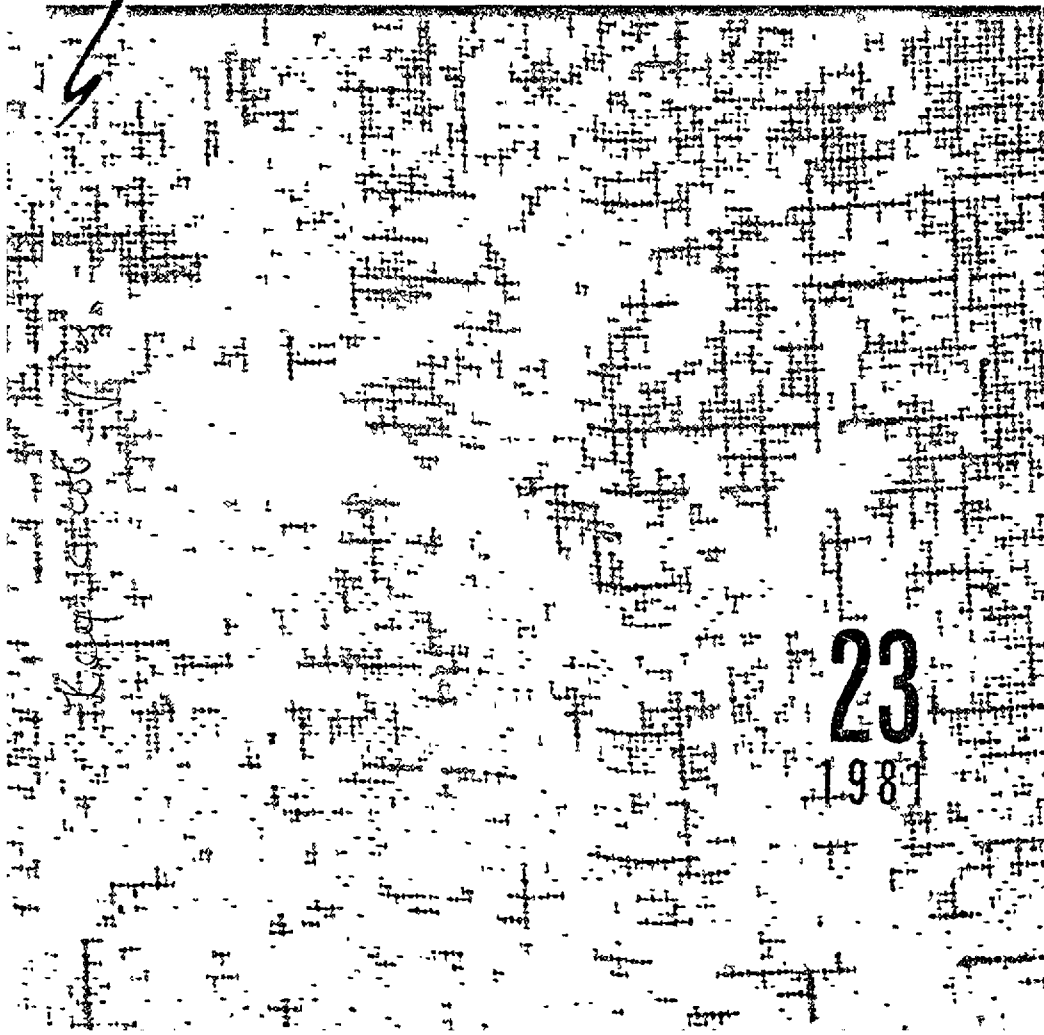

ISSN 0203-9494

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

23

1989

МІНІСТЕРСТВО ВИЩОЇ І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ УРСР
ЛЬВІВСЬКИЙ ОРДЕНА ЛЕНІНА ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

ВИПУСК 23

ЛІТЕРАТУРА, МОВА ТА КУЛЬТУРА
ЗАРУБІЖНИХ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МІЖВІДОМЧИЙ
НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Видається з 1970 року

Л Ь В І В
ВИДАВНИЦТВО ПРИ ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ВИДАВНИЧОГО ОБ'ЄДНАННЯ «ВИЩА ШКОЛА»
1981

ББК 80

8 И

П 78

Сборник содержит материалы, освещающие проблемы современных славянских литератур, их историю, межславянские литературные связи. Публикуются статьи, посвященные 125-летию со дня рождения Ивана Франко, 140-летию со дня рождения Элизы Ожешко, 80-летию со дня рождения Ладислава Штолла.

Читатель познакомится с письмами М. Домбровской, Г. Гурской, С. Р. Добровольского и других передовых польских писателей. В ряде статей исследуются вопросы славянского языкознания. Для филологов, учителей, историков.

Редакційна колегія: доц., канд. іст. наук В. П. Чорній (відп. ред.), доц., д-р філол. наук К. К. Трофимович (заст. відп. ред.), доц., канд. іст. наук М. Г. Крикун (заст. відп. ред.), доц., канд. філол. наук О. І. Грибовська (відп. секр.), проф., д-р іст. наук О. С. Бейліс, член-кор. АН УРСР, проф., д-р філол. наук Г. Д. Вервес, проф., д-р іст. наук І. М. Гранчак, проф., д-р іст. наук А. Ф. Кізченко, доц., канд. філол. наук В. А. Моторний, проф., д-р іст. наук І. М. Теодорович, проф., д-р філол. наук П. П. Чучка.

Адреса редакційної колегії:

290000, Львів, вул. Університетська, 1, держуніверситет,
кафедра історії південних і західних слов'ян, тел. 79-73-29.

Редакція історико-філологічної літератури

П $\frac{70202-042}{M225(04)-81}$ 515—81 460100000

© Видавниче об'єднання
«Віща школа», 1981

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Л. С. КИШКІН, ст. наук. співроб.,
Інститут слов'янознавства і балканістики АН СРСР;
В. А. МОТОРНИЙ, доц.,
Львівський університет*

АКАДЕМІК Л. ШТОЛЛ — УЧЕНИЙ, ПУБЛІЦИСТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

(До 80-річчя з дня народження)

Творчість найвидатніших представників марксистської критики — Ю. Фучіка, Б. Вацлавка, Е. Уркса, К. Конрада, З. Неєдлого, Л. Штолла та ін. — є невід'ємною складовою частиною глибокої і яскравої культури, створеної в Чехословаччині. Почесне місце серед цих діячів займає академік Ладіслав Штолл — учений зі світовим ім'ям, видатний громадський діяч, полум'яний комуніст, автор багатьох книг, статей, есе, публіцистичних виступів з найрізноманітніших питань теорії та історії літератури, філософії та естетики, культурно-політичного життя, визначний організатор наукового та літературного життя в Чехословаччині [2; 3; 11; 12; 14; 15; 17].

Перші праці Л. Штолла датовані кінцем 20-х років. Понад 50 років видатний учений-комуніст перебував на передньому краї політичного та літературно-культурного життя в країні [16; 23].

Ладіслав Штолл народився 26 червня 1902 р. на півночі Чехії у м. Яблонець над Нісою в родині робітника-пивовара. Тут формувалася активна життєва позиція майбутнього вченого, тут беруть свої початки його художні смаки і уподобання. Репальне училище і торговельна школа не відповідали інтересам юнака. Його приваблює світ літератури. Перебуваючи у Празі, Л. Штолл відвідує лекції провідних учених Карлового університету Ф. Кс. Шальди, З. Неєдлого та ін. У ці роки він проявляє живий інтерес до літературної творчості — пише вірші, оповідання, нариси. Незабаром Л. Штолл повністю віддається громадсько-політичній, журналістській і літературній діяльності.

1925 р. знаменний для Л. Штолла — це рік його вступу до лав Комуністичної партії Чехословаччини. З кінця 20-х років Л. Штолл — активний співробітник і редактор комуністичних видань «Rudé Právo», «Levá Fronta», «Tvorba». За свої переконання і комуністичну діяльність він неодноразово переслідувався властями буржуазної Чехословаччини, притягався до суду. На рубежі 20—30-х років, коли в умовах тимчасової стабі-

лізації капіталізму частина чеської інтелігенції припинила партійну діяльність, Л. Штолл особливо інтенсивно працював у комуністичній пресі, докладаючи максимум зусиль до згуртування прогресивних сил для відпору реакції.

Яскравою сторінкою творчості Л. Штолла є його переклади творів К. Маркса і Ф. Енгельса чеською мовою. Протягом 1934—1936 рр. у Москві він здійснює цю важливу роботу. Частина перекладів була опублікована ще у довоєнні роки, повністю вони ввійшли до «Вибраних творів» К. Маркса і Ф. Енгельса (Прага, 1950). Робота над перекладами творів класиків марксизму збагатила і розширила світогляд Л. Штолла, активізувала його політичну, публіцистичну і літературно-критичну діяльність. У роки перебування в СРСР Л. Штолл зустрічався з К. Готвальдом, близько зійшовся з Ю. Фучіком, який у ті роки неодноразово бував у нашій країні.

Багатогранна суспільно-літературна діяльність Л. Штолла 20—30-х років втілена у десятках статей, репортажів, есе, рецензій, заміток. У наш час основні з них зібрані у книгах «Обличчям до дійсності» [26] та «З боїв на лівому фронті» [25], які сам автор називає «марксистською міжвоєнною публіцистикою». Обсяг статті не дає змоги докладно ознайомити читача з цими працями, тому ми охарактеризуємо лише їх проблематику.

Ряд праць Л. Штолла присвячено популяризації творів В. І. Леніна в Чехословаччині, захисту безсмертних ленінських ідей від наклепів буржуазної пропаганди. Серед них «Нова книга Леніна чеською мовою» (1934), «Ленін — філософ, борець» (1934), «Вороги Леніна» (1934) [25], «З. Неєдли. Ленін» (1938) [26]. Ця тема продовжена вченим у післявоєнні роки: «Ленін і народ» (1954) [26] та ін. Їй присвячено ряд статей у двотомній книзі «Мистецтво та ідеологічна боротьба» [33]. Ленінські положення лежать в основі всіх літературознавчих, естетичних, культурно-політичних робіт Л. Штолла [25—33].

Ще одна тема яскраво представлена у публіцистиці Л. Штолла, в його літературно-критичних працях — життя Радянського Союзу, розвиток радянської літератури і культури. У 30-ті роки, перебуваючи в СРСР, Л. Штолл посилав на батьківщину статті, репортажі, замітки, в яких розповідав про життя радянських людей, про їхню героїчну працю, про розвиток соціалістичної культури і літератури. В дусі фучіківських репортажів написаний, наприклад, нарис Л. Штолла про життя заволзької комуні «Рефлектор», організованої чехословацькими інтернаціоналістами, які приїхали в СРСР, щоб разом з радянськими людьми будувати нове життя.

Л. Штолл один із перших у Чехословаччині високо оцінив твори про СРСР передових чеських і словацьких письменників М. Пуйманової, Ю. Фучіка та ін. [25, с. 282]. Про книгу Ю. Фучіка «В країні, де завтра вже є вчорашнім днем» Л. Штолл ще у 1931 р. писав у газеті «Rudé Právo», що автор побачив жит-

тя радянських людей у «великій історичній і соціальній перспективі» [25]. Після арешту Ю. Фучіка за публічну лекцію про СРСР Л. Штолл виступив на його захист статтею «Чотири місяці за промову про СРСР» [25, с. 39—40].

У публіцистиці Л. Штолла 30-х років знаходимо відгуки на твори чеських авторів, книги яких публікувалися в СРСР [25, с. 373], роздуми про світове значення радянського театру [25, с. 320] та ін.

Публіцист-комуніст Л. Штолл викривав на сторінках комуністичної преси брехливу пропаганду бульварних газетярів, які зводили наклепи на радянський народ, на Країну Рад [25, с. 61—71, 80—82, 346 та ін.].

Велике місце в працях Л. Штолла, присвячених СРСР, займають публікації з питань літератури, театру, культурної політики тощо. Ще в 30-ті роки він написав ряд статей і рецензій, в яких пропагує творчість відомих радянських письменників, аналізує їхні твори. В одній із рецензій, опублікованій у 1931 р., Л. Штолл високо оцінив роман О. М. Толстого «Вісімнадцятий рік», підкресливши, що цей твір є не лише «свідченням великого героїзму, проявленого робітниками і селянами, а й книгою, в якій показано волю і далекоглядність вождів Жовтневої революції... під керівництвом яких будувався новий світ...» [25, с. 264]. Особливо високо Л. Штолл оцінює творчість М. Горького, підкреслює її світове значення. Видатному радянському письменникові він присвятив ряд цікавих статей: «Велика людина Максим Горький» (1951) [26], «Критик старого світу» (1949) [29] та ін. У цих працях Л. Штолл наголошує на революційності творів М. Горького, на зв'язку його творчості з російською та світовою класичною літературою, на дієвому гуманізмі письменника, на високій художності, на реалізмі його творів. «Горький, — пише Л. Штолл, — не лише геніальний художній талант, Горький є основоположником нового мистецтва, мистецтва соціалістичної епохи, основоположником соціалістичного реалізму» [29, с. 185].

З радянською тематикою в творчості Л. Штолла пов'язані і його численні культурно-політичні статті. В одній із них — «Наше ставлення до Жовтня» (1967) — він стверджує, що «Жовтнева революція стала вирішальним чинником визволення наших народів у 1918 році» [33, т. 2, с. 317]. Робітничий і визвольний рух у Чехословаччині, передова культура і література відчули подих нових величних ідей Жовтня, підкреслює Л. Штолл.

Таким чином, праці Л. Штолла — літературознавчі статті, публіцистичні твори і фундаментальні праці — є свідченням нерозривного і глибокого зв'язку всієї творчості чеського вченого з досягненнями марксистської науки.

Л. Штолл — автор багатьох праць, пов'язаних з суспільно-політичним та культурно-літературним життям Чехословаччини. Статті, рецензії, репортажі, невеличкі замітки, опубліковані ним у 30-ті роки, є свідченням гострої боротьби прогресивних

сил з реакцією у Чехословаччині [25]. Л. Штолл писав про ці праці: «Не всі статті того часу виникли у зосередженій тиші робочого кабінету. Багато з них метранпаж брав по сторінках прямо з рук того, хто писав, і так вони у першому варіанті з'явилися на редакторському столі пролетарської газети» [26, с. 394]. Багато питань порушував Л. Штолл: він писав про політичні маніфестації робітників, ділився думками про середньовічний революційний гуситський рух; переважна більшість його праць того часу присвячена захисту прогресивних сил, діячів культури від нападок реакції, боротьбі з тими, хто був готовий схилити коліна перед мюнхенським диктатом, і багатьом іншим жагучим проблемам суспільно-політичного життя.

Невеликою статтею «Травнева демонстрація» (1931) відкривається книга Л. Штолла «З боїв на лівому фронті», в якій зібрані його праці 30—40-х років. Стаття є ніби заступом до книги, в якій представлена найрізноманітніша проблематика. Вся книга пройнята оптимізмом, вірою у перемогу справедливої боротьби за справу робітничого класу, передової думки, прогресивної культури. «Першого травня, — читаємо у статті, — знов вийдуть на вулиці численні колони робітників. Над їх рядами будуть майорити прапори, простори вулиць наповнять звуки бойових закликів... А з-за закритих вікон на них зі страхом будуть дивитися люди — буржуазні обивателі... вони будуть нервово дивитися на потік чужого життя, чужого для них світу, який заповнив «їхні» бульвари, «їхні» вулиці...» [25, с. 31].

У творчості Л. Штолла тих років переважають гострі політичні статті і репортажі. Як літературний критик і теоретик соціалістичної літератури, Л. Штолл пліч-о-пліч з Ю. Фучіком, Б. Вацлавком, К. Конрадом та іншими діячами, що стояли на революційних, марксистських позиціях, боровся за об'єднання прогресивних сил чеської культури та літератури [7, с. 219—243; 5, с. 131—138, 231—242, 305—313; 9, с. 300]. У численних працях того часу Л. Штолл підкреслював соціальний смисл творів С. К. Неймана [34], М. Майєрової, В. Ванчури, В. Незвала, Г. Вчелічки та інших прогресивних письменників, активно сприяв виробленню марксистського підходу до літературних явищ у критиці та літературознавстві [12], висвітлював у своїх працях проблеми соціології мистецтва та літератури.

У коло інтересів Л. Штолла входили також питання драматургії, театру, образотворчого мистецтва, кінематографії [25]. Революційному театру присвячені, наприклад, такі статті Л. Штолла 30-х років, як «Успіх революційної драматургії» [25, с. 318], «Післямова до з'їзду робітничої театральної самодіяльності» [25, с. 324] та ін. У першій статті Л. Штолл пише про успішну постановку п'єси М. Погодіна «Мій друг», друга — присвячена питанням співвідношення теорії і практики в діяльності пролетарського театру. В статтях «В ім'я культури, відзовіться», «Відізвились» [25, с. 346—351] Л. Штолл гаряче ви-

ступив на захист п'ес К. Чапека та О. Корнійчука, заборонених урядом.

Образотворчому мистецтву присвячені статті «Вацлав Шпала відповідає наклепнику» (1937) [25, с. 156], «Про каталог виставки празького барокко» (1938) [25, с. 362], статті про М. Алеша [13; 25, с. 377] та ін. Для всіх цих праць характерний пафос боротьби за прогресивне мистецтво. Ці проблеми широко представлені і в повоєнній творчості Л. Штолла. Зокрема, слід відзначити статті з книги «Мистецтво та ідеологічна боротьба» (т. 1 і 2, 1972) [33], написані у 1945—1972 рр. Вони присвячені найважливішим теоретичним питанням літератури і мистецтва, актуальним проблемам культурної політики. «Інтелігенція і політика» (1945), «За єдність робітників культури» (1946), «Завдання теоретичного фронту» (1957), «Народна і соціалістична традиції в нашій культурі» (1958), «Література і культурна революція» (1959), «Проти суб'єктивізму в літературній критиці» (1969), «Партія і культура» (1971) — ось лише декілька назв, які свідчать про актуальність праць Л. Штолла. У цих публікаціях Л. Штолл виступає як видатний організатор культурно-політичного життя в Чехословаччині, як глибокий теоретик соціалістичного мистецтва, як безкомпромисний борець за чистоту марксистської художньої критики і естетики, літературознавства і філософії [3; 19; 21].

Статті Л. Штолла цих років належать до основоположних для соціалістичної культури і мистецтва ЧССР. Вони повністю відповідають тим вимогам, які ставить перед художньою критикою комуністична партія. «Займаючи місце на передньому краї ідеологічної боротьби,— підкреслено у передовій статті газети «Правда», — критика служить найважливішим інструментом проведення лінії партії у сфері літератури і мистецтва» [4; див. також 20]. Важливі літературно-критичні роботи Л. Штолла перекладені в СРСР [6; 7; 8; 10].

Характеристика творчої особистості Ладіслава Штолла міжвоєнних років була б неповною, якщо не згадати його художніх творів. Л. Штолл — автор автобіографічного роману «Людина у літаку» (1927), повісті «Отруєний хліб» (1928), створеної під безпосереднім впливом поезії І. Волькера, нарисів про природу «Збір овочів», «Осінь» та ін. Перу Л. Штолла належать поезії та дитячі книги.

У роки окупації Л. Штолл брав участь у нелегальній діяльності КПЧ, писав для підпільної «*Rudé Právo*»*. Напередодні звільнення Праги в ніч з 8 на 9 травня 1945 р. Л. Штолл був серед тих, хто готував перший легальний номер органу Комуністичної партії Чехословаччини.

Після звільнення Чехословаччини Радянською Армією Л. Штолл разом зі З. Неєдлим та іншими визначними пред-

* Про окремі епізоди з життя Л. Штолла цих років див. у книзі Р. Ветішка «Прыжок во тьму» — М., 1973, с. 273 та ін.

ставниками чехословацького культурно-політичного життя бере найактивнішу участь у створенні соціалістичної культури. Центральне місце серед робіт Л. Штолла 50—60-х років займає книга «Тридцять років боротьби за чеську соціалістичну поезію» (1950) [32], монографія «Про форму і структуру в словесному мистецтві» (1966) [27], які були відзначені Державною премією ЧССР.

Книга «Про форму і структуру в словесному мистецтві», безперечно, значне явище у марксистському літературознавстві, вона по-новому, на великому фактичному матеріалі вирішує складні теоретичні проблеми літературознавства і естетики.

У 70-ті роки Л. Штолл, крім численних статей, опубліковує кілька книг історико-літературного та літературно-теоретичного характеру [16; 23; 24; 29; 30; 33 та ін.], зокрема «Про модерність і модернізм у мистецтві» (1974), «Поет і надія. З історії боротьби за чеську соціалістичну поезію» (1975), «Соціалізм і особистості» (1974), «Громадянин Ф. Кс. Шальда» (1977) та ін. [28; 29; 30; 31].

Перша книга [30] містить три актуальні теоретичні праці академіка Л. Штолла, які раніше входили до двотомної збірки статей і досліджень «Мистецтво та ідеологічна боротьба» [33]. У цих розвідках, тісно пов'язаних тематично, автор аналізує розвиток літератури Чехословаччини в міжвоєнні роки і в період 1945—1960 рр., визначає завдання художньої критики, її значення для розвитку літературного процесу. Велика увага у книзі приділяється питанням так званого абстрактного мистецтва, проблемі впливу реакційної ідеології на творчість окремих митців (зокрема, на Заході). Л. Штолл справедливо вважає, що марксистська критика повинна не втомно і послідовно боротися проти буржуазної ідеології, скеровувати художній процес у напрямі соціалістичного мистецтва. Вчений розглядає також такі поняття в літературі та мистецтві, як прогресивність і модерність. Він показав принципову різницю в трактуванні поняття модерності і модернізму в марксистській і буржуазній науці.

Книга Л. Штолла «Соціалізм і особистості» [29] присвячена дослідженню прогресивних традицій у чеській і світовій літературі, зокрема у творчості З. Неєдлого, С. К. Неймана, Ю. Фуčíка, Б. Вацлавка, К. Конрада та ін. Значне місце у книзі посідають дослідження творчості М. Горького, Е. Е. Кіша, Т. Манна, деяких сучасних чеських письменників.

Багаторічні, плідні, новаторські роботи Л. Штолла про чеську поезію, написані ним за довге творче життя, ніби підсумовує монографія «Поет і надія» [28]. Ця праця висвітлює зв'язки вченого з багатьма видатними представниками чеської прогресивної поезії, а вони у Л. Штолла надзвичайно широкі [18]. Книга Л. Штолла про чеську поезію є ваговим внеском ученого в розуміння розвитку чеської поезії ХХ ст., у справу утвердження соціалістичного реалізму в чеській літературі [3: 19].

Важливе місце у післявоєнній творчості Л. Штолла посідає книга «Громадянин Ф. Кс. Шальда» [31], присвячена вчителю Л. Штолла, одному з провідних критиків і літературознавців минулого. Л. Штолл відзначає слабкі та суперечливі сторони творчості Ф. Кс. Шальди, але водночас показує ту значну роль, яку він відіграв у розвитку чеської літератури кінця ХІХ—ХХ ст.

У післявоєнні роки Л. Штолл багато енергії віддає політичній діяльності, організації культурного і наукового життя в країні. В 1946 р. він став професором, а згодом — ректором Вищої політичної школи, з 1952 р. очолює державну комісію по створенню Чехословацької Академії наук, Міністерство вищої освіти, обирається віце-президентом ЧСАН. До останніх днів життя (помер Л. Штолл 6 січня 1981 р.) учений працював директором Інституту чеської і світової літератури ЧСАН, був членом ЦК КПЧ (з 1946 р.). Відзначаючи великі заслуги академіка Л. Штолла у справі зміцнення дружби між нашими народами, його значний внесок у науку, Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова присвоїв йому звання почесного доктора (1972) [2]. Л. Штолл удостоєний декількох Державних премій ЧССР, нагороджений орденами Чехословаччини та інших країн.

Учений і громадський діяч, літературознавець і філософ, мистецтвознавець і публіцист академік Ладіслав Штолл завжди стояв у перших рядах будівників соціалізму в братній Чехословаччині. Цим коротким оглядом діяльності Л. Штолла ми засвідчуємо велику шану радянських людей до невтомного трудівника, визначного науковця і діяча культури, великого друга нашої країни, вірного бійця славної Комуністичної партії Чехословаччини.

Список літератури: 1. Андрианов В., Гробица З. Тем, кто придет после нас. — Комсомольская правда, 1978, 26 нояб. 2. Белза С. И. Академик Л. Штолл — почетный доктор МГУ. — Вестник Моск. ун-та, 1973, № 3. 3. Грзалова Г. Послевоенная чешская критика и проблема социалистического реализма. — В кн.: Актуальные проблемы сравнительного изучения литератур социалистических стран. М., 1978. 4. Искусство критика. — Правда, 1972, 26 янв. 5. Литературная критика европейских социалистических стран, т. 2. — М., 1978. 6. Литература исторического оптимизма. — М., 1977. 7. Литература и время. Литературно-художественная критика в ЧССР. — М., 1977. 8. Марксистская литературная критика в Чехословакии в 20—30-е годы. — М., 1975. 9. О партийности литературы и искусства. — М., 1978. 10. Современная литературная критика европейских социалистических стран, т. 1. — М., 1975. 11. Филиппикова Р. Верность избранному пути. — Литературная газета, 1975. 12 марта. 12. Шерлаимова С. А. Формирование чешской марксистской критики. — В кн.: Формирование марксистской литературной критики в зарубежных славянских литературах. М., 1972. 13. Штолл Л. Монография о чешском художнике. — Книжное обозрение, 1979, 28 сент. 14. Blahynka M. Tvořivě poslání. — Česká literatura, 1977, N 6. 15. Blahynka M. Denní chléb. — Praha, 1978. 16. Bibliografie díla L. Štolla. — Praha, 1974. 17. Divín V. Věren svému poslání. — Tudeník aktualit, 1972, N 31. 18. Dvořák J. Korespondence P. Bezruč s L. Štollem. — Česká literatura, 1977, N 4. 19. Hájková A. Štollova poválečná koncepce literární kritiky. — Česká literatura, 1977, N 4. 20. Hro-

uda V. O odpovědnosti umělecké kritiky. — Rudé právo, 1971, 13 července. 21. *Hrzalová H.* Vývojliterární kritiky. — Tvorba, 1970, N 21. 22. *Hrzalová H.* Dílo socialistické umělecké kritiky. Rudé právo, 1976. 6 března. 23. *Macek E.* Doplněk bibliografie L. Stolla za leta 1973—1977. — Česká literatura, 1977, N 4. 24. *Štoll L.* O tradici Unora. — Tvorba, 1973, N 10. 25. *Štoll L.* Z bojů na levé frontě. — Praha, 1964. 26. *Štoll L.* Tvarou kuskučnosti. — Bratislava, 1962. 27. *Štoll L.* O tvar a strukturu v slovesném umění. — Praha, 1966. 28. *Štoll L.* Básník a naděje. — Praha, 1975. 29. *Štoll L.* Socialismus a osobnosti. — Praha, 1974. 30. *Štoll L.* O modernosti a modernismu v umění. — Praha, 1974. 31. *Štoll L.* Občan F. X. Salda. — Praha, 1977. 32. *Štoll L.* Třicet let bojů za českou socialistickou poesii. — Praha, 1970. 33. *Štoll L.* Umění a ideologický boj. Sv. 1—2. — Praha, 1972. 34. *Vlašín S.* Neumannova poezie z třicátých let a její interpretace v díle Ladislava Stolla. — Česká literatura.

Краткое содержание

В статье анализируется творчество крупнейшего чехословацкого ученого-коммуниста академика Ладислава Штоллы, дается обзор его общественной, литературно-публицистической и научной деятельности.

Стаття надійшла до редколегії
10 березня 1980 р.

*Н. Р. КОЛЕСНИЧЕНКО-БРАТУНЬ, асп.,
Львівський університет*

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ДОКУМЕНТА В СУЧАСНОМУ ЧЕСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ

Історичний роман займає чільне місце в чеській реалістичній прозі. У ХІХ ст. в цьому жанрі плідно працювали такі визначні майстри слова, як А. Ірасек, З. Вінтер, В. Бенеш-Тршебізкий. У сучасній чеській літературі їхні багаті традиції активно розвивають Й. Томан, М. В. Кратохвіл, В. Капліцький, Б. Ржіга і ще чимало відомих далеко за межами Чехословаччини письменників [2; 9].

Закономірно, що чехословацька літературна критика в останні роки уважно стежить за розвитком історичного роману. Вже зроблені перші кроки у вивченні його феномена на сучасному етапі, в роботах Й. Грабак, Г. Грзалова, Я. Неєдла та ін. Літературознавці багато зробили для вивчення специфічних особливостей і перспектив дальшого розвитку цього жанру як в чеській літературі взагалі, так і в творчості окремих письменників [1; 2; 3; 8].

У цій статті висвітлюється не досліджуване досі питання про роль і методи використання історичного документа в творах деяких чеських письменників на історичну тематику. На нашу думку, це питання має принципове значення, оскільки воно яко-

юсь мірою свідчить про ті творчі пошуки, які спостерігаються в жанрі історичного роману в сучасній чеській літературі.

Для спостережень ми обрали два останні романи провідних письменників — народних митців ЧССР В. Капліцького і М. В. Кратохвіла. У цих романах, по-перше, втілені найважливіші риси, характерні для розвитку жанру історичного роману в цілому, по-друге, вони справедливо вважаються визначним художнім явищем чеської літератури останніх років і, по-третє, на їхньому прикладі можна найяскравіше продемонструвати різні підходи до використання історичних документів і матеріалів. Аналіз цих творів дасть матеріал для висновків про роль і методи використання історичних джерел і документів у художній практиці чеських письменників. Для висвітлення цього питання необхідно визначити принципи використання в чеському історичному романі 70-х років історичних джерел, дослідити їхню роль у відтворенні художньої правди. Кожен з письменників, намагаючись створити образ певної історичної епохи, по-своєму вирішує у художньому творі цю проблему. Загальнообов'язковим для кожного художника є детальне опрацювання історичного матеріалу, здобуття певних знань про епоху, яка зображається у творі [2; 8]. Ці знання лягають в основу художнього відтворення історичних подій, і художній твір, таким чином, стає своєрідним синтезом художньої фантазії та історичної правди. Вивчаючи художню практику сучасного чеського історичного роману, ми спостерігаємо різні способи досягнення органічної єдності історичного матеріалу та художньої творчості. Найголовнішими і найбільш поширеними з них є два, на яких ми і зупинимось нижче.

Перший з них — так званий традиційний — представляє Вацлав Капліцький. У романі «Великий театр» [4] він з хронологічною послідовністю відтворює події осені 1620 р. — останнього етапу антигабсбурзького повстання чеського дрібного дворянства (1618—1620). Поштовхом до створення роману стала епітафія великого чеського філософа і педагога Яна Амоса Коменського, написана на смерть доктора Борбоніуса — відомого громадського діяча того часу. «Хоч і не досягнув він корони мученика, — пише Я. А. Коменський, — але до вісників правди божої зарахований буде» [4, с. 256]. Правдолюбний празький лікар не здійснив героїчних подвигів, нічого не відкрив у медицині, але в історію Чехії увійшов як яскрава особистість, що і на порозі смерті залишилась вірною свободолюбивим ідеалам рідного народу. Такий вдячний матеріал для художнього відтворення знайшов В. Капліцький в особі Борбоніуса. На розповіді про долю цього відданого патріота будується сюжет роману. Незважаючи на таку ясність, «Великий театр» не відноситься до романів історико-біографічної різновидності; характеристиці роману більше відповідає визначення його як історико-художньої хроніки важливих для Чехії подій 1620 р.

Відомий чеський критик Й. Грабак, аналізуючи в оглядовій статті «Становище в історичній прозі» сучасну чеську історичну романістику, називає В. Капліцького серед авторів, які є найбільш характерними представниками так званого традиційного напрямку в чеському історичному романі 70-х років. І в цьому романі В. Капліцький традиційно вирішує питання історичної достовірності. Як правило, в його романах ми не знайдемо історичних документів, безпосередньо вмонтованих у художню канву розповіді, що характерне для історичного роману ХІХ ст. Архівний матеріал, історичні джерела є для В. Капліцького лише основою, на якій він будує сюжетні лінії твору.

Строгістю стилю, кількістю наведених фактів і дат роман «Великий театр», на перший погляд, нагадає науково-історичний трактат. Ось характерний уривок: «На кінському ринку, розташованому між вулицею на Пршикопі та вулицею... де проходив шлях в містечко, біля святого Індіжіха, стояв дім, названий «У Тунських», власником якого був земський лікар Матіаш Борбоніус із Борвенгейма. Купив він його разом із своєю дружиною Анною в 1912 році за 5 100 коп у Катерини Тунської і Єви Відлової, причому 3 100 коп заплатив готівкою, а решту обіцяв виплачувати по 500 коп щорічно» [4, с. 7]. Таких детальних описів у романі багато, і вони, без сумніву, створюють у читача враження, що роман написаний на документальній основі.

Вдало поєднуючи художній домисел з історичною документальністю, В. Капліцький відтворює типові риси описуваної епохи, добиваючись нерозривної єдності інформаційної та естетичної функцій твору. Особливо характерним в цьому відношенні є, зокрема, зображення прийому королем Фрідріхом Пфальським послів європейських держав [4, с. 24—30], розповіді про битву на Білій горі [4, с. 37—45], про страту на Староміській площі 27 керівників повстання [4, розділ 12] та ін.

У цих сценах особливо помітна індивідуальна неповторність творчого почерку письменника. Так, у розділі, присвяченому вирішальній битві на Білій горі, письменник не ставить перед собою завдання створити монументальну картину бою, як це робить, наприклад, З. Вінтер у своєму знаменитому романі «Магістр Кампанус». Метою Капліцького є тонкий аналіз суспільної психології різних верств населення до і після битви. Проте добра обізнаність з історичними джерелами дає змогу письменникові створити і яскраву картину битви, а найважливіше — показати, як вона вплинула на дальшу долю батьківщини.

Розповідь про Білу гору веде другорядний герой роману Еліаша Розіна, образ якого створює поетична фантазія митця. «Протягом трьох годин обидва війська стояли один проти другого. Позиція наших здавалась більш зручною. Солдати Букую розташувались напроти нашого лівого крила, Тіллі — напроти правого...» [4, с. 51]. Герой лаконічно і точно інформує

слухачів про хід цієї історичної битви, яка закінчилася катастрофічною поразкою чехів. Сухий перелік фактів переривається схвильованим питанням матері Еліаша: «Чому бог нас так карає?» Відповідаючи на це питання, письменник широко використовує можливості, які дає йому художньо-образне відтворення історії через показ потаємних дум і прагнень історичних постатей... Саме в цьому й полягає важливий задум автора.

Таким чином, твором В. Капліцького представлений традиційний спосіб художнього відтворення історичних подій, коли історичний документ або джерело не вводиться безпосередньо у твір, а стає основою для його створення. Цей спосіб, як видно на прикладі роману В. Капліцького, дає автору великі можливості для створення високохудожнього, достовірного образу епохи XVII ст.

Інший принцип використання історичних джерел, поєднання художньої та історичної правди втілений в історичних романах Мілоша Кратохвіла, зокрема в диалогії, надрукованій у 70-х роках. У першій її частині — «Європа танцювала вальс» [6] — розповідається про події, що відбулись у період між революцією 1905 р. в Росії і першою світовою війною. З другого роману — «Європа в окопах» [7] — читач дізнається про дальшу долю героїв, про хід подій на фронтах у 1916 р. Хоч у диалогії, на відміну від попередніх історичних романів М. В. Кратохвіла, присвячених далекому минулому Чехії, відображаються події не такого вже й віддаленого минулого, але автор і тут залишається вірним своєму способу використання історичного матеріалу. Характеристику йому він подає в літературно-критичній статті «Вчора — сьогодні»: «Я вважаю, що прозаїк, який береться за написання історичного роману, повинен би був під час підготовчої праці стати (чи хоча б наблизитись до того, щоб стати) спочатку істориком, що означає оволодіння всіма особливостями цієї професії» [5, с. 18]. Тому, готуючись до написання диалогії, М. В. Кратохвіл звертається до документальних матеріалів і вирішує вмонтувати їх у художню канву твору, причому вмонтувати не як ілюстративний матеріал, а як невіддільну частину цілісної художньої розповіді. Романи «Європа танцювала вальс» і «Європа в окопах» постають перед читачем як монолітне історичне полотно, з органічними переходами від документа до авторського вимислу.

Документи в диалогії М. В. Кратохвіла, крім своєї основної функції — інформативної, допомагають автору в створенні образної системи романів, у передачі місцевого і часового колориту, духу епохи. Візьмемо, для прикладу, наведені без авторських змін листи Вільгельма II, які вже самі по собі переконливо характеризують цесаря як людину недалеку і обмежену. «А тепер найголовніше, які костюми нам вибрати для нашої зустрічі?» [6, с. 54], — так закінчує Вільгельм II свій лист російському імператору, в якому йдеться про домовлену

зустріч обох сторін, що повинна мати важливий вплив на дальший розвиток політичного життя в країні. У цьому плані приведено ще один документ з архіву Вільгельма II — його лист до канцлера Бюллова [6, с. 56]. Використовується в діалогії листування й інших коронованих осіб, що служить чудовим доповненням до сатиричного зображення вершителей долі тодішньої Європи. Всього в романах М. В. Кратохвіла можна виділити кілька груп історичних документальних матеріалів: листи, щоденники, газетні публікації, звіти чиновників тощо.

Своєрідного емоціонального забарвлення творові надають і сухі газетні інформації про події в політичному і культурному житті Європи в передвоєнні дні: спортивна хроніка, замітки про ріст цін на ринку, театральні новини, повідомлення про закриття банків, про арешт в Пороніно Володимира Ульянова, про страйки в Росії тощо. Всі ці документи подаються в романі без авторського коментаря, в певній непослідовності, що є немов би сконцентрованим відображенням хаосу тогочасного життя.

Поряд з архівними історичними документами в романі вміщено і документальні матеріали, скомпоновані автором, наприклад, лист пивовара Алоїса рідним, в якому той розповідає про події, що відбулися в Москві в 1905 р., відтворює панорамну картину життя москвичів у тривожні дні революційних подій [6, с. 69—75].

Короткими зарисовками називає Алоїс свої перекази побаченого і почутого. Це розповіді про перестрілку між козаками і революціонерами, згадки про випадкові зустрічі автора листа з представниками різних верств населення, опис Алоїсом своїх переживань. Автор часто використовує питальні речення, що вдало виражають почуття розгубленості, яке охопило чеського пивовара, його прагнення розібратись у складній ситуації.

Переказ Алоїсом своїх розмов з перехожим, поданий у формі діалога, емоціонально передає настрої натовпу, який заповнив вулиці.

Особливе місце в романі М. В. Кратохвіл відводить іншому скомпонованому листу. Його в останні хвилини перед боєм пише своїй нареченій Ірені підпоручник Комарек: «...Тепер я вірю, що мені повезе, що я, напевно не цілком до речі, закохався в життя і ніколи більше не хочу і чути про смерть» [7, с. 140]. Згодом цей лист будуть читати і перечитувати солдати, які знайдуть його в кишені вбитого воїна. Вони так і не довідаються як його звати, як і не довідається про лист Ірена. Невіслане останнє послання Комарека загубиться серед багатьох непотрібних паперів, як загубиться ім'я його автора у списку жертв безглуздої війни.

Скомпоновані М. В. Кратохвілом документи є у діалогії одним із засобів створення єдності художньої та історичної правди.

Таким чином, художня практика М. В. Кратохвіла — це один приклад вмілого використання документального матеріалу в сучасній чеській історичній прозі.

Отже, сучасний історичний роман характеризується різноманітністю підходів до використання історичних джерел. Наведені приклади — праці з історичним матеріалом В. Капліцького і М. Кратохвіла — свідчать про великі можливості та різноманітність способів художнього осмислення та використання документальних джерел у сучасному чеському історичному романі.

Список літератури: 1. *Грзалова Г.* Послевоенная чешская критика и проблема социалистического реализма. — В кн.: Актуальные проблемы сравнительного изучения литератур социалистических стран. — М., 1978. 2. *Hrabák J.* K soudobému stavu naší historické prózy. — Literární měsíčník. 1976, N 7, ч. 11. 3. *Hrzalová H.* Spiluvytvařet skutečnost. — Praha, 1976. 4. *Kaplický V.* Veliké teatrum. — Praha, 1977. 5. *Kratochvíl M. V.* Včera dnes. — Literární měsíčník. 1979, N 1. 6. *Kratochvíl M. V.* Evropa tančila valčík. — Praha, 1974. 7. *Kratochvíl M. V.* Evropa v zákopech. — Praha, 1977. 8. *Nejedlá J.* Václav Kaplicný. — Praha, 1975. 9. *Rafaj O.* Zápas o současnost. — Praha, 1978.

Краткое содержание

В статье раскрываются разные творческие принципы использования архивных и исторических документов и источников в современном чешском историческом романе на материале произведений народных художников ЧССР В. Капліцького и М. В. Кратохвіла.

Стаття надійшла до редколегії
10 березня 1980 р.

*Г. Л. РУБАНОВА, ст. викл.,
Львівський університет*

«ВУЗЛИ ЖИТТЯ» З. НАЛКОВСЬКОЇ ЯК ПОЛІТИЧНИЙ РОМАН

Роман З. Налковської «Вузли життя» (1939—1953) є заключним у серії книжок письменниці про міжвоєнну Польщу. Розпочатий ще до війни і остаточно доопрацьований за часів народної Польщі, він має чимале історико-пізнавальне значення. Визначення жанрової специфіки романів З. Налковської, як відомо, рідко увінчується одноставністю критиків. Це є наслідком своєрідного тематичного синкретизму [7, с. 222], коли у складному сюжетному переплетінні представлено проблеми соціально-побутового, любовно-психологічного, політичного та філософського планів, що дає змогу критикам відбирати матеріал відповідно до світоглядних і естетичних позицій. Труднощі ці наявні і при дослідженні «Вузлів життя», що підтверджується, зокрема, полемічною конфронтацією думок польських літературознавців Вл. Вуйцика [7, с. 390] і Е. Фронцковяк-Вігандтової [4, с. 133]. Якщо взяти до уваги явно усвідомлене прагнення письменниці не тільки висвітлити ряд питань, подій і фактів політичного характеру, а й явну тенденцію до висунення їх на перший план, то це дає підстави зробити висновок: Налковська, використовуючи характерну для неї схему соціально-побутового і любовно-психологічного роману, створює переважно політичний роман.

За духом інтерпретації польської дійсності роман «Вузли життя» стоїть найближче до «Роману Терези Геннерт» (1923). Якщо на початку 20-х років Налковська одна з перших прагне осмислити, що власне принесло польському народові возз'єднання і наскільки це відповідає ідеалам покоління борців за незалежність, то через 20—30 років вона заглиблюється у причини нежиттєспроможності «Другої Речі Посполитої». Налковська намагається визначити політичний курс міжвоєнної Польщі, охарактеризувати урядову еліту, зокрема тих, хто підтримував реакційну диктатуру Пілсудського і на практиці здійснював «санаційний» режим.

Не можна сказати, що в романі завжди історично точно і послідовно висвітлюються події і проблеми. Через обмеженість

світогляду Налковська не змогла створити цільні картини між-воєнного політичного життя, як це вдалося зробити її сучасникам М. Пуймановій, В. Бределю, А. Зегерс. Але роман «Вузли життя» і в такому вигляді — дещо уривчасто-мозаїчний виклад, з незавжди достатньо розшифрованими думками — є одним із значних творів, присвячених викриттю «санаційної» Польщі.

Фабульний час роману вимірюється кількома місяцями (кінець січня—початок жовтня 1939 р.), але завдяки ретроспекції (спомини, думки, інформативний виклад чужої розповіді; ретроспективні ситуації — події, факти, деталі минулого) досягається значно ширше часове і просторове охоплення. В орбіту оповіді втягаються події і факти майже півстолітньої давності, що надає творові епічної широти. Подібна структура тією чи іншою мірою характерна для ряду романів Налковської, однак тут вона строго зумовлена головним авторським завданням — критичним аналізом сучасності за допомогою минулого. Схема «сучасне-минуле» є головною композиційною домінантою майже всього твору [4, с. 113].

Роман починається з опису урядового рауту на честь високих сановників сусідньої держави. Налковська не називає ні імен, ні країни, але відразу ж стає зрозумілим, що йдеться про прийом, влаштований міністром іноземних справ Беком 25 січня 1939 р. на честь Ріббентропа, який прибув у Варшаву з приводу п'ятиріччя польсько-німецької угоди «про ненапад» (а насправді з метою дипломатичного шантажу і шпигунства) *.

Налковській вдалося передати напружену атмосферу цього в своєму роді знаменного прийому, показати політичну недалекоглядність польських правителів, які, заплутавшись в антирадянських інтригах, недооцінювали розміру небезпеки, що загрожувала країні, і брали участь у цій злочинно-лицемірній дипломатичній грі [3, т. 3, с. 759—814]. Але Налковська відразу ж дає зрозуміти, що більшість присутніх на рауті охоплені тривогою (і навіть страхом) перед воєнною загрозою і, можливо, новою втратою незалежності. Картина «великих зборів» дає змогу письменниці познайомити читача з усіма основними персонажами роману і ввести його в основні сюжетні русла. Пошуки причин і винуватців загрозової політичної ситуації поступово розгортаються в досить широку картину буття певної частини польського суспільства. Розповідь ведеться в характерній для Налковської манері частого «відчуження» автора і передачі «права голосу» широкому колу персонажів. Розмови, політичні дискусії, роздуми, спогади (інколи подані у формах невластивих прямої мови, включаючи «потік свідомості»)

* Пілсудський в числі перших визнав уряд Гітлера і в січні 1934 р. підписав на 10 років пакт з Німеччиною, «що було одним із етапів в підготовці фашистської агресії проти СРСР» [2, т. 20, с. 285].

надають оповіді психологічної глибини, сюжетної та емоційної поліфонії.

Основну причину краху Польщі Налковська вбачає в антинародному режимі та диктаторстві Пілсудського, а також в ідейно-моральному переродженні урядової сфери, представленої досить широким колом персонажів, в основному другорядних або епізодичних. На перший план фактично висунуено лише декілька фігур — здебільшого прихильників Пілсудського, тобто тих, що приєдналися до нього ще на початку століття, ввійшли в його «бойові групи» та польський легіон, а в травні 1926 р. допомагали йому у здійсненні урядового перевороту. У міжвоєнній Польщі вони стали міністрами, чиновниками високих рангів, дипломатами, створили командний склад армії. Правда, в 1939 р. це вже сановники у відставці, але, як і раніше, вони належать до «санаційної» еліти. Це генерал Високольський, прем'єр-міністр Усвяцький, дипломатичний чиновник Хрудощ, міністр — земельний магнат Арамович, полковник Гозба-Ченський, прокурор Оксенський та ін. Налковська ставить перед собою нелегке завдання: визначити їхню ідейну позицію (в минулому і тепер), особисте ставлення до Пілсудського, їхню провину перед народом і країною. Значною мірою це вдається письменниці. Оцінюючи діяльність Пілсудського з позицій розгромленої Польщі, вона показує цих людей нездатними і негідними керувати країною. Однак у характеристиці деяких персонажів, особливо в оцінці їхньої діяльності в молоді роки, допущено певні прорахунки, що можна пояснити недостатньою обізнаністю письменниці з історією руху за визволення і об'єднання Польщі. Але якщо до деяких представників «братства» легіонерів Налковська поставилась дещо ліберально, то в оцінці Пілсудського вона проявила послідовну непримиренність. Негативне ставлення до нього виражене в її «Щоденниках» років першої світової війни [7, с. 89], а також — у опосередкованій формі — в романах «Граф Еміль» (1920) і «Роман Терези Генерт».

У «Вузлах життя» Пілсудський представлений не як діючий персонаж, а як особа, що часто фігурує в роздумах, спогадах, діалогах і авторському коментарі. Таким чином письменниця дала досить розгорнуту характеристику польського диктатора, достовірність і об'єктивність якої не викликає сумніву: Налковська багато років спілкувалась з людьми, що добре знали «коменданта», сама мала змогу спостерігати за ним. Враження від цих зустрічей (і те, що про нього чула) Налковська фіксувала у «Щоденниках» і згодом використала у своїй прозі. В її характеристиці (романній і щоденниковій) Пілсудський — самовпевнена «людина-монологу. Особа, з якою розмовляв, була для нього настільки байдужа, що видавалась зайвою... Свою пихатість виражав не хвастощами, а презирством до людей» [5, с. 227; 6, с. 529—530]. Винятково владний і тиранічний, він вимагав повного підкорення і навіть людей відданих йому «мав

за ніщо у своїх рішеннях і діяннях» [6, с. 646]. Налковська характеризує його як одного з тих хитрих політиканів, які «на перших порах спиралися... на маси і «роботяг», аби потім відступитися від них» [6, с. 524]. А ті, хто піддався його демагогії і після захоплення ним влади насмілювався нагадати йому, «що тепер слід подумати про робітників — ну й про земельну реформу», діставали «доброго прочухана» та потрапляли в немилість [6, с. 646].

У всіх романах міжвоєнного циклу Налковської відображено, як з приходом Пілсудського до влади поміщики знову стали привілейованим класом. І в «Вузлах» великий землевласник Арамович (хоча й «ніколи по-справжньому не був їх людиною» [тобто пілсудчиком. — Г. Р.] після травневого перевороту одним з перших був допущений до «вівтаря» і став «придворним зубром полковників» [6, с. 522], міністром; йому навіть повернули частину земель, конфіскованих при царизмі.

Відтворює письменниця і тісний зв'язок уряду «санації» з іноземним капіталом. Пілсудський не націоналізував власності іноземних капіталістів у Польщі. Так, англійські фабриканти Бігси («хоча ніхто не бачив їх ніколи на очі, вони були далеко у своїй Англії» [6, с. 688]), як і раніше, експлуатували польських робітників; тепер вже не царська, а польська поліція кидала страйкарів у тюремні застінки (в романі є епізодичний образ робітника, який після катувань помирає).

Налковська показала, що з приходом до влади Пілсудський відмовився навіть від видимості захисника інтересів народу. Він зберіг у Польщі буржуазно-поміщицький лад, який відстоював за допомогою фашистської диктатури, нещадно розправлявся з революційним рухом. Більшість його легіонерів швидко пристосувалась до нових обставин: одні — з кар'єристських міркувань, інші — не встоявши перед перспективою наживи і комфорту, треті — повіривши, що Пілсудський — «рятівник» Польщі. Кожен із них, керуючись своїм міркуванням, підтримував «пана маршалка» за ті чи інші сторони його вдачі. Так, цинічний політик Усвяцький вбачав у ньому «сильну особистість», здатну «одним порухом вусів» оберекти країну «від громадянської війни». Шовіністично настроєний генерал Високольський цинив у «коменданті» переконаного мілітариста й антирадянщика. У свій час він вітав розв'язану Пілсудським антирадянську кампанію, вважаючи її корисною для гарту війська польського та для скасування комплексу «залежності».

Налковська показує, що в «братстві» є й розчаровані в Пілсудському і незадоволені його курсом (наприклад, прокурор Оксенський). Однак їхнє незадоволення обмежується розмовами і скаргами у «своєму колі». По суті, всі вони покійно продовжують виконувати ту справу, до якої приставлені колишнім кумиром.

У романі процес поглиблення тоталітарних тенденцій і фашизації урядової сфери в 30-ті роки не знайшов безпосередньо-

го відображення. Правда, шляхом узагальнень, висвітлення окремих фактів і висловлювань письменника дає зрозуміти, що в уряді є прямі носії гітлерівської ідеології (член уряду Стван, його підручний Розрашевський — молодик «нордичного типу»), які відкрито проповідують расизм і війну. Налковська називає також ті сили, які висунули і підтримують Гітлера: «Проте найбільший капітал, найбільша промисловість підтримали його, бо пронюхали тут неабияку здобич, знали, що дасть їм заробити на війні, навіть на самому страху війни — чи не правда?» [6, с. 519].

Повз увагу письменниці не проходить і дворушність буржуазної преси, яка на подив швидко еволюціонувала в оцінці Гітлера та його твору: «Коли Гітлер написав той свій «Камрі» у в'язниці, то вся преса кричала, що автор — навіжений, що хворіє на манію величі й на істерію... «Монумент глупоти й здичання» або «розум первісної людини, примітивної й збоченої...» Ну а тепер це все називається «Євангеліє нової Німеччини», «Книга пророка» і так далі» [6, с. 567]. Викриваючи цинізм і продажність польської офіційної преси, письменниці вміщує у творі уривок газетної статті: «Боїмося ненаситного імперіалізму держав Осі, хотіли б загальмувати його розгін. Але не бажано, щоб гітлеризм зазнав цілковитої поразки. Бо гітлеризм затримує поширення демократії та соціалізму» [6, с. 653]. Подібні тиради викликали іронію навіть серед самих журналістів: «Ну що? Боїмося Гітлера, проте нітрохи не бажано, щоб його було знищено... Йдеться як в тому анекдоті... Про збереження грошей і невинності» [6, с. 653].

Письменниці показує, що загроза гітлерівського вторгнення змушує деякого із сановників з жалем згадати, що в свій час Ліга Націй відмовилась навіть поставити на порядок дня «проект Литвинова»* про роззброєння. На думку одного з персонажів, це привело фактично до того, що «тепер ми всі озброєні. Але неоднаковою мірою: одні більше, другі менше...» [6, с. 520].

Піднімає Налковська завісу і над тим, чому саме «санацийний» уряд не прийняв пропозиції СРСР пропустити радянські війська до німецького кордону**, щоб спільними зусиллями стримати фашистську навалу [6, с. 641]. Устами одного з героїв письменниці відповідає, що польські правителі в своїй ненависті до соціалістичної держави «були радше схильні дозволити власне німцям таке просування» [6, с. 641].

* Йдеться про конференції і наради по роззброєнню, які проходили в Женеві під егідою Ліги Націй в 1927—1930 рр. СРСР вніс ряд пропозицій, спрямованих на реальне вирішення цієї важливої міжнародної проблеми і викривав політичні спекуляції імперіалістичних держав. Радянську делегацію очолював М. М. Литвинов [3, с. 508—518].

** Уряд Польщі під впливом Англії та Франції вперто відмовлявся прийняти радянські пропозиції про політичне і воєнне співробітництво, зокрема відмовився від воєнної допомоги СРСР влітку 1939 р. [3, с. 759—814].

Налковська дає зрозуміти, що серед військових високого рангу немало людей безвідповідальних, пихатих, любителів красивих слів і фанфаронства. Так, полковник Гозба впевнений у непереможності польського війська і всемогутності його головнокомандуючого, але немало і таких, які повністю деморалізовані воєнною небезпекою. Вони, як генерал Високольський, прагнуть втіхи і силкуються підтримати себе різними сентенціями: «У нас великі союзники. Німці злякаються Америки», або: «Всі німецькі зусилля спрямовані на колонії, а тому про довготривалий збройний конфлікт не може бути й мови» [8, с. 624]*.

Разом з тим Налковська наводить думки людей, які здатні до тверезого аналізу ситуації. Так, один із журналістів з гіркотою говорить: «Ото гарно тепер виглядаємо, нічого не скажеш! Адже ми проводили переговори з тими мерзотниками, обмінювалися, телепні, візитами лише для того, щоб взяти собі того Гітлера за союзника супроти «споконвічного ворога». Хоча сьогодні там замість споконвічного ворога зовсім хтось інший. Можливо, наш завтрашній друг... ми самі не дозволили їм увійти до країни, коли вони пропонували нам свою допомогу. Чого ж тепер дивуватися? Самі себе пошили в дурні — оце так!» [6, с. 653].

Треба відзначити, що Налковська іноді порушує закони реалістичної типізації, вибираючи для передачі своїх думок і заключень тих персонажів, які в силу вже розкритого світогляду «неправомочні» висловлювати подібні судження. Слід додати, що дійові особи в романі взагалі мають великі повноваження у висловлюванні своїх думок. Подібна поліфонія вимагає особливо чіткої авторської позиції, але «образ автора» в романі не завжди є тією критичною інстанцією, яка коментує і зводить до спільного знаменника різнорідні думки персонажів. Очевидно, що це наслідок не лише «об'єктивної» манери зображення, а й небажання письменниці (або невміння) ставити крапки над «і». Звичайно, ці художні прорахунки не можуть знизити цінності зроблених нею політичних узагальнень і висновків про антинародність внутрішньої і зовнішньої політики диктатора Пілсудського та його послідовників, що привело країну до міжнародної ізоляції і вересневої катастрофи.

Остання третина роману присвячена початку другої світової війни та розгрому Речі Посполитої. Створена переконлива картина всенародного лиха — бомбардування Варшави, втеча населення під кулеметним вогнем німецьких бомбардувальників, безладний відступ армії, яку кинуло напризволяще її командування. Зображення цих подій зумовило зміни в стилі викладу, зокрема посилення значення авторської мови, діалогів і

* У зв'язку з цим доцільно навести запис із щоденника Налковської: «Через століття повторюються одні і ті ж помилки — впевненість у своїх силах, недооцінка інших, пустопорожні похвали, пишні фрази» [7, с. 57].

полілогів, скорочення кількості ретроспекцій і зменшення ролі невластиво-прямої мови. Критики неодноразово відзначали, що творчість Налковської автобіографічна (і в розумінні фактографії, і за духом сприйняття дійсності). Це ж стосується і «Вузлів життя». Все, що пережила і спостерігала письменниця в час евакуації з Варшави, було занотовано нею і згодом введено в текст роману.

Останні розділи книги відзначені високим рівнем документалізму. В тексті з'являються імена польських горе-правителів: президента Мосціцького, головнокомандуючого Ридза-Смьіглого та деяких їхніх поплічників. З іронією, а то й з гнівом (що раніше не було притаманне Налковській) пише вона про боягузтво, зажерливість, втрату елементарної гідності правлячою верхівкою. Історична достовірність створених картин і висновків підсилюється документацією «зовнішнього плану» — введенням у художній текст радіопередач, газетних повідомлень, закликів, опису плакатів тощо. Більшість з них прокоментовано автором з неприкритою зневагою. Так, загальне обурення і презирство викликає «пан президент» Мосціцький, який, переходячи у Румунії, звідти нагороджує орденом «*Virtuti Militari*» * жителів Варшави, що билися з німцями до останнього.

Налковська не обмежується картинами втечі та розгрому. Вона показує, як уже тоді, в обстановці хаосу та гітлерівської окупації починається згуртування сил руху Опору, намагається зазирнути у майбутнє і виявити ті політичні сили, які після розгрому німців будуть здатні створити дійсно народний устрій. Налковська символічно розділяє носителів реакції і прогресу [7, с. 411]. Під час реєвакуації на возі, найнятому у селян, до Варшави повертаються великі промисловці та землевласники. До них приєднались два літніх пілсудчики; настроєні вони вкрай песимістично і не раз повторюють, що «після такого країні вже не піднятися» [6, с. 711]. Ще один їхній попутник («пестунчик і гурман»), навпаки, добре уявляє, якою буде Польща після війни; досить, мовляв, кілька тисяч «добре організованих молодих людей, щоб взяти владу в свої руки і встановити хоча б монархію...» [6, с. 711]. Це не випадково наведені автором слова: вони відбили давнє тяжіння урядових кіл «санації» до встановлення монархічного строю як протиполяги силам демократії і революції [1, с. 64]. Але письменниця акцентує увагу читачів не на них, а на групі пішоходів, які прямують на схід, у напрямку розташування радянських військ. У цій групі вона виділяє учасника боїв в Іспанії підпільника Стоклоського, захисника політичних в'язнів юриста Бараза і селянина-наймита Блазу. Цим Налковська підкреслює, що визволення Польщі від фашистської окупації та відродження країни на основі справедливого соціального ладу можливе тільки

* «За військову доблесть».

силами самого народу і з дружньою допомогою Радянського Союзу.

Таким чином, основна проблематика ряду творів Налковської, зокрема «Вузлів життя», ще раз свідчить про те, що у своїй творчості письменниця порушує питання важливого соціального і політичного звучання.

Список літератури: 1. Багинский Э. С. Политическая концепция санации и польская конституция 1935 г. — Советское славяноведение, 1978, № 1. 2. БСЭ. — М., 1973—1975, т. 19—20. 3. История дипломатии. — М., 1965, т. III. 4. Frąckowiak-Więganiłowa E. Sztuka powieściopisarska Nalkowskiej (lata 1935—54). — Warszawa, 1975. 5. Nalkowska Zofia. Dzienniki czasu wojny. — Warszawa, 1970. 6. Nalkowska Zofia. Pisma wybrane. — Warszawa, 1958, t. 2. 7. Wójcik Włodzimierz. Zofia Nalkowska. — Warszawa, 1973.

Краткое содержание

Роман Зофи Налковской «Узлы жизни» (1939—1953) является заключительным в серии ее книг о межвоенной Польше. При всей тематической многогранности «Узлы жизни» преимущественно политический роман, поскольку писательница явно стремится выдвинуть на первый план проблемы, события, факты политического характера. Причину краха Польши в сентябре 1939 г. Налковская видит в реакционной диктатуре Пилсудского и в антинародном «санационном» режиме. В романе затрагиваются вопросы исключительно важного социально-политического звучания.

Стаття надійшла до редколегії
11 березня 1980 р.

І. М. БЕНАТОВА, асп.,
Львівський університет

ЛІРИЧНА БАЛАДА Н. Й. ВАПЦАРОВА

Поезія Н. Вапцарова — важливий етап у розвитку болгарської літератури соціалістичного реалізму. Лірична спрямованість його таланту, вміння дати відповіді на найважливіші питання епохи, відобразити драматизм історичних подій і драматичні колізії в людських долях — сприяли утвердженню в його творчості і в болгарській поезії 30-х років нової різновидності жанру балади — ліричної*.

Аналізовані у статті вірші — «Пісня про людину», «Спомин», «Лист» — досі не розглядались як балади ні в болгарському, ні в радянському літературознавстві. Мета цієї статті — довести жанрову приналежність перелічених віршів, визначити їхню баладну різновидність.

* Балада відома як жанр, що поєднує в собі ліричний, епічний і драматичний елементи. Перевага одного з елементів визначає жанрову різновидність балади. Лірична балада виникає як наслідок активного впливу на структуру твору ліричного елемента, що веде до якісних змін всередині жанру.

Ліризм балад Н. Вапцарова пов'язаний з загальною спрямованістю, своєрідністю його творчості: «Як поет — він тільки лірик» [7, с. 74]. Лірика його багатогранна: громадянський та революційний пафос, реалізм зображення і романтичне сприйняття дійсності, фольклорні традиції і новаторство, «вічна» проблематика і політична актуальність тісно поєднуються з витонченим психологізмом і ліризмом.

У центрі уваги Н. Вапцарова завжди була людина — людина в праці, боротьбі, моральних пошуках і духовних поривах, в коханні, в житті, людина, яка у стійкому прагненні ідеалу підноситься до Людини з великої літери. Його поезія — сплав мрії і дійсності, віри і боротьби — невіддільна від його героїчного життя. Громадянський подвиг поета втілюється у віршах і піснях, які, ввівши в себе духовний світ творця, стали його поетичним подвигом.

«Піснею про людину» поет назвав один із віршів, присвячений народженню людини в трагічному герці зі старим світом. Ця лірична балада розповідає про пробудження класової свідомості і віри в майбутнє у сільського парубка, який гине за скоєний ним раніше злочин. Балада доповнюється обрамленням, що розкриває позицію автора у суперечці на тему «Людина нового дня» [3, с. 27]. Для спростування думки про нікчемність людини і ствердження її величчя автор використовує драматичну подію, інтерпретація якої опирається на класичний баладний конфлікт: молодий селянин заради грошей убив батька, був засуджений до страти, «але він зустрівся з людьми у в'язниці і сам людиною став» [3, с. 28], і все ж гине за вироком суду. Ці фрагменти легко вписуються в рамки баладної сюжеттики, порушується лише один із основних принципів баладної структури: події життя героя набувають мотивування і оцінки.

Розгортання конфлікту у творі чисто баладне, причому проявляються особливості саме ліричної балади. Якщо в ліро-епічній баладі існує «рівноправна єдність: з одного боку, дуже стисла, «вершинна» епічна розповідь, що розкриває особливість зовнішніх подій і пов'язаних з ними переживань персонажів, а з другого — відчутна емоційна експресія, весь ліричний «підтекст», що виражає своєрідність суспільної свідомості самого поета» [6, с. 112], — то в ліричній баладі функція «підтексту» ускладнюється перенесенням до нього «вершинних» точок баладної дії. Ускладнюється і те «невідоме», «приховане» в підтексті, що є структуротворчим елементом балади. «Приховане» в баладі має перспективу, що переводить його у безконечність і водночас охоплює окреслену сферу (у часі, просторі, дії, сприйнятті тощо). Вибірковість автора обмежується кількома «вершинними» точками даної сфери, які матеріалізуються в сюжетній лінії. Підтекст охоплює всю сферу. Звідси психологічна інваріантність у сприйнятті балади.

Розповідь балади націлює на «приховане» в ній і на «серцевину» підтексту. У зв'язку з визначальною роллю авторської

свідомості в ліричних баладах «приховане» міститься в авторському підтексті, але спрямування баладного жанру до об'єктивності дає змогу знайти це «приховане» за його межами у тому, що не усвідомлює або не виділяє автор, але що відкривається в майбутньому. У цьому полягає перспективність розвитку баладного жанру і його різновидності — ліричної балади.

У «Пісні про людину» роль «прихованого» виконує еволюція свідомості героя балади, представлена у вірші революційним злетом до прозріння. Трагічний конфлікт, виражений епічно, поглиблюється і обґрунтовується ліричним компонентом балади, в якому розкривається образ автора і яким насичується образ героя. Ліричний елемент виливається в окремі ліричні відступи і внутрішні монологи. Ліричне переважає і визначає жанрову різновидність балади (лірична). Конфлікт концентрується в кульмінаційному моменті вірша: «але він зустрівся з людьми у в'язниці і сам людиною став» [3, с. 28], який відіграє подвійну роль. З одного боку, з цього моменту здійснюється перехід до власне баладної розповіді про загибель героя, у якій «вершинна» точка — пісня перед смертю. Діалог, репліки, внутрішні монологи героя, вживання дієслів теперішнього часу (хоча подія відбувається у минулому) — все це сприяє драматизації розповіді. Образ героя розкривається як у поведінці (баладна ознака), так і у ліричних відступах і внутрішніх монологах. Однак цим не обмежується баладний характер «Пісні про людину». Баладний конфлікт охоплює дві сторони одного факту — смерті героя: він засуджений на смерть, бо став жертвою нелюдського існування, яке привело його до злочину, але вмирає героїчно, як людина, що прийшла до революційного прозріння. Баладний конфлікт другого плану ґрунтується на використанні ліричного елемента і поширюється на цілий твір. Стержнем його є драматичне відображення ідеї усвідомлення людиною своєї творчої сутності, що становить баладну основу «Пісні про людину» і є звинуваченням усієї суспільної системи, яка морально знищує людину, вбиває в ній прагнення до світла, руйнує її природні сили. Так досягається ще вищий рівень трагізму. Відштовхуючись від кульмінації, в ліричній течії баладний розвиток переміщується в сферу абстракції, тому зав'язка вірша не менш важлива, ніж її баладна розв'язка. Розгортання баладної лінії поза сюжетом, хоча і на його основі, можливе лише завдяки суб'єктивно-ліричному елементу, який, не порушуючи об'єктивності викладу, виводить баладу за межі конкретно-чуттєвих уявлень. Разом з тим наявність сильного епічного зачину звужує сферу «прихованого», в даному випадку еволюцію свідомості героя, внаслідок певного мотивування цього процесу фактами з його життя. Але автор не конкретизує, як саме проходили зміни в свідомості героя: шляхів багато, і читач може їх собі домислити. Основне те, що поодинокий випадок набуває конкретно-історичного узагальнення, переростає в символ (недарма зірки кричать: «Браво, людино!»)

[3, с. 32]. Так за допомогою романтичної образності баладний конфлікт завершується характерним для жанру балади узагальненням.

Баладою про Людину можна назвати і вірш «Спомин». Як і попередній твір, він ґрунтується на спогаді, що не притаманне класичній баладі, а є лише особливістю ліричної різновидності. Монолог-спогад спирається на нехитрий сюжет: ліричний герой розповідає про свого товарища-кочегара, про його хворобу і смерть. Епічний початок зводиться до тих «вершинних» точок, над якими надбудовується трагічний конфлікт, зумовлений соціальними причинами. Конфлікт набуває баладного вирішення. Немотивованість подій і їх висхідність зосереджені докола «ядра» конфлікту — «прихованого», яке полягає в смерті героя. Вірш «Спомин» — це лірична балада, своєрідність якої становить симбіоз ліричного та драматичного елементів, причому внутрішній драматизм виступає як «підводна течія» у ліричному потоці розповіді.

Лірично-суб'єктивний елемент конкретизує образ героя, через авторське відчуття розкриває його страждання і прагнення дожити до весни. Водночас зрозуміло, що «жовта гостя» не випустить свою жертву з рук, хоча на хворобі не акцентується: вона представлена однією деталлю — «поганим» кашлем — наслідком умов праці кочегара. Відчуття неминучості смерті досягається через постійний внутрішній контакт зі сферою «прихованого», яке зосереджується в одній вершині сюжету — смерті робітника. «Приховане», пов'язане з відходом героя з життя, починається з першого рядка вірша, оскільки на час розповіді робітника уже немає серед живих, а слова про смерть завершують сумну розповідь про його життя. Так створюється внутрішнє напруження — невід'ємна властивість балади. Трагічне сприйняття хвороби і смерті досягається несподіваністю повідомлення про неї у зображенні звичайності та повсякденності хвороби в житті людини підневільної праці. Смерть також є звичайною і повсякденною, внутрішній драматизм конфлікту на загальному елегійному тлі зумовлений лише її передчасністю. Кульмінаційний момент балади — смерть робітника — представлений у тексті в алегоричній вставці про мотор, якою автор розриває розповідь. Так елегійне закінчення поступається баладному. Кульмінація концентрує в собі «приховане», сфера якого розповсюджується на всю баладу. Внутрішній драматизм замінює зовнішній і виражається через настрій, контрасти, велику кількість уособлень, які доходять до уособлення абстракцій («...и как тежеше легналата проза» [2, с. 26]) і алегорій. Смерть робітника передається через розлад і зупинку мотора. Відсутність помітного зв'язку між подіями становить певну грань, що відділяє їх одну від одної. Вступає в силу підтекст, а разом з ним — сфера «прихованого». Вмирає робітник — зупиняється мотор. У підтексті розкривається баладний перехід і баладна інтерпретація сюжету, тобто внут-

рішній зв'язок подій спирається на уособлення машини; машина звеличується як творіння людських рук, а в її могутності оспівується і сам творець. У цьому взаємозв'язку автор немов би імітує традиційний для класичної балади фантастичний елемент вказівкою на реальну причину зупинки мотора:

А може би, в'єв своя глад,
моторът чакаше рѣка
да хвѣрли в огненія ад
навреме вѣглищія пласт

А може бути, що у своєму голоді
мотор руки чекав,
щоб кинула у вогняне пекло
своєчасно вугільний пласт*.

[2, с. 261]

Романтичне трактування мотору особливо підсилюється у наступній строфі з допомогою трансформації метафоричного образу в уособлення. Імовірна інтонація, введена повторенням «а може би», сприяє романтичному польоту фантазії і, таким чином, в межах баладного жанру дає простір авторським думкам про долю героя. Баладний характер зберігається протягом усієї вставки, оскільки після останньої «вершинної» точки (повідомлення про смерть) роздуми про причину зупинки мотора не пояснюють зв'язку робітника з машиною, а показують його розгалуженість, не розкривають раніше сказане, а доповнюють його. Романтичне і фантастичне зображення мотора, перегукуючись із традиційними прийомами класичної балади, виявляє генетичний зв'язок ліричної балади з попередніми баладними різновидностями, а також вказує на тяжіння даної балади до епічного жанру. З завершенням розповіді знову вступає в повну силу ліричний компонент, освітлення теми насичується суб'єктивним авторським трактуванням, хоч при цьому зберігається баладна об'єктивність розповіді.

Наступна за вставкою строфа починається з повторення факту смерті робітника, але вже в іншій тональності — ліричній — і служить елегійним завершенням теми. Зміна тональності прискорює фінал, згідно з вимогами баладного жанру. Фінальна строфа повторює першу, однак відмінності в пунктуації загострюють ритм і посилюють значимість кожного слова, призводять до того, що обрамлення тут виконує функцію баладного «повторення з наростанням».

У віршах «Пісня про людину» і «Спомин» сюжет побудований на парадоксі. Цей засіб, характерний для поезії Н. Вапцарова, дає змогу простежити глибинний зв'язок явищ [4, с. 5—31]. В баладі «Спомин» підкреслюється сила героя. Якщо помер робітник, то мотор без нього — ніщо, він зупиняється. А якщо гине борець за щастя, що залишається після нього на Землі? Віра. Мотив віри центральний у творчості Н. Вапцарова. Ним просякнутий і «Лист» — заключний вірш циклу про трагічну боротьбу іспанського народу «Пісні про одну країну», лірична вершина цього циклу. У листі до матері молода жінка сповіщає про смерть чоловіка, що загинув у боротьбі з фран-

* Підрядковий переклад.

кістами. У сповідь героїні влітається розповідь про життя і загибель Фернандеса, яка становить сюжетну лінію баладного типу. Розповідь про Фернандеса, як і весь твір, насичена ліризмом, але всередині сюжетної лінії Фернандеса цей ліризм поділяється на структуротворчий баладний елемент і супроводжуючий доповнюючий компонент. Перший реалізується у зображенні тла подій і служить для характеристики героя. Фіксація у часі та просторі ставлення автора до зображуваних подій, виражена через героїню вірша, а також ставлення до них самої героїні надає фонові нерухомості, яка є контрастом до стрімкого темпу викладу, чергування звернень, питань, реплік, до інтонаційних перепадів, підсилює динамізм розгортання трагічної історії боротьби Фернандеса. Характеристика загиблого носить загальний і суб'єктивний відбиток, дається через сприйняття героїні: «той бе толкова добър» [2, с. 65]. Суб'єктивність і оціночний момент підпорядковані тут об'єктивному викладенню подій, протиставлення —

Той бе толкова добър,
те защо мн го убиха?
[2, с. 65]

Він такий хороший був,
тож за що його убил?
[3, с. 89] —

посилює драматизм події. Образ і характер героя відповідають баладній незавершеності. Сюжетна лінія Фернандеса представлена східчасто, за кульмінаційними точками його долі: «убит», «отиде да се бие», «прозре» [2, с. 66]. Зворотний зв'язок подій відповідає їх сприйняттю оповідачем і підсилює драматизм вірша. Більше того, психологічна мотивація дій героя ускладнюється, виклад набуває баладного характеру, а обрамлення розповіді про Фернандеса повідомленням про його смерть («Майко, Фернандес убит!») виконує функцію баладного «повторення з наростанням», тому що заключна строфа повторює за допомогою ідентичних лексичних засобів і граматичних форм першу строфу, стискаючи її до краю. І якщо все-таки боротьба і героїчна загибель впливають з прозріння героя, то саме прозріння, як і позиція Фернандеса, логічно не обґрунтовується:

После има друго. То
някак мъчно се разбира.
Тръгват. Бият се. Защо?
Само хлябът ли ги сбира?
[2, с. 28]

Далі. Думаю ото,
б'юсь об лід неначе риба.
Идутъ. Борються. За що?
Чи лише заради хліба?
[3, с. 90]

Цей ліричний відступ супроводжує сюжетну лінію Фернандеса, розвиває образ героїні, але в ньому поставлене саме те запитання, криється елемент того невідомого про героя, що становить основу баладного конфлікту вірша. Автор залишає читача в роздумах над становленням особистості героя, над передумовами вибору ним життєвого шляху. Ліричні відступи, що розкривають образ героїні, від імені якої написаний лист, переплітаються з сюжетною лінією Фернандеса, як перепліта-

ються долі героїні і Фернадеса. Її доля — доля жінки, соратниці загиблого героя — розкривається у цьому творі у всій трагічності та героїчності. Скорботні ноги не приглушать оптимістичної віри — характерної риси поезії Н. Вапцарова. Розуміння того, що Фернадес не міг зробити іншого вибору —

Изведнѣж разбрах, че той
все пак трябваше да иде
[2, с. 67]

Зрозуміла я тоді:
він не міг чекати довше
[3, с. 91], —

сповнює мужністю серце жінки.

Написаний у формі листа жінки загиблого, цей вірш загалом не є баладою, оскільки баладне навантаження несе лише сюжетна лінія про Фернадеса, яка спирається на кульмінаційний момент прозріння («Само той от нас прозре»). Баладний конфлікт розгортається з переплетення сюжетної лінії — Фернадеса і безсюжетної — образу героїні. Звідси роздвоєність ліричного елемента на структуротворчий і супроводжуючий, а також їх єдність, оскільки «приховане» про Фернадеса виявляється через образ героїні. Воно криється в прозрінні героя і йде через усю лінію Фернадеса, але, як і в першому з розглянутих віршів, елемент «прихованого» послаблюється мотивуванням, у даному випадку воно виходить з небаладного компонента твору. При перетині з сюжетною лінією героя суб'єктивно-оціночний момент звужує перспективу «прихованого», вирівнює баладний драматизм конфлікту, показуючи формування світогляду героїні під впливом Фернадеса, що сприяє типізації цього процесу. Отже, посередньо мотивуються дії героя. І все ж можна говорити про баладну основу, баладні елементи, баладний конфлікт «Листа» поряд з іншими характеристиками, співвідносними з ліричними жанрами. В баладну лінію влітають елементи фантастики. Традиційний атрибут балади романтизму — одушевлення мертвих — символізує тут ідею єдності в боротьбі, виконує узагальнюючу функцію. Крім ідейної функції, фантастичний елемент виконує тут аналогічну функцію урівноваження, як у баладі «Спомин». Притому, якщо підсилений ліричний характер баладної інтерпретації веде до ускладнених абстракцій, а романтичний фантастичний елемент втілює абстрактну ідею, то він дається у максимальному наближенні до традиції. Зі зменшенням ролі епічного та зростанням ліричного відбувається трансформація драматизму з зовнішнього у внутрішній, що дає підстави говорити про урівноважуючу роль фантастичного елемента у баладній структурі ліричного типу.

Документалізм твору (адреса, повні імена, зазначення місця загибелі тощо) сприяє досягненню більшої конкретності і узагальненню всенародної трагедії іспанського народу, його віри та мужності. Тому узагальнення носить баладний характер.

Усі три твори близькі за своїми ознаками до балади, для якої характерним є емоційно напружене зіткнення сил (зов-

нішніх та внутрішніх) у драматичні, трагічні хвилини людського життя. Баладні герої в європейських літературах 20—30-х років ХХ ст. стають жертвами обставин під впливом суспільно-політичних умов, але смертю своєю вони стверджують торжество духу, здобувають ідейну та моральну перемогу. Так виявляється «сила слабих» [5, с. 205—206].

У розглянутих віршах Н. Вапцарова герої гинуть, однак двобій життя і смерті сам по собі не створює баладного конфлікту, а лише служить йому опорою. Зіткнення сил світу і темряви у свідомості героя балади «Пісня про людину» має баладне завершення у духовній перемозі фізично зламаної людини. Через конфлікт проявляється сила героя — в класовій свідомості, у вірі в краще майбутнє, вірі, прекрасній, як пісня, з якою він помирає. «Пісня про людину» відображає характерний для літератури соціалістичного реалізму процес становлення особистості.

Сила робітника з балади «Спомин» виявляється у творчому значенні праці і втілена в його зв'язку з мотором. Конфлікт між прагненням і дійсністю розв'язується баладним способом. Сила республіканця, що загинув під стінами Мадрида, — у життєвості його боротьби і віри, які об'єднують живих і мертвих, а баладний конфлікт полягає у зіткненні світу зла та насильства і революційних ідеалів.

У всіх трьох творах використаний один і той же засіб: баладний конфлікт виростає з парадоксальної ситуації, за якою стоїть соціально зумовлена закономірність. Звичайність, буденність смерті робітників, які примножують багатства суспільства і вмирають від злиднів та хвороб («Спомин»), така ж парадоксальна, як і смерть перевтіленої людини, скараної за злочин, який вона вчинила ще тоді, коли її свідомість була темною («Пісня про людину»), як загибель людей, чие життя освітлює шлях людства до прогресу («Лист»). Всі три смерті утворюють ланцюг — від приреченості підневільної праці і рабського життя до приреченості прагнень до кращого життя в буржуазному суспільстві. З'єднуюча ланка ланцюга — доля героя балади «Пісня про людину», що діалектично поєднала смерть і відродження. Поетичним текстом не лише розкривається закономірність гніву трудящих і немилосердної розправи капіталістичної системи з революційними виступами, а й висловлюється протест проти її потворних виявів, який переростає в протест проти самої системи.

Своєрідність балад «Пісня про людину», «Спомин», а також баладної лінії Фернандеса з вірша «Лист» полягає в перевазі ліричного елемента, який супроводжується скороченням елемента епічного. Тому ці балади з повним правом можна назвати ліричними, причому роль ліричного елемента росте і ускладнюється з кожним наступним твором. Ліричне, що переважає у першій баладі, стає визначальним у структурі наступних балад, функція ліричного в баладі проявляється повніше

у зіставленні з епічним. У всіх трьох віршах сюжетна лінія представлена «вершинними» точками, але баладний конфлікт вступає в силу з кульмінаційного момента, у якому висвітлюється створена над ним баладна побудова. Наслідком ліризації є розгортання баладного конфлікту в підтексті. Взаємозалежність баладної функції ліричного підтексту така: чим сильніший ліричний елемент у структурі балади, тим ширшим є підтекст. Особливість ліричної балади полягає в характері відображення оповідача і способі ретроспективного зображення у досліджуваних творах. Із зростанням ролі ліричного елемента оповідач поступово стає немов би двійником персонажа (що само по собі свідчить про ліричний вплив на баладу «Пісня про людину», «Спомин») і стає центральною дійовою особою («Лист»). Зі зміною ролі оповідача у розглянутих творах змінюється й роль авторського «я»: від окремого образу («Пісня про людину») до повного розчинення його в персонажах («Лист»). Наростаючий вплив ліричного проявляється і в ретроспекції: відносно самостійна, об'єктивна розповідь, введена традиційним оповідачем («Пісня про людину»), насичується суб'єктивно-оціночним моментом, що вводиться ліричним героєм («Спомин») і будується на зворотній послідовності подій: «убит», «отиде да се бие», «прозре», відображаючи логіку сприйняття центральної діючої особи («Лист»).

До баладних ознак, що зближують усі три вірші, відносяться незавершеність зображення героїв, раптовий фінал і обрамлення, яке у першому випадку служить ідейно-емоційним фоном баладного розвитку сюжету, а у двох інших творах виконує функцію баладного «повторення з наростанням»; конфлікти торкаються приватних і приватно-родинних стосунків, а узагальнення виростають до загальнолюдських. Перевага ліричного у баладній структурі розглянутих творів зумовлена тим, що в них баладним способом зображується не дія, а стан героїв. Перехід від зображення дії до передачі стану супроводжується посиленням ролі ліричного елемента.

Ліризація балади є об'єктивним процесом у болгарській літературі 20—30-х років, який сприяє розвитку цього жанру у реалістичному напрямі; на незавершеність цього процесу вказує тяжіння розглянутих балад до епічного баладного зображення, а також їх близькість або навіть органічна єдність з іншими жанрами — поемою, елегією, сповіддю.

Висловлені міркування дають змогу визначити жанр віршів «Пісня про людину» і «Спомин» як ліричні балади і виділити баладно-ліричну основу у вірші «Лист». Ліризація служить засобом поглибленого проникнення у внутрішній світ людини і психологічного відображення драматичних моментів у становленні особистості. Ліризація балади — наслідок її інтелектуалізації.

Список літератури: 1. *Балашов Д. М.* История развития жанра русской баллады. — Петрозаводск, 1966. 2. *Вапцаров Никола.* Съчинения. — София, 1976. 3. *Вапцаров Н.* Пісні про людину. — Львів, 1961. 4. *Георгиев Никола.* Певец на великия двубой. — В зб.: Никола Вапцаров. Нови изследвания. — София, 1970. 5. *Копыстьянская Н. Ф.* Жанровые модификации в чешской литературе (период становления социалистического реализма). — Львов, 1978. 6. *Поспелов Г. Н.* Теория литературы. — М., 1978. 7. *Русев Пеньо.* Никола Вапцаров. Литературен очерк. — София, 1963.

Краткое содержание

В статье исследуются три баллады Н. Вапцарова — «Песня о человеке», «Воспоминание», «Письмо» — как примеры лирических баллад. В связи с этим ставятся теоретические вопросы развития жанра баллады и ее разновидностей — лирической баллады — в болгарской литературе социалистического реализма, а также вопрос о взаимодействии в поэзии Вапцарова лирики и эпоса, взаимодействии в каждом произведении Вапцарова элементов разных жанров, роль в этом соединении балладных элементов, их своеобразия.

Стаття надійшла до редколегії
12 березня 1980 р.

*Н. Х. КОПИСТЯНСЬКА, доц.,
Львівський університет*

ДО ПИТАННЯ НОВАТОРСТВА І. ВОЛЬКЕРА В ЖАНРІ БАЛАДИ

Навколо творчості Іржі Волькера, зокрема його балад, у 20—30-ті роки точилась гостра боротьба. Представники чеського поетизму і сюрреалізму заперечували цінність і новаторство творів, оснований на дальшому розвитку реалістичних традицій. Суспільні і літературні причини цієї боротьби докладно проаналізував О. Кралік у своїй статті «Волькерівські балади» [4]. Сучасні дослідники творчості І. Волькера (Ш. Влашін, П. Блажічек, С. В. Нікольський, С. А. Шерлаїмова та ін.) одноставно вважають балади однією з вершин творчості поета, який, хоч і прожив неповних 24 роки, відіграв важливу роль у розвитку чеської літератури соціалістичного реалізму. Вказуючи на значення творчості Волькера, В. Достал свою книгу про становлення поглядів і початок діяльності Ю. Фучіка назвав «Напрямок — Волькер». Окремі балади Волькера стали предметом детального дослідження, зокрема у статтях А. Гайкової [3] і Ф. Вшетічки [8].

Спадщина Волькера така багатогранна, за зовнішньою простотою вислову криється таке багатство думок і почуттів, письменник настільки оригінальний і послідовний у своїй поетиці, що дослідники неминуче відкривають все нові й нові глибини його творчості. Однак й досі деякі питання новаторства Волькера в жанрі балади залишаються не вповні освітленими, ос-

кільки досі немає монографічного дослідження з історії розвитку чеської балади, яке дало б можливість визначити місце кожного видатного письменника в розвитку жанру, простежити, як змінюється історизм, поетика балади і в чому виявляється її національна специфіка.

З часів романтизму в чеській літературі широко розвивалась балада з трагічним конфліктом, основоположниками якої були передусім К. Ербен і Й. Челяковський, і сатирична, бурлескна балада, започаткована Ш. Гневковським. У цих двох руслах відбувався розвиток балади і надалі, в 20-х роках ХХ ст. представником першого русла був І. Волькер, другого — І. Гаусманн, так як в німецькій літературі — Й. Бехер і Б. Брехт.

Підпорядковуючи баладу, як і всі інші жанри, основним завданням суспільно-політичної боротьби (відродженню національної культури і мови, боротьбі проти національного гніту), письменники-романтики часто звертались до історичного минулого, до народних легенд, надавали своїм творам відкрито повчального характеру. Поступово історичну тематику у балади і романсу переймають поема та історична повість. Однак не можна погодитися з твердженням Ц. Крауса, що балада «відходить не тільки від історичних тем, а й від безпосередньо сучасних тем» [5, с. 82]. Балада повертається до такого історизму, який їй більше властивий як жанру: відображати трагедію суспільства через трагедію особистості. Тому історизм виявляється не стільки в тематиці, скільки в характері трагічного, в тому, чим зумовлена зображувана трагедія людини. В романтичній баладі відбилось, зокрема, усвідомлення людиною невідповідності своїх поривів, бажань реальній дійсності, своєї незахищеності, залежності від сил, які вона ще не вміє досягнути.

Історизм виявляється і в тому, що у поневолених народів трагічна атмосфера балади співзвучна зі світовідчуттям не тільки окремих особистостей, а й народу в цілому. На це звернула увагу дослідниця словацьких балад С. Бурласова: «Пригнічуючу атмосферу безвихідної трагедії вони [словацькі письменники. — Н. К.] ототожнювали з безпросвітним становищем народу, тому для них балада, особливо в час народного відродження, стала чимсь типово народним» [2, с. 17].

Чеські та словацькі поети опирались на народ як на носія національних культурних традицій і мови. В баладі, яка зародилась у таких умовах, відчутна близькість до фольклору, до народного світосприймання і моральної оцінки життя. Вона, порівняно з іншими західноєвропейськими баладами, скромніша і стриманіша у вислові почуттів, описі жахів, у ній помітне наближення до простих побутових ситуацій, а чудеса беруться з народних вірувань та уявлень.

У розвитку балади прогресивної чеської літератури ХІХ—початку ХХ ст. помітним є поширення та поглиблення соціальної тематики і проблематики. В баладах В. Галека, Я. Врхліцького, Й. В. Сладека розкривається трагедія, зумовлена бідні-

стю, злиднями, безправ'ям, причому не тільки однієї людини, а цілих соціальних верств. У творах Я. Неруди, П. Безруча, С. Чеха уже виразно звучать мотиви соціального протесту. Відповідно змінюється й характер історизму балади: вона звертається до зображення кривавих розправ над повсталими селянами, робітничими страйками, до буденних, сімейних, особистих трагедій, зумовлених буржуазною дійсністю. Переосмислюється характерний для балади мотив злочину і кари: не вищі сили карають людину за скоєне, а самі люди вершать суд. У Чехії дуже розповсюджена балада значна за розміром (як для даного жанру), в якій зображена подія, звичайно трагічна, що подається з філософським підтекстом, з сильним моралізаторським спрямуванням. Питання соціальні, етичні, моральні ставляться в їх тісному взаємозв'язку. Така балада нерідко наближається до притчі.

Балади Іржі Волькера органічно виростають із тих традицій і одночасно в них зароджуються нові риси, характерні для літератури соціалістичного реалізму. Зміни у жанрі балади в творах представників соціалістичного реалізму зумовлені передусім світоглядними позиціями авторів, що веде до суспільно-політичної конкретизації творів, іноді навіть «адресності». А разом з тим помічається більша, ніж у баладах попереднього періоду, проблемність, тяжіння до великих узагальнень. Критерій оцінки дій людини — соціальний, політичний, моральний в їх єдності. Письменники соціалістичного реалізму викривають капіталістичні порядки, прославляють революційну боротьбу, дуже часто героєм є робітник, революціонер. У баладі ХХ ст. посилюється тяжіння до документалізму: до відкриття в художньому творі конкретного факту, історичної ситуації, збільшується вплив публіцистики, прагнення поставити політичну, суспільну проблему зримо і ясно. І найцікавіше, що ця публіцистичність органічно поєднується з посиленням ліризму, відбувається розвиток ліричної балади, тому що суспільне автори переживають з такою ж інтенсивністю, пристрасністю і болем, як і особисте.

Балада Волькера могла народитись тільки в той час революційної боротьби і надій, зародження нового ставлення до робітничого класу. Його герой — чеський робітник, живий і самобутній, з усіма властивими йому національними рисами, і водночас типовий узагальнений образ уособлення долі, світосприймання цілого класу пролетарів, росту їх політичної свідомості та сили. У кожній з балад Волькера своєрідно поєднані конкретна суспільно-побутова ситуація і певна суспільно-політична, моральна проблема. Одночасно відбувається розвиток дії з характерною для балади східчасто-драматичною побудовою і розвиток думки, розкриття проблеми. Так, у «Баладі про кочегарові очі» на початку дається стисле, як це властиво для балади, окреслення місця дії, динамічний опис електростанції, «вогненні очі якої одні кричать серед ночі», спрямований на ви-

кликання тривожного настрою, передчуття трагедії. Драматичне напруження зберігається і в наступній побутовій ситуації (кочегар вже чверть століття щодня кидає вугілля у піч), яка переростає у символ, узагальнення, що образно передане трансформацією: разом з вугіллям кочегар кидає сяйво своїх очей, які шлють світло по тонкій дротині і спалахують в кафе, театрах, над родинним столом. В епічний план розповіді вклинюється драматично-ліричний, і від нього починається філософська лінія твору. І тут також відбувається характерна для стилю Волькера трансформація: перехід від конкретної ситуації до узагальнень. Розповідь Антоніна про його дружину (яка нарікає, що з його очей — двох великих і прекрасних короваїв — залишилися дві крихти на порожніх тарілочках) переходить у роздуми про різні прагнення і різне розуміння життя у жінок і чоловіків (думка, згодом розвинена Чапеком у драмі «Мати»). І знову повернення до дії, повторення першої сцени (кочегар знову відкриває дверцята печі, вогонь якої випалює йому очі) з характерним для балади наростанням драматичного напруження і його кульмінацією: крик відчаю кочегара, який осліп. А потім лаконічне повідомлення про дві ночі (однієї Антоніна привели до дому: плаче дружина і дитина, другої він вмирає). Як це властиве баладі, тут нема переходів, нема подробиць, все це додумує сам читач. І знову дія переривається голосінням жінки, що продовжує філософську лінію твору: узагальнення різного життєвого призначення жінки та чоловіка.

Для Волькера характерні циклічна побудова дії і циклічне завершення думки. Кожен цикл має свій ритм, для дії він, як правило, більш напружений, гарячковий. Постійно переплітаються два мотиви: трагічний — приреченості і смерті — та оптимістичний — радості життя, постійного його оновлення, породжений вірою в історичну місію пролетаріату. Він увесь час зростає і в фіналі звучить завершуючим акордом. У короткій, «зрізаній» фразі, нерідко афористичній, дається підсумкова сентенція. В даному випадку вона завершує центральну розгорнуту метафору твору (робітник віддав свої очі, щоб горіла електрична лампочка): робітник вмирає, праця його живе. Таке завершення твору сентенцією традиційне для чеської балади, хоч баладі як жанру взагалі воно не властиве.

У творах Волькера наявні чіткі філософська та політична концепції, яким підпорядковується вся образність, створюючи, у свою чергу, струнку послідовну поетичну систему. Письменник дає нове вирішення проблеми «особистість і суспільство». Його герой як особистість приречений на загибель або страждання, він — характерний для жанру балади герой-жертва, але як представник класу трудівників, як творець усіх благ на землі, він могутній, величний і вічний. Звідси, як підмітила А. Гайкова, певна монументалізація праці робітника і розкриття великої місії, здавалось би, незначної людини [3, с. 421].

Праця в капіталістичному суспільстві призводить до передчасної загибелі трудящих, але завдяки праці вони усвідомлюють своє місце серед інших, корисність свого існування як частки цілого, свою відповідальність за це ціле: «Робітник бере глину, щоб віддати цеглу, будівельник бере цеглу, щоб віддати дім», і смерть людини — це не безслідне її зникнення. Звідси властиве Волькеру установлення зв'язку між людиною і результатом її праці, концептуальність, основана на впевненості, що все існуюче і створене посідає якесь місце, відіграє якусь роль у людських взаєминах, служить або об'єднанню, або роз'єднанню людей. Звідси і особлива поетичність звичних порівнянь (вікна—очі) і незвичні метафори та порівняння, взяті з побуту трудівника (очі—короваї, електрична лампочка—очі, вогонь—полум'яний ніж). Про роль речових деталей і зображення праці в творах Волькера добре сказав С. В. Нікольський [1].

«Балада про кочегарові очі», «Балада про сон», «Балада про ненароджену дитину», «Балада про моряка», «Балада про жінку, бога і мужчину» — це все твори, в яких поєднується балада з новелою, балада з притчею. Їх циклічна побудова, правильне ритмічне чергування дії і діалога чи монологу, повтори з наростаючим напруженням, вимога співавторства читача, який повинен сам додумувати психологічну мотивацію різних поворотів дії — все це баладні риси; освітлення явища, характерів людських — новелістичне, а проблемність, узагальнення такі, які властиві притчі.

Одним із ключових слів у поезії Волькера є слово *серце* — символ гуманності й любові до людей, жадоби щастя. Воно проходить крізь усю творчість поета — від перших до останніх віршів. І те, як змінюється його вживання, його змістове наповнення відбиває еволюцію митця, що стає бійцем-комуністом. Знаменна відповідь Волькера на маніфест «Літературної групи» (у неї входили Ф. Гетц, Л. Блатни, Ч. Ержабек, Й. Кнап, З. Каліста), в якому завданням поезії проголошувалась «революція етичних слів душі», орієнтація на «пролетарія нового, кращого, очищеного», відмова від класової ненависті. Волькер заперечив тоді: «Класова ненависть — це сила, яка колись сама знищить класи... А серце? Мені здається, що витікає зі самої функції мистецтва звертатись до серця... Але якщо ми закликаємо до серця, то треба намагатись, щоб голос наш не втнув в ньому, а, проходячи через серце, дійшов до обох кулаків» [6, с. 495]. Художнє образне втілення ця думка знайшла в «Баладі про сон», у якій читаємо навіть ці самі слова: «...бо добрий кулак в них є в додаток до доброго серця» [6, с. 168].

Так поруч із ключовими словами *серце*, *зерно*, *очі* з'являється слово *ненависть*, яке поет наповнює класовим соціальним змістом. Любов, за концепцією Волькера, — це природний стан людей, нормальні стосунки єднання, а ненависть — хвороба,

викликана «мікробом» соціальної несправедливості. Треба знищити мікроб — шезне хвороба. Трагічний конфлікт у баладах Волькера (крім «Балади про моряка», в якій більш традиційний мотив вірності—зради—розплати) зумовлений не провинною, не порушенням законів суспільства чи моралі однією людиною, а злочином, провинною всього буржуазного суспільства щодо людини праці, не порушенням усталених порядків, а, навпаки, їх збереженням, не винятковою ситуацією, а звичайною, закономірною для даного суспільства. Особливо яскраво проявляється це в творі «На рентгені».

Дослідники балад Волькера звичайно обмежуються творами, які сам письменник назвав баладами і написав тоді, коли, за його словами, «пробивався до епіци, бо епіка — це дія, а лірика — стан» [7, с. 32]. Однак такі твори, як «На рентгені», «Обличчя за склом», теж є типовими баладами. Твір «На рентгені» має характерну для балади діалогічну побудову і повтор з наростанням: тричі робітник просить глибше просвітити його тіло, щоб довідатись, що є в ньому таким нестерпно важким, двічі лікар відповідає йому, описуючи легені, які покарбувала фабрика сажею і димом, поточив голод і туберкульоз: «помреш», а втретє лікар відповідає коротко: «Найглибше, бідаче, бачу ненависть» [6, с. 233]. Зрізана фраза, як це часто буває у Волькера, закінчує кожен висновок лікаря і твір в цілому та перегукується з початком твору, коротким, експресивним і динамічним окресленням місця дії і одночасно постановкою філософської проблеми: для чого живе людина? Щоб бути щасливою? Щоб страждати? В заключенні характерна для Волькера трансформація, перехід від реального рентгенівського обстеження, вираженого так образно, що це дає уявлення про фізичні і духовні страждання, зумовлені соціальним злом, до абстракції, умовного символічного вислову, який завершує не дію чи конкретну життєву ситуацію, а те, що, по суті, було тільки ілюстроване цією ситуацією і розвивалось у підтексті — думку про загальне становище робітників, назрівання в їх душі протесту, про причини класової ненависті.

Паралельне розгортання дії і розвиток узагальнюючої думки, поперемінне перенесення чисто побутової ситуації в план вирішення суспільної та моральної проблеми (у Волькера вони невіддільні одна від одної) характерне для всіх балад поета, навіть таких, на перший погляд, з традиційним для балади сюжетом — конфронтацією вірності і зради в коханні, — як «Балада про моряка». Всі балади Волькера інтелектуальні, філософські, спрямовані на вирішення актуальних питань сучасності в перспективі майбутнього. В цьому їх новий, властивий соціалістичному реалізмові історизм, їх своєрідна публіцистичність і полемічність.

Полемічна спрямованість проти спроб пояснити злидні, моральне падіння, духовну бідність трудящих причинами не соціального, а морально-етичного характеру відчувалась уже в

баладах Я. Неруди і П. Безруча. Волькер, як і Бехер, Брехт, Вапцаров та інші письменники соціалістичного реалізму, продовжує цю полеміку і пристрасно відстоює соціалістичні ідеали. Всі його балади побудовані на антитезах, контрастах, що відображають соціальні протиріччя. Протиставляється світ ситих і голодних, мрія про кращий світ і буржуазна дійсність («Балада про сон»), протиставляється краса людських почуттів і трагедія їх знівечення через злидні («Балада про ненароджену дитину»), любов і ненависть, гуманізм і жорстокість, створення людиною великих матеріальних цінностей і її загибель, смерть і безсмертя («Балада про кочегарові очі», «На рентгені»), вірність протиставляється зраді, доброта — егоїстичній жорстокості, служіння людям — зосередженості на власних стражданнях («Балада про моряка»), справжня людяність — релігійному фанатизму, духовне відродження — духовній смерті, активна доброта — пасивному стражданню («Балада про жінку, бога і мужчину»). Тому, як вірно підмітила А. Гайкова [3, с. 419—422], Волькер так часто звертається до протиставлень («Це не гріх, це злидні», «Там не веде доріжка біла і м'яка, туди йдеться по сходах з каміння», «це не мертві очі собаки, це погляд дівчини...», «вірну любов загубив, невірну вже не загубить»). Письменник полемізує з тими, хто «насадив на очі паперові окуляри-газети» і бачить світ таким, яким йому вигідно його бачити («Лице за склом»), з абстрактними гуманістами і моралістами, які не видять того, що і мораль залежна від соціальних умов. І в цьому глибокий історизм поета. Полеміка ведеться з художніми засобами, що стали вже штампами, шляхом використання «знижених», взятих з побуту порівнянь («очі-хлібини») і наданням нового поетичного звучання найбільш затертим в поезії словам, таким, як *серце, цвіт, сонце*. Новаторська сміливість Волькера полягає в тому, що він не боїться взяти широко вживане в поезії слово чи порівняння і підкорити їх своїй концепції (світ хворий, його необхідно оздоровити і це можуть зробити люди праці, кожна людина повинна жити для інших, тоді вона буде і сама щасливою, «бо людина приходить на світ і для того тут є, щоб стати тим, що земля потребує. Голодна земля — стати їжею їй, а сита земля — стати голодом їй» [6, с. 164]. Оригінальність думки, поетичне бачення світу і основ людських стосунків, сила почуття, сердечність і щирість дають змогу Волькеру створити особливу оригінальну метафоричність і надати нового, свіжого поетичного звучання звичайнісіньким словам, таким, наприклад, як *хліб, ніж, чай, дерево*. В поезії Волькера, якщо скористатися його образністю, «думки молоді, і свіжі, як весняне листя», «думки високі і зелені, мов дерева в лісі», висловлені «словами молодості, що зігрівають душу, мов теплий чай» [6, с. 107, 106]. Поет полемізує з прийнятим у баладі перенесенням дії в якісь особливі таємничі і романтичні обставини, поміщаючи її в електростанцію, в лікарський кабінет («це не кімната Фаус-

та... це рентгенівський кабінет...»), в кафе і на вулицю («Лице за склом»).

У творах Волькера постійно дотримується причинно-наслідковий зв'язок усіх життєвих явищ, тому такими частими є в нього речення, що починаються словами *щоб, тому що, якщо, як тільки, бо* («якщо вчора було все важким, сьогодні ще важче» — «Балада про сон», «щоб руки і очі замінити на світло», «це очі твої, віддані цілому світові, щоб найясніше бачили і ніколи не вмیرали» — «Балада про кочегарові очі»).

Для балад Волькера характерний бетховенський мотив «через страждання до радості», як і твори М. Горького, Б. Брехта, І. Ольбрахта, Н. Хікмета, вони полемічно спрямовані проти культу страждання, в них прославляється гуманістична активність, боротьба за те, щоб зникло страждання, зумовлені соціальним злом. В одному з віршів Волькер сказав слова, які можуть бути епіграфом до його творів останнього періоду: «Біль перемогти, це більше, ніж терпіти» [9, с. 170].

Спіраючись на традиції народної балади і літературної балади попереднього періоду, Волькер став новатором у цьому жанрі, не ставлячи собі як головну мету створення новацій у художньому слові, а вмюючи по-новому бачити життя і по-новому осмислювати його.

Список літератури: 1. *Никольский С. В.* В снянии каждой лампочки... (Прометеевская тема в чешской литературе). — Вопросы литературы, 1979, № 8. 2. *Burlasová S.* Ludové balady na Horehroní. — Bratislava, 1969. 3. *Hajková A.* K Wolkrovým baladám. — Česká literatura, 1974, n. 5. 4. *Králík O.* Wolkrovu balady. — Česká literatura, 1970, n. 5—6. 5. *Kraus C. K.* charakteru balady. — Literatura a jazyk. Literaria. Studie a dokumenty. VI. — Bratislava, 1963. 6. *Wolker I.* Dilo Jiřího Wolkra. — Praha; Bratislava, 1958. 7. *Wolker Jiří.* Listy příteli. — Praha, 1950. 8. *Všetička F.* Kompozice Wolkrovu Balady o pamětníku. — Česká literatura, 1975, n. 5.

Краткое содержание

И. Волькер основывается на традиции чешской социальной баллады, довольно большой по размеру, с обширным, как для баллады, повествованием о событиях и с философским подтекстом, нередко тяготеющим к притче. В такой балладе вопросы этики, нравственности ставились в тесной связи с их социальной обусловленностью, изображался героизм действия и героизм духа. Одновременно в балладах Волькера появляются черты, характерные для литературы социалистического реализма. Героем становится чешский рабочий, представленный как индивидуальность и наделенный национальными чертами, но и изображенный обобщенно как олицетворение судьбы, мировосприятия целого класса пролетариев. Историзм, общественно-политическая конкретизация сочетаются в балладах Волькера с большими обобщениями, проблемностью и концептуальностью, что обуславливает стройную и последовательную поэтическую систему. В балладах Волькера взаимодействуют баллада и новелла, баллада и притча. В их построении характерна цикличность, параллельное развитие действия и развитие обобщающей мысли, попеременное перенесение бытовой ситуации в план решения общественно-нравственной проблемы, постоянная трансформация, соединяется лиризм с публицистической полемичностью.

Стаття надійшла до редакції
10 лютого 1980 р.

*Л. Ф. МЕЛЬНИЧУК, асп.,
Львівський університет*

ЗВ'ЯЗОК ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ЖАНРІВ З ХУДОЖНІМ ОПОВІДАнням У ТВОРЧОСТІ ЯНА НЕРУДИ

Понад тридцять років Неруда присвятив журналістській діяльності. Існує тривкий зв'язок між його художньою прозою та публіцистикою. Письменник підніс на якісно новий художній рівень газетні жанри (нарис, репортаж, фейлетон) і, по суті, став їхнім творцем у чеській журналістиці, а в художній творчості звернувся до найбільш прозаїчних фактів, до буденності, що до нього вважалися не гідними уваги митця. Публіцистика допомогла Неруді стати цілим «етапом» [8] в історії чеської літератури.

Проблема зв'язку публіцистики з художньою літературою видається цікавою не тільки в плані дослідження творчості Неруди. Дальший розвиток чеської літератури, насамперед період становлення соціалістичного реалізму (20—30-ті роки ХХ ст.), характеризується інтенсивним проникненням публіцистики в художню творчість, значним взаємозближенням публіцистичних і літературно-художніх жанрів [3]. І, безперечно, традиції, закладені Нерудою, значною мірою вплинули на цей процес, визначили деякі його закономірності.

Із усього багатограння публіцистики Неруди (він писав і нариси, і фейлетони, і репортажі, і критичні статті, і рецензії, і огляди театрального життя, об'єднуючи все це під назвою «Фейлетон») вибрані ті жанри, які стоять найближче до художньої літератури, — нарис і фейлетон. Нарисові властива подвійна підпорядкованість: з одного боку, — це «підсудність художній літературі, а з другого — публіцистиці та науці» [2, с. 15]; фейлетон, як його називає Л. В. Єршов, — «це проміжний жанр між газетною статтею і художнім оповіданням» [1, с. 147].

Тематичне коло публіцистики Неруди, як і чеської художньої прози, настільки широке, що визначити його межі нелегко: він писав про все, що хвилювало його сучасників. І все ж творчість його передусім присвячена тій частині чеського суспільства, яка була зневаженою та скривдженою, своєму народові, який в середині ХІХ ст. змушений був боротися за право говорити і писати рідною мовою.

Щоденна праця в газеті виробила в Неруді своєрідну манеру письма — форму вільної невимушеної бесіди з читачем з врахуванням читацького призначення твору [5, с. 186]. Але адресуючи свої твори читачам різного рівня, Неруда не тільки торкається тем, які цікавлять читача, близького йому своїми поглядами та освітою, а й пише на теми, зрозумілі простому

обивателю. Звідси і таке значне інтонаційне багатство його прози: виклад то прямий, відвертий, то інколи іронічний. Коли ж виклад ведеться з позиції обивателя, його оповідання набувають сатиричного забарвлення, і це стає одним із засобів розвінчання самого обивателя.

Як у нарисі та фейлетоні, в оповіданні Неруда майже завжди веде розповідь від першої особи. Його оповідання невелике за обсягом — в цьому також проявляється звичка вклатись у малі розміри газетних жанрів. І в композиційному плані його оповідання близькі до публіцистики.

Своєрідний початок у Неруди — він ніколи не розпочинає розповіді здалеку, а зразу вводить читача в ситуацію. Лаконічно знайомить з героєм, місцем і часом події: «Я саме виходив з площі Колонна на вулицю дель Корзо, коли вона промайнула поряд зі мною» [10, т. 6, с. 147]; «У невеличкому трактирі, що у Відні біля Каринтійського театру, завжди весело» [10, т. 6, с. 151]; «Та в час, коли розпочинається наше оповідання — 3 квітня 184... року, о 4 годині опівдні, — пана Велша вже не було в живих» [5, с. 330].

Точність визначення місця та часу, своєрідна документальність викладу — це звичка журналіста. Але в цьому і виявлення позиції автора, і настрою, і націленості одразу ж на основне в оповіданні. Коротким описом обстановки в ресторані «У Штайніців» розпочинається оповідання «Пан Ришанек і пан Шлегль». У цьому ресторані щодня протягом одинадцяти років зустрічаються колишні друзі — Ришанек і Шлегль; сидять за одним столом і мовчать, не в силах вибачити один одному давньої образи. Опис звичаїв у ресторані кладе початок характеристикам героїв, з'ясуванню справжньої причини їхньої за давньої сварки. Оповідання «Віденський дядечко» Неруда починає з напівжартівливих роздумів про те, чим різняться звичай приймати гостей у місті та на селі. Початок оповідання звучить як фейлетон, але в ньому створюється психологічна характеристика головної дійової особи оповідання — пані Маринки. Вже з самого початку читачеві стає зрозумілою марність надій пані Маринки на багатство віденського дядечки, і він сприймає всі її дії так само іронічно, як і автор.

Інколи письменник починає розповідь з кінця. Він повідомляє, констатує факт, об'єктивно або псевдооб'єктивно, а далі ціле оповідання буде на розкритті істинного значення факту. Для цього Неруда робить екскурси в минуле героя, вводить описи його звичок, портрету, взаємин з іншими особами, вся розповідь спрямована на пояснення причин того, що сталося. Наприклад: «Як зазначалося в книзі померлих, двадцятип'ятирічний Горачек помер несподівано. У книзі не вказувалася причина смерті, але, як дотепно висловився пан провізор, негідником стають без причини» («Він був негідником!» [4, т. 2, с. 107]). Перші рядки повідомляють про смерть героя і дають псевдооб'єктивну оцінку тієї події (з позиції «пана провізора»),

подальша розповідь її заперечує. Ціле оповідання взяте в інтонаційні лапки. Горачек був обдарованою людиною, несхожим на малостранського обивателя, але зазнав поразки в боротьбі з ним, покінчив життя самогубством. Уявна згода автора з загальноприйнятою думкою про Горачека, що склалась у міщанському середовищі, зумовила і будову оповідання.

У цьому оповіданні спостерігається явище, характерне лише для художнього твору або фейлетону — незбіг образу автора і оповідача [7, с. 221]. В нарисі також можуть використовуватись інтонаційні лапки, але тільки особистий досвід є основою для створення нарису. Закон нарису — достовірність, в ньому автор не обмежується розповіддю. В оповіданні та фейлетоні образ автора і оповідача може збігатися, але й може бути дуже далеким один від одного. Автор використовує оповідача як засіб сатири, іронії. Дуже добре це можна проілюструвати і на прикладі фейлетону «З театральних листів панни Анежки Скочилової» [10, т. 10, с. 141—155]. Неруда використовує перо панни Анежки для створення дошкульної сатири на сучасний чеський театр, на убогість його репертуару і водночас на глядача-обивателя (в особі Анежки). Таким чином, фейлетон має подвійний предмет висміювання: поганий театр і обмеженого глядача.

Майже фейлетонне поєднання «великої» і «малої» теми, паралельне розгортання тексту і підтексту знаходимо і в іншому оповіданні письменника — «Вона довела жебрака до злиднів». Неруда показує, як Войтішка занапастила злидарка на прізвисько «Мільйонерка»: Войтішек не згодився поєднати з нею свою долю, і вона мстить йому, поширюючи брехливі чутки про його велике багатство. Перед Войтішком закриваються двері будинків, де він раніше міг бувати. Але в дійсності Войтішка загубило недовір'я, заздрість, злість малостранців. Парадоксально звучить і сама назва оповідання.

Манера оповіді від першої особи визначає і відносну простоту композиції оповідань Неруди. Їх сюжет будується на основі спогадів, роздумів автора про героя, а у публіцистичних жанрах — на основі роздумів автора про дану проблему. Ми знаємо настрій автора, його ставлення до героїв не лише з загального змісту оповідання, а й з його висловлювань. Інколи в тексті прямо розповідається про те, що автор знає своїх героїв упродовж довгих років («Вона довела жебрака до злиднів», «Лікар Морисвіт», «Пан Ришанек і пан Шлегль»). А той чи інший момент їхнього життя вибраний автором тому, що в ньому найповніше характеризуються відносини героя з суспільством. Усе це стосується того типу оповідання Неруди, який ми умовно назвемо *оповідання-спогад*.

У письменника є й твори, побудовані за іншим принципом, — це суто белетристичні оповідання (більшість з них із збірки «Різні люди»). У такому оповіданні розповідь зосереджується довкола цікавої, навіть інколи незвичайної події. Ге-

рой раніше не був відомий автору: це або тимчасовий попутник, або людина, випадково зустрінута під час мандрівки. Основною такою оповідання є опис певної сцени, очевидцем якої став автор, або розповідь самого героя про себе, «спровокована» автором. Таке оповідання обмежене в часовому плані. Прикладом може бути оповідання Неруди «Імпровізатор». Це розповідь про те, як Інноченце, співак-імпровізатор, знаходить спосіб примусити палко закоханого, але несміливого Сальваторе освідчитись у коханні Катарині. Твір побудований за принципом драматичної сцени, однак у ньому замість безпосередніх діалогів героїв, як це буває на сцені, знаходимо лише опис їхніх дій. Для відтворення напруженості, динамічності дій Неруда використовує чергування теперішнього і минулого часів, хоча всі події відбуваються в минулому*.

В оповіданні відсутні роздуми автора, виклад думок героїв, нема монологів. Усе підпорядковане дії. «Інноченце *встає і підіймає* з місця Катарину»; «Катарина здивовано *озирається* на різні боки. *Починає сумніватися*, чи буває всерйоз він? *Хотіла засміятись*, але не вийшла в неї посмішка»; «Усі довкола розгублено *мовчать*», «Священик *спостерігав* за тим, що відбувалось, так само розгублено, як і всі інші»; «Сальваторе *жахом дивиться* на священика. Той *витирає* з обличчя піт, *хитає* головою»; «В ту ж мить *почувся* страшний удар рукою по столі, в повітрі *блиснув* кинджал» [4, т. 2, с. 144]. Тут з усією очевидністю виступає поєднання епічного і драматичного начал; одночасно наявні й опис дії, й сама дія.

Інша роль належить сцені в жанрах публіцистики: вона конкретизує та ілюструє думку автора. В оповіданні з подіями характеристика героя створюється сценою, дією, реплікою. В оповіданні Неруди, умовно названому оповіданням-спогадом, роль сцени наближена до її ролі в нарисі або фейлетоні. Вона також розкриває героя в дії, але ніби підтверджуючи те, що вже було сказане про нього автором. До цього типу належать оповідання зі збірки Неруди «Малостранські повісті», деякі оповідання зі збірки «Арабески».

Розглянемо одне з таких оповідань докладніше (наприклад, «Вона довела жебрака до злиднів»). Почавши оповідання словами «Я хочу розповісти про сумні події», Неруда переходить до опису головного героя, бідного Войтішка, його життя з Малій Страні, взаємини з малостранцями. Немов би розмовляючи з читачем, автор робить відступ — розповідає про поліцейських Остругової вулиці. В опис введені короткі сцени-діалоги: розмова Войтішка з поліцейським, трактирником. Далі йде основна сцена — зустріч героя з Мільйонеркою. Але в цій сцені

* У російському перекладі Д. Горбагова творів Яна Неруди 1959 р. і 1975 р., на жаль, це не відображено, тому в цитованих уривках виділені курсивом ті дієслова, які в оригіналі вжиті в теперішньому часі, а перекладені — в минулому.

Войтішек більше мовчить і лише відходить зі словами: «Краще прийняти миш'як». Про дальшу долю Войтішка говориться так само, як і на початку оповідання: шляхом описів і коротких сцен. Остання з них, коли він ридає і каже, що нікого в житті не обманював, завершує його характеристику.

Композиційно це оповідання нагадує нарис. Основним у ньому залишаються опис, роздуми автора, а діалог, сцена, деталь роблять розповідь автора більш рельєфною, образною. З подібною метою Неруда використав такі ж структуротворчі елементи в нарисах «На розі», «В ломбарді» [4, т. 2, с. 336—339; 369—382], щоправда роль їхня інша. Особливо це помітно на портретній характеристиці. В оповіданні портрет індивідуалізує Войтішка, робить його несхожим ні на одного злидаря Малої Страни. Навпаки, в нарисі «На розі» опис зовнішності старої бідної жінки, змушеної вечорами збирати на вулицях старий папір, щоб заробити собі на вечерю, сприяє змалюванню не індивідуалізованого, а збірного образу празької бідноти, певного соціального типу. Портрет Войтішка емоційний, він створює в читача відповідний настрій: «Це було обличчя, що пашіло здоров'ям та рум'янцем», наче недільна булочка, полита свіжим маслом. ...Мені подобалось також його волосся. Воно починалося під округлою лисиною на скронях і було вже посивіле, не срібне, а злегка жовтувате... Взагалі пан Войтішек дуже мені подобався тому, що його сині очі так широко сяяли, що все обличчя було схоже на велике кругле привітне око» [5, с. 321].

Манери розповіді Неруди-публіциста і Неруди-прозаїка близькі й своєю стриманістю, зовнішньою неупередженістю. Позиція Неруди-громадянина рідко висловлена «відкритим текстом», в чисто публіцистичних елементах. Його оповідь викликає емоції, але сама залишається спокійною, об'єктивною.

Памфлет «Недільна проповідь на основі науки «Дарвіна», написаний у рік франко-пруської війни, розпочинається спокійно, навіть жартівливо: «Дорогі співлюди! ... Озброївшись відкриттям Дарвіна, що людина походить від тварини, ми, на решті, дійдемо до того, що в людині будемо любити ту тварину, що людину хоча б уже за її тваринне походження не будемо тиранити...» [10, т. 10, с. 262]. Але поступово, порівнюючи один за одним закони «тваринного» і людського суспільства, Неруда створює нищівну картину останнього. «Тварин ми садимо за ґрати, людей також; одним вдягаємо на очі шори, щоб не лякались, і другим теж: одних осліплюємо, щоб танцювали під нашу дудку, і другим те саме робимо; з твариною поводимося не по-людському і з людиною також; тварин вбиваємо тисячами і людей теж» [10, т. 10, с. 264]. Гнівом та обуренням сповнені ці рядки, але, стилізуючи памфлет одночасно під наукову статтю і «недільну проповідь», автор витримує стиль до кінця. З цього випливає і своєрідність сатири Неруди. Він майже не порушує вірогідності, в нього нема перебільшень, дове-

дених до гротеску. Його сатира, якщо скористатись визначенням О. В. Чичеріна про прозу Неруди взагалі, «антимонументальна». Не використовує Неруда й фантастичного елемента. Якщо у його фейлетоні й порушена вірогідність, то це робиться за рахунок зміщення подій у часі (скажімо, фейлетон «Права людини» розпочинається зізнанням автора про його зустріч з членами Конвенту, яка насправді не могла відбуватись [10, т. 12, с. 169—171]), або персоніфікації (як у фейлетоні «Сумний початок нового року», де газета «Богемія» постає перед нами в образі безнадійно хворої людини [10, т. 19, с. 15—16]).

Звертаючись до абстрагованих і суспільно-важливих проблем, намагаючись зробити їх вирішення зрозумілим для середнього читача, Неруда переводить їх на рівень, доступний цьому читачеві, тобто рівень побутових ситуацій, і в політичному фейлетоні залишається побутописцем. Фейлетон «Права людини» — це саркастичне спростування реакційних виступів чеських політиків на захист прав людини. Усі їхні зусилля зводяться до того, щоб «солдати мали право носити бороду», «капелан міг ходити в трактир, а ксьондз носити сюртук з двома рядами гудзиків» [10, т. 12, с. 170].

Для створення сатиричного ефекту у фейлетоні Неруда використовує асоціативні порівняння, підкреслений аналогізм поєднання на одному рівні різнопланових понять і на цій основі — двоплановість розповіді, прихований підтекст, розгортання підтексту паралельно з розгортанням самого тексту фейлетона.

Такі ж засоби Неруда застосовує і в сатиричних оповіданнях, але слід зауважити, що «чисто» сатиричного твору в нього нема. Йдеться про реалістичне оповідання, в якому сатира є одним із компонентів. «Крайності, що не турбується про об'єктивність картин і допускає перебільшення», в Неруди ми не знайдемо [8, с. 18].

Сатиричний образ Малої Страни в оповіданні «Лікар Морисвіт» створюється шляхом зіставлення привабливості прекрасного червневого дня і дивного, спочатку навіть і незрозумілого задоволення, яким охоплені учасники похоронної процесії. «Хай нам бог простить, але, слово честі, здавалось, що й по похороні розливалася та усмішка спокою» [5, с. 349]. Але загадкове задоволення пояснюється досить просто: кожен з учасників похорону має свої причини радіти зі смерті радника Шепелера. Задоволений був «лікар Лінк, котрий за вісім днів хвороби усопшого пана радника дістав від теперішньої вдови двадцять дукатів гонорару...» [5, с. 349]; «Спокійним був лимар Остроградський, найближчий родич пана радника. За життя дядя-радник не помічав його, але тепер — це вже знав Остроградський — в духівниці йому передає п'ять тисяч злотих» [5, с. 349]; «За ними йшли панове Кдойек, Мужик та Гоман — теж радники земської управи, але на менших посадах, ніж був покійний Шепелер. Вони також були, очевидно, спокійні» [5,

с. 349]. Та ось ця загальна радість розбивається «дивним» лікарем Герибертом, який випадково з'явився тут і виявив, що радник не помер, а перебуває в летаргії. За це він і дістає образливе прізвисько «лікар Морисвіт».

Цікавим у плані створення сатиричного образу є оповідання «Як пан Ворел палив люльку». Герой оповідання мав не-обережність відкрити крамницю там, де ніколи до цього крамниці не було. Для малостранця це майже революція. «В ті часи провінціал, що майже двадцять років не був у Празі, а потім через Страговську браму потрапляв аж на Остругову вулицю, знаходив купця на тому ж розі, що і двадцять років перед тим, булочника — під тією ж вивіскою, а крамаря — в тому ж будинку. В ті часи все мало своє звичне місце, і влаштувати несподівано бакалійну крамницю там, де, наприклад, раніше містилася галантерейна, було таким безглуздом, що ніхто про це навіть і не подумав би» [5, с. 360]. Ворел наважився, і Мала Страна довела його до самогубства. Самі по собі роздуми про життєві «цінності» і консерватизм малостранського обивателя звучать нехай навіть іронічно, але поблажливо. Це ще не створює сатиричного образу. Але коли, здавалося б, невинні передсуди вбивають людину, ставлення автора до них змінюється. В оповіданні починає звучати серйозне звинувачення відсталості й обмеженості міщанства. Сатиричний образ постає без явних елементів сатири.

Цей узагальнений збірний образ Малої Страни, що став для Неруди втіленням страшного соціального лиха, використаний ним і в публіцистиці [7, с. 250]. В нарисі «Перед парламентом», говорячи про причини порочної діяльності чеського парламенту, Неруда пов'язує ці причини з тим, що засідає парламент на Малій Страні: «Дивна ця мала Страна! Ніби частина скам'янілої історії, ніби пам'ятник віджилим уже поглядам... Це старий чоловік, який любить лише спокій, той тихий геній, який з усіх сил намагається ухилитись від руху, що заважає йому. Кращого місця для засідання чеського парламенту, ніж тиха історична Мала Страна, бути не може» [10, т. 12, с. 156].

Емоційний художній образ органічно входить у канву нарису, не порушуючи законів його побудови, в той час як роль деяких елементів оповідання наближена до їхньої ролі в публіцистиці.

Таким чином, публіцистика Неруди впливає на побудову його художнього оповідання, формує певну манеру оповіді, спосіб використання художніх засобів та створення сатиричного образу. Публіцистичні жанри й оповідання в Неруди об'єднані подібністю тематичних проблем і методами їхнього вирішення. Публіцистика є невід'ємною частиною його спадщини. Це не тільки ескіз, начерк того, що згодом увійде в художню творчість, а, за словами самого Неруди, «самостійна робота душі та думки». Помітна не тільки тематична, але й стилістична єдність творчості Неруди.

Список літератури: 1. *Ершов Л. В.* Сатирические жанры русской советской литературы. — М., 1977. 2. *Журбина В. И.* Теория и практика художественно-публицистических жанров. — М., 1969. 3. *Копытянская Н. Ф.* Жанровые модификации в чешской литературе. — Львов, 1978. 4. *Неруда Ян.* Избр. произв.: В 2-х т. — М., 1959. 5. *Неруда Ян* Вибране. — К., 1952. 6. *Соловьева А. П.* Ян Неруда. — В кн.: Очерки истории чешской литературы. М., 1963. 7. *Соловьева А. П.* Ян Неруда и утверждение реализма в чешской литературе. — М., 1973. 8. *Чернышевский Н. Г.* Полн. собр. соч., т. 3. — М., 1954. 9. *Чичерин А. В.* Нерудовский этап в истории критического реализма. — К., 1963. 10. *Dilo Jana Nerudy.* — Praha, 1923—1925.

Краткое содержание

В статье рассматривается взаимосвязь публицистики и художественного творчества Я. Неруды и ставится теоретическая проблема взаимоотношения, взаимовлияния публицистических и художественных жанров, в том числе очерка, фельетона и рассказа, зарождения в чешской литературе тех традиций, которые найдут свое дальнейшее развитие в литературе 20—30-х годов XX в., в частности в творчестве основоположников социалистического реализма в чешской литературе. Устанавливается общее между очерками, фельетонами и рассказами Неруды и одновременно то, что отличает их в жанровом отношении. Рассматриваются характерные черты нерудовской сатиры на мещанскую среду Малой Страны, особенности портретной характеристики, олицетворения, функции одних и тех же средств изображения в разных жанрах.

Стаття надійшла до редколегії
11 березня 1980 р.

*О. І. ГРИБОВСЬКА, доц.,
Львівський університет*

ЕЛІЗА ОЖЕШКО І СУЧАСНІСТЬ

(До 140-річчя з дня народження письменниці)

Творчість Елізи Ожешко посідає чільне місце серед майстрів польської реалістичної прози XIX ст. Ю. Коженювського, І. Й. Крашевського, Б. Пруса, Т. Ежа, Г. Сенкевича.

Як не дивно, літературній спадщині письменниці й досі не присвячено наукової монографії в радянському та польському літературознавстві, хоч чимало дослідників вивчали її. Зокрема, акад. М. Возняк висвітлював взаємини Ожешко з Іваном Франком [7], В. Гапова, Ю. Булаховська, О. Цибенко, О. Грибовська та ін. [9; 4; 28; 10—14; 15; 17; 18] — проблему взаємних зв'язків польської письменниці з білоруською, українською та російською літературами.

Еліза Ожешко дебютувала через три роки після польського повстання 1863 р. оповіданням «Картинка з років голоду». Майбутня письменниця допомагала учасникам цього повстання, воно мало неабиякий вплив на розвиток її світогляду. Позитивно оцінене К. Марксом і Ф. Енгельсом, воно стало значною віхою в історії боротьби проти царського самодержавства і тиранії, продовжило справу російських декабристів 1825 р. та поль-

ського листопадового повстання 1830 р. К. Маркс і Ф. Енгельс ставились до повстання з глибоким співчуттям, бажали перемоги польському народові в його боротьбі за національне визволення. Маркс написав відозву про допомогу полякам від імені німецької еміграції в Лондоні [1, т. 23, с. 133—134]. Високу оцінку цьому революційному руху у статті «Про право націй на самовизначення» дав В. І. Ленін. Він вважав, що повстання 1863 р. стало поворотним моментом в політичному житті не лише польського народу, а й усієї Європи. «Поки народні маси Росії і більшості слов'янських країн, — писав В. І. Ленін, — спали ще непробудним сном, поки в цих країнах не було самостійних, масових, демократичних рухів, *шляхетський* визвольний рух у Польщі набував гігантського, першорядного значення з точки зору демократії не тільки всеросійської, не тільки всеслов'янської, але і всеєвропейської» [2, т. 25, с. 283].

Дебют Ожешко відбувся у важкий час після придушення повстання, в період репресій та гонінь з боку царського уряду. Тоді ж у громадських та літературних колах став розвиватись напрям, названий позитивізмом [31; 34]. Поділяючи на початку свого творчого шляху кращі сторони позитивістської ідеології, молода письменниця швидко вийшла за тісні рамки обмеженого буржуазного напрямку. Тільки в такому діалектичному підході слід розглядати проблему «Ожешко і позитивізм».

Питання специфіки польського позитивізму досліджувалось у працях радянських та польських літературознавців [15; 28; 34]. Нагадаємо, що позитивізм 60—80-х років XIX ст., безумовно, відіграв певну позитивну роль в історії розвитку польської суспільної думки, оскільки він не лише був реакцією на трагічний розгром повстання 1863 р. — його представники боролися з залишками феодалізму в економічному, політичному житті поляків, у їхній психології, виступали з демократичних позицій проти зловживань шляхти, вимагали буржуазних свобод для селян, проголошували лозунги розвитку науки, техніки.

Ці сторони польського позитивізму відзначав марксистський критик В. Воровський: «Будучи реакцією проти утопічної романтики старої політики, цей новий «органічний напрям» відіграв, безперечно, помітну прогресивну роль у розвитку польського суспільства, головним чином у справі звільнення його від застарілих форм мислення» [8, с. 420].

Іван Франко заслугу позитивізму вбачав у тому, що завдяки йому вирости такі таланти, як Прус, Сенкевич, Ожешко, заперечуючи твердження про запозичення польського позитивізму з Західної Європи. Він доводив, що кращі письменники цього напрямку були тісно зв'язані з російською літературою [15, 27, т. 18, с. 173].

Про зв'язки Елізи Ожешко з російською літературою, її захоплення творами російських письменників, близькість їхніх світоглядних та естетичних позицій Франко писав у статті «Формальний і реальний націоналізм»: «Коли твори літератур

європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних і покривджених» [27, т. 16, с. 213].

З перших кроків у літературі Еліза Ожешко заявила про себе як про письменника, для якого найближчими є гострі соціальні конфлікти, доля покривджених і знедолених. Для цього вона й звертається до суворої правди, до жанрів прози.

Цікавою є думка Лесі Українки, висловлена у її статті «Заметки о новейшей польской литературе» з приводу становища в літературі у той час, коли Ожешко вступила на літературну ниву: «Катастрофа 1863 р., похитнувши ідеали, які возвеличувала романтика, нанесла їй страшного удару. З трудом опам'ятовуючись від важких болючих розчарувань, польське суспільство заговорило про те, що пора звільнитись від необмеженої влади поезії, бо вона не може служити шасливим маяком, а скоріше нагадує блукаючий вогник, що збиває зі шляху й веде до загибелі; що спасіння не у мріях, якими б високими вони не були, а в «органічній праці» на користь рідної країни. Література підхопила цей новий лозунг «органічна праця» і ось замість необмеженої влади поезії наступило необмежене царство прози: публіцистика зайняла більш незалежне положення, повість та роман, які до того часу були майже невідомі, стали швидко розвиватись» [26, т. 3, с. 114].

Неважко встановити певну подібність у ситуаціях, що виникали в історії польського та російського революційного руху XIX ст. після розгрому революційних сил. Так, розгром російського народницького руху породив ідеологію, яка відповідала польському позитивізму й закликала перейти від безрезультатних революційних поривань до «малих діл», до «праці біля основ», тобто до організації шкіл для селянських дітей, сільських лікарень, аптек, бібліотек тощо. Подібне явище зобразив у своєму останньому романі «Новь» (1877 р.) І. С. Тургенев, показавши, як після краху народництва в атмосфері розчарувань, зневіри колишня прихильниця цього руху Мар'яна починає прислухатись до тверезих міркувань Соломіна, якого можна назвати представником позитивістського російського варіанту.

Польська реалістична проза другої половини XIX ст. також зобразила зовсім іншого героя, ніж той, якого створила література революційного романтизму на чолі з А. Міцкевичем та Ю. Словацьким. Замість борців-одинок, трагічних Густавів та Конрадів, що були знаменням романтичної літератури 30-х років, у польській прозі критичного реалізму з'являється прозаїчний герой [16, с. 49—56]. Якщо це позитивний герой, то основною його ознакою є суспільно корисна праця. Це інженер, лікар, агроном, ремісник, учитель, учений. Такого героя покаже й Еліза Ожешко у своїх ранніх творах 1866—1876 рр. («Щоденник Вацлави», «А.Б.Ц.», «Панна Антоніна», «Дивак» та ін.).

Особливого значення письменниця буде надавати поширенню освіти. Вона створить цілу низку постатей жінок-вчительок, покаже їхню благородну, важку, часто фанатичну працю у пристрасному бажанні сіяти «розумне, добре, вічне». Ще до повстання 1863 р. Ожешко організувала недільну школу для сільських дітей у маєтку свого першого чоловіка Петра Ожешка. Подібну школу веде й героїня повісті А. П. Чехова («Дом с мезонином») Лідія Волчанінова. Вказуючи на обмеженість програми «малих справ» у суперечці з Лідією художник зазначає: «...Медичні пункти, школи, бібліотеки, аптечки при існуючих умовах служать лише поневоленню. Народ опутаний ланцюгом великим, а ви не рубаєте цього ланцюга, а лише прибавляете нові ланки...» [29, с. 99]. Так лаконічно, по-чеховськи, тут засуджено обмеженість теорії «малих справ», її недостатність у справі поліпшення народної долі.

Молода Еліза Ожешко спочатку палко повірила в культ «позитивістичної трійці» — культ науки (особливо природничих наук), культ прогресу і культ людини [23, с. 17]. Вона вітає технічний розвиток, радіє з активності молодих представників польської промисловості, торгівлі. Згодом, і досить швидко, Ожешко побачить й зворотну сторону цих явищ. Схиляючись перед силою науки, вона захоплюється працями Ч. Дарвіна, читає з запалом С. Мілля, Г. Спенсера, літературу на економічні та соціальні теми. Про це довідуємося з її листів [37]. Ожешко вірить у перетворюючу силу технічного прогресу. Симпатії авторки «Хама» на боці людей праці, вона немов визнає горьківську ідею: «Господар той, хто працює», — й виносить суворий вирок паразитичним колам польської аристократії [37, т. 3, с. 31]. Про польських магнатів й гордовиту шляхту, що не вважала селянина за людину, вона пише з відвертою ненавистю: «Що ж стосується магнатських підніжок, то вони є частиною групи, яка розкладається й яку треба без милосердя спалювати вогнем сатири та осудження. Тут царить повний моральний атавізм: це мавпи в людській постаті...» [37, т. 3, с. 31; 25].

Одне з важливих місць у творчості Ожешко займає проблема праці. Через усю її творчість червоною ниткою проходить мотив суспільно корисної праці. Праця для письменниці є критерієм оцінки людини. Заперечення буржуазної цивілізації, протиставлення її трудовому життю яскраво виражене майже у всіх творах Елізи Ожешко. В романі «Два полюси» аристократ Здіслав Грановський, розмовляючи з освіченим різночинцем Богурським, який працює у провінції, чує від останнього таку думку:

«—Перш за все я думаю, що упривілейоване положення і положення на чолі цивілізації — це два різні поняття, які часто не збігаються одне з одним...—

—Як же так? — вигукнув я (розповідь ведеться в романі від першої особи, від імені Грановського. — О. Г.), значить, ви

допускаєте, що пастух може стояти у відношенні цивілізації вище князя?

— Не лише допускаю, а й знаю, що це трапляється і тепер...

— Господи, коли ж це буває?

— У всіх тих випадках, коли пастух буває більш пристосований до суспільного життя, ніж князь.

— Але що ж, по-вашому, означає бути більш пристосованим до суспільного життя?

— Жити не для себе одного, а й для інших. Ось і все. В цьому відношенні пастух, який засіває ліс, що принесе людям користь, коли пастуха вже давно не буде на світі, значно більше цивілізований, ніж князь, що вирубає ліс для збільшення своїх приємностей...» [5, с. 156].

Марність життя, позбавленого корисної праці, думки, високої мети, ідеалу — частий мотив зрілих творів Ожешко. Спостерігаючи, як капіталізм переходить у свою найвищу стадію, Ожешко відзначає деградацію панівних класів, показує фізичне й моральне звиродніння як родової шляхти, так і представків молоді буржуазії, які нагромаджують багатство, що призводить багатьох з них до загибелі. Це також свідчення постійної еволюції поглядів письменниці. Щодо цього показовими є її романи «Над Німаном» (1886), «Австралієць» (1895), «Меланхоліки» (1896) та «Аргонавти» (1899). В останньому творі провідною є думка про те, що нагромадження матеріальних цінностей не може бути єдиною метою життя людини. Тема роману Елізи Ожешко «Аргонавти» близька до теми роману М. Є. Салтикова-Щедрина «Пани Головлєви» (1880). Герой Елізи Ожешко Алойзи Дарвід, як і герой Салтикова-Щедрина Порфирій-Юдушка Головлєв, породжені капіталістичною дійсністю, одержимі ідеєю нагромадження багатства. Моральне опустошення ловця «золотого руна» в романі «Аргонавти» — це, по суті, доля капіталізму, який на певному етапі свого розвитку повинен розкрити свої внутрішні протиріччя, що призведуть до його неминучої загибелі.

Не можна, отже, погодитись з думкою проф. Олени Цибенко, яка стверджує, що в образі «аргонавта Алойзи Дарвіда, на свій лад непересічної й сильної людини, що не знайшла щастя в гонитві за «золотим руном», немає ні однієї риси, яка нагадувала б щедрінського героя» [28, с. 129]. Говорячи про спільне цих героїв, маємо на увазі перш за все сам мотив порожнечі та відчуження, безсенсовності самого процесу нагромадження, що притаманні обом героям. Щедрін і Ожешко з великою майстерністю зобразили в своїх героях феномен накопичення, поглибили суть психологічного процесу, що був трагічним для обох героїв. Спільність цих образів, на наш погляд, полягає в тому, що обох героїв опустошує гонитва за прибутками, за пресловутим «золотим руном», яке, проте, нікому з них не приносить очікуваного щастя. Головлєв, як Дарвід, самотній в кінці роману, запитує себе, навіщо він усе життя правдами

Й неправдами нагромаджував багатство, коли довкола нього та й у ньому самому порожнеча? Обидва письменники типологічно подібно зуміли передати глибину зловіщої атмосфери збирання багатства, засудили ідею накопичення й дішли висновку, що воно губить навіть сильних людей. Адже і Юдушка був по-своєму непересічною людиною з сильним характером, недаремно страх перед ним відчувала навіть його мати. Обидва романи справляють подібне враження, і справа тут не в тожності образів Дарвіда та Головлєва, а в типологічній подібності їх, спільності ситуації та конфлікту, у зверненні до зображення суспільних та психологічних наслідків накопичення, яке заслонило собою все людське й загубило самих нагромаджувачів багатства.

Ожешко не раз на сторінках своїх художніх творів возвеличить моральну чистоту трудового життя («Хам», «Над Німаном» та ін.). У творах зрілого періоду — 80—90-ті роки — вона надає перевагу трудівникам села, з захопленням і любов'ю зображає працю хлібороба й не раз протиставляє її паразитичному життю міських нероб з панівних класів. Праця у творах Ожешко є джерелом краси, письменниця возвеличує затверділі від праці руки й засмагли на сонці обличчя. Проживши усе життя у провінціальному містечку Гродно, часто буваючи в навколишніх селах, письменниця постійно спілкувалась з простими людьми. Послідовний демократизм Ожешко, інтерес до життя селянина й міського пролетаря зблизили її з найкращими представниками російської літератури [4, 18].

Однією із основних у творах Ожешко є проблема виховання. Вона протестує проти салонного виховання «сильфід» та «лялечок», «мілордів» та «панічів» у шляхетському середовищі, показує в повісті «Марта» (1873) згубність нетрудового виховання, засуджуючи одночасно капіталістичний лад, що позбавляє людину права на працю, дивиться на жінку як на істоту нижчого сорту, створену лише для розваги розбещених багатіїв.

В оповіданні «Загиблій», надрукованому в журналі М. Є. Салтикова-Щедрина «Отечественные записки» [1883, № 10, с. 231], Ожешко ставить питання про причини злочинності серед молоді. Письменниця розкриває історію злочину 19-річного Романа Калінського, який вбив у суперечці шулера-картяра. Що ж привело цього юнака до злочину? Роман — син забезпечених батьків, які все життя проводять в розвагах. Батько зайнятий то полюванням, то грою в карти, мати — візитами до сусідніх поміщиків. Батьки не мають часу на виховання сина, навіть у в'язниці він даремно чекає їхнього приходу. Батьки не провідують його, бо він «зганьбив» їхнє шляхетське ім'я, вони намагаються затушувати цю історію, яка може стати на перешкоді вигідного одруження старшого сина. У всьому, що сталося, батьки звинувачують Романа. Їм навіть у голову не приходять, що тут може бути і їхня вина. В розмові з ад-

вокатом молодий злочинець розповідає про своє життя вдома, де була страшена нудьга. По суті, хлопець засуджує паразитичне й бездумне життя батьків, яке привело його до злочину, бо з нудьги він почав грати в карти, бувати в підозрілих товариствах, пиячити. Туга за змістовним життям, за суспільним ідеалом яскраво виражена у признанні Романа. Він розповідав адвокату про те, як одного разу за намовою сестри Ядвісі прочитав книжку про Дж. Гарібальді. Вона захопила його. «От він не нудьгував», — з жалем й заздрістю каже про Гарібальді хлопець.

З глибоким співчуттям ставилась Ожешко до обездолених людей, представників сільського та міського пролетаріату, дискримінованих національних меншостей царської Росії. В цих істотах, вибитих обставинами з колії життя, люмпенпролетарях, нешлюбних дітях, малих злочинцях, батраках, Ожешко вбачала перш за все людей, скривджених соціальним ладом. Молода письменниця досить швидко зрозуміла, що розвиток капіталізму не принесе сподіваної справедливості. В її творах зрілого періоду («Нерадісна ідилія», «Низини», «Одна сота», «Дай квітку», «Гедалі», «Чотирнадцята частина» та ін.) звучить гнівний осуд капіталізму. Але викриваючи експлуаторський лад, симпатизуючи пролетарям, Ожешко все ж не зуміла побачити, хто стане могильником капіталізму. В цьому й полягають слабкі сторони її демократичного світогляду. Звичайно, це не применшує заслуг Ожешко. В польській літературі вона зробила справжній переворот, показавши як повноправного літературного героя селянина й пролетаря, гнівно й послідовно осудивши польську шляхту. Письменниця виступала з позицій справжнього інтернаціоналіста, зображуючи людей різних національностей, шукаючи й знаходячи «товаришів-однотомців по мислі і перу» [36, т. 2, ч. 2, с. 254] серед таких людей як Салтиков-Шчедрін, Іван Франко.

Зближувало Елізу Ожешко з прогресивними діячами того часу і її ставлення до релігії. Дорогою самоосвіти, наполегливого й систематичного ознайомлення з найвидатнішими науковими працями з природничих наук, соціології, філософії, економічних питань Ожешко здобула ґрунтовні знання. У багатьох своїх творах («Пан Граба», «В клітці», «Аскетка» та ін.), у численних листах до однотомців Ожешко іронізує над догмами католицької церкви, над лицемірними обрядами, над темними й облудними представниками релігійного культу. Вона розвінчує двоєдушність набожних польських шляхтянок, які під покровом любові до Христа здатні на найпідліші вчинки проти ближнього. В листі до польського вченого Яна Карловича у 1881 р. молода письменниця підкреслювала: «Для нас, що не віримо в царство боже, симпатія й пошана співвітчизників може стати єдиною винагородою» [36, т. 2, ч. 1, с. 42].

Антицерковні вислови знаходимо і в листах Ожешко, де, наприклад, вона схвально оцінює один з творів Марії Коноп-

ницької й додає, що «він був би ще кращим, якби до нього не вмiшався Христос...» [37, т. 3, с. 27]. Таких прикладів можна навести чимало.

Польські клерикальні кола ополчилися проти авторки повісті «Аскетка». Вони вважали цю повість «злим ділом» й дивувалися, як же письменниця наважилась писати пасквілі на монастирі?

Російською прогресивною критикою висловлена справедлива думка, що «католицизм мав на Елізу Ожешко такий вплив, який створив Вольтера, хоч у Ожешко немає таких гострих і сильних образів, в яких виявилась ворожість Вольтера до Сорбонни, оплоту католицького мракобісся» [21, с. 27].

Розкриваючи фальш й антигуманну суть церковних обрядів, Ожешко приділяла багато уваги питанням сім'ї, шлюбу, виховання молоді. Вона засуджувала буржуазний шлюб, який став куплею і продажем в капіталістичному світі, рішуче протестувала проти зневажливого погляду на роль жінки в суспільстві, боролась за її права («Пан Граба», «Початок повісті», «В клітці», «Марта»).

Важливо нагадати про оцінку письменницею подій першої російської революції 1905 р., якою вона вигідно відрізняється від своїх сучасників, що навіть не намагались зрозуміти революцію, боялись її та писали наклепницькі памфлети на події 1905 р. В листах до численних друзів у Росії Ожешко не раз пише про ці події, про сподівання, пов'язані з ними, про їхнє історичне значення не лише для російського, а й для інших народів. Варто нагадати листування Ожешко з Вуколом Лавровим, редактором журналу «Русская мысль», з Віктором Гольцевим та ін. [12, 30, 32]. У листах до В. Гольцева Ожешко, зокрема, писала: «Настає новий день для обох наших народів... Велике діло справедливості й єднання відродиться на землі, буде корисним не лише для наших народів, а й для всього людства...» [22, с. 273, 32, с. 296].

Вражає глибоке, правильне сприйняття подій Елізою Ожешко, оцінка їх з точки зору не лише слов'янської, а й загальнолюдської. У відкритому листі до росіян, надрукованому в газеті «Биржевые ведомости», письменниця говорить про те, що «російський народ-велетень скидає окови рабства й простягає міцні руки до праці, до боротьби за краще майбутнє для себе і для інших» [20].

Вуколу Лаврову Ожешко пише про революцію 1905 р. як про відродження свободи російського народу, як про одне з прекрасних явищ історії, знову й знову підкреслюючи інтернаціональне значення цих подій, підхоплюючи лозунг «За нашу і вашу свободу».

Історичний оптимізм, глибоке почуття інтернаціоналізму засвідчили прогресивність світогляду письменниці й ставали причиною ненависті до неї з боку «земляків» — шовіністично настроєних польських діячів, що називали її «ренегаткою» та «по-

мічницею Муравйова (вішателя)», засуджуючи її дружні зв'язки з представниками російської передової громадськості. Велике обурення було висловлене цими людьми з приводу телеграм, яку Ожешко надіслала в Петербург організаторам пушкінського ювілею у 1899 р. Польський журнал «Краї», що виходив у Петербурзі, опублікував телеграму, в якій Ожешко писала: «Глибока шана пам'яті Олександра Пушкіна, слави вашої батьківщини, справжнього генія, друга Міцкевича. Щоб усі ми могли, йдучи слідами наших великих поетів і мислителів і здійснюючи їх мрії, воздвигнути їм вівтар у храмі добра й братерства між людьми» [35, с. 13]. Широке знайомство Ожешко з російською літературою є запереченням тези про нібито «ізоляцію» російської літератури в тогочасній Польщі, яку розвінчали в своїх працях сучасні польські та радянські літературознавці [31; 38; 24; 33; 34; 38].

Сучасники Ожешко Прус і Сенкевич, налякані подіями 1905 р., писали памфлети на революцію. Прус у 1908 р. виступив з повістю «Діти», у якій зводив наклеп на учасників революції 1905 р. Сенкевич у 1910 р. в повісті «Вир» спотворено зобразив події 1905 р. Ожешко ж до кінця свого життя з глибокою шаною ставилась до учасників революційних подій, розуміла серйозність цієї боротьби, її історичну закономірність. «Цей робітничий рух дуже важливий, — писала вона, — дуже впевнений і поруч з непохитністю вимог, відзначається рисами благородства й людської гідності» [6, с. 327].

У передмові до збірника «З одного джерела», що вийшов у 1905 р., Ожешко говорила про ланки, які з'єднують людей — смерть і страждання. Тут же вона додавала, що ці ланки перестануть бути трагічними лише тоді, коли виникнуть нові — ланки співчуття, співробітництва, взаємної допомоги. Думку про необхідність інтеграції, єднання людей доброї волі висловлює в листі до Елізи Ожешко Т. Єж (Зигмунд Мілковський). Він пише: «Співдружність пера! Вона зближує людей різних націй, що йдуть під прапором спільної ідеї» [36].

В своїх творах Ожешко вперто ставила «прокляті» питання соціального характеру, що все більше хвилювали суспільство. В 1884 р. вона писала: «Мир і справедливість — ось що повинна виписати на своєму прапорці Польща, якщо вона хоче жити. Зближуватись, щоб об'єднатися: об'єднатись, щоб разом йти до прекрасної мети, разом працювати для майбутнього — яка чудова мрія» [37, т. 3, с. 130]. І тут же з тривогою письменниця запитує «Невже це має залишитись тільки мрією?» Як видно з цього листа, мрії Ожешко про торжество ідей миру, добра й справедливості та співробітництва між людьми не були абстрактними. Вона активно працювала над їх здійсненням, прагнучи усією діяльністю сприяти їх реалізації.

«Розлад між мрією і дійсністю, — цитував Д. Писарева В. І. Ленін у праці «Що робити?», — не завдає ніякої шкоди,

якщо тільки мріюча особа серйозно вірить у свою мрію, уважно вдивляється у життя, порівнює свої спостереження зі своїми надхмарними замками і взагалі сумлінно працює над здійсненням своєї фантазії. Коли є який-небудь дотик між мрією і життям, тоді все гаразд» [2, т. 6, с. 162].

Мрія про справедливий світ Ожешко залишилась вірною назавжди. Її лебединою піснею була збірка новел під назвою «Gloria victis!» («Слава переможеним!», 1910). На схилі літ письменниця віддала глибоку шану тим, хто загинув у боротьбі за свободу, звернувшись до теми повстання 1863 р. В праці для майбутнього, в пошуках суспільного ідеалу, в інтернаціональному єднанні з іншими народами письменниця проклала шляхи до нового життя.

«Вільна, суверенна Польща, про яку мріяли, за яку боролися протягом усієї історії польські патріоти — кращі сини народу, що дав світові Коперніка, Міцкевича і Шопена, народу Костюшка і Домбровського, Держинського і Мархлевського, — така Польща створена. Вона існує, зростає, процвітає і міцніє!» — відзначив Генеральний секретар ЦК КПРС, Голова Президії Верховної Ради СРСР Л. І. Брежнев [3, т. 2, с. 400].

У побудові підвалин майбутньої народної Польщі є й частина праці Елізи Ожешко. Поборницею справедливості назвала Елізу Ожешко у 1906 р. О. Колтоновська. «В наші дні, коли в Росії відбувається вперта боротьба за справедливе влаштування життя, твори Елізи Ожешко читаються з особливим інтересом. І здається, вони натхнені однією, всім тепер близькою мрією, мрією про ті кращі часи, коли всі люди отримають однакові права на щастя й свободу» [19, с. 16].

Ожешко виявилась гідною спадкоємицею кращих традицій, які жили в польському народі й знайшли втілення в творчості таких її попередників, як Міцкевич, Словацький. Літературна і критична спадщина письменниці належить не тільки минулому [16, 19]. Вона вся спрямована в майбутнє.

Список літератури: 1. *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. 2. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 3. *Брежнев Л. І.* Ленінським курсом. Промови і статті. — К., 1971. 4. *Булаховська Ю. Л.* Ідейні і творчі зв'язки Елізи Ожешко з представниками російської та української літератури. — Міжслов'янські літературні взаємини. — К., 1958. 5. *Вестник Европы*, 1893, № 5. 6. *Вестник Европы*, 1907, № 9. 7. *Возняк М. С.* Еліза Ожешко і Іван Франко у взаємному листуванні. — Літературна критика, 1940, № 6. 8. *Воровський В. В.* Сочинения, т. 2. — М., 1931. 9. *Гапова В. И.* Произведения Элизы Ожешко о белорусском крестьянстве. Автореф. канд. дис. — Ленинград, 1953. 10. *Грибовская А. И.* Элиза Ожешко и русская литература. — Доклады и сообщения Львовского университета, 1957, вып. 7. 11. *Грибовская А. И.* Элиза Ожешко в оценке русской критики. — Литературоведение, 1958, вып. 2. 12. *Грибовская А. И.* Элиза Ожешко в русских переводах. — Слов'янські літературні єднання, 1958. 13. *Грибовская А. И.* Элиза Ожешко и русская литература. Автореф. канд. дис. — Львов, 1959. 14. *Грибовська О. І.* Еліза Ожешко в боротьбі за реалізм польської літератури. — Питання слов'янської філології, 1960, вип. 1. 15. *Грибовська О. І.* Іван Франко і польська література. Доповідь і повідомлення, 1958, вип. 8. 16. *Грибов-*

ська О. І. Леся Українка про польську літературу. — Українське літературознавство, 1972, вип. 15. 17. Грибовська О. І. Еліза Ожешко — перекладач і критик Шевченка. Тези конференції. — Львів, 1961. 18. Грибовская А. И. Идейные и творческие связи Элизы Ожешко с русской литературой. — Питання слов'янської філології, 1962. 19. Колтоновская Е. А. Поборница справедливости. — Спб., 1906. 20. Ожешко Э. Польский вопрос. Открытое письмо к русскому обществу. — Биржевые ведомости, 1905, № 8826. 21. Русская мысль, 1894, № 4. 22. Сборник памяти В. А. Гольцева. — М., 1910. 23. Славянский Н. А. Элиза Ожешко. Очерк жизни и творчества. — В кн.: Ожешко Э. Избранные произведения. В 2-х т., т. 1. — М., 1948. 24. Твердислова Е. С. Проблемы сравнительного литературоведения ПНР 60—70-х годов. — Советское славяноведение, 1980, № 1. 25. Тюнькин К. И. Сатирические романы Элизы Ожешко. — В кн.: Ожешко Э. «Господа Помпалинские» (роман). М., 1966. 26. Українка Леся. Собрание сочинений. В 3-х т. — М., 1950. 27. Франко І. Твори. В 20-ти т. — К., 1955. 28. Цыбенко Е. З. Из истории польско-русских литературных связей XIX—XX вв. — М., 1978. 29. Чехов А. П. Собрание сочинений. В 12-ти т. — М., 1956, т. 8. 30. Barański Z. Listy Elizy Orzeszkowej do Wukola Ławrowa. — Slavia Orientalis, 1957, Rocznik VI. 31. Barański Z. Literatura polska w Rosji na przełomie XIX—XX wieku. — Wrocław, 1962. 32. Fiszman S., Semczuk A. Listy Elizy Orzeszkowej do Wiktora Golcewa i Michała Stasiulewicza. — Slavia Orientalis, 1957, Rocznik VI. 33. Jakobiec M. Stosunki literackie polsko-rosyjskie. Proba periodyzacji dziejów. — Slavia Orientalis, 1962, Nr 2. 34. Jakobiec M. Literatura rosyjska wśród Polaków w okresie pozytywizmu. Pozytywizm, cz. 1. — Warszawa, 1956. 35. «Kraj», 1899, Nr 22. 36. Orzeszkowa Eliza. Listy. — Warszawa—Grodno. 1937—1938. 37. Orzeszkowa Eliza. Listy zebrane w dziesięciu tomach. — Wrocław, 1956—1959. 38. Sliwowski R. Z perspektywy stulecia. Sprawa polska w rosyjskiej publicystyce i literaturze pięknej lat 60-tych XIX w. — Slavia Orientalis, 1963, Nr 1.

Краткое содержание

Представительница критического реализма в польской литературе конца XIX—начала XX ст. Элиза Ожешко (1841—1910) стремилась в своем художественном творчестве, литературно-критических работах и общественной деятельности к осуществлению идеалов справедливости, сотрудничества и братства между народами. Ее произведениям присущи последовательный демократизм, острый интерес к важнейшим социальным вопросам эпохи, широкий гуманизм, чувство подлинного интернационализма. Об этом красноречиво свидетельствуют ее художественные произведения, в которых писательница выдвигала на первый план тему общественно полезного труда, клеймила позором паразитизм шляхетского сословия, обращалась к новым героям — представителям сельской и городской бедноты.

Дружеские нити связывали Элизу Ожешко с лучшими людьми того времени — М. Е. Салтыковым-Щедриным, Иваном Франко, Вуколом Лавровым и др. Борьба за передовую, социально значимую литературу и литературную критику, за нового человека, его права на труд, образование и свободу, огромное уважение к русскому народу, русской литературе — все это делает писательницу близкой нашему времени.

Стаття надійшла до редколегії
5 січня 1980 р.

МІЖСЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

*Т. В. ЛАПІНСЬКА, ст. викл.,
Київський університет*

ГЕРОІКА І РОМАНТИКА РЕВОЛЮЦІЇ В БОЛГАРСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЙНІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ 20-х РОКІВ ХХ ст.

З глибини віків беруть початок животворні узи братерства, що еднають український та болгарський народи в області культури і літератури. Та лише Великий Жовтень поклав початок якісно новому етапові у розвитку взаємин двох братніх літератур — української та болгарської.

У 20-ті роки і в болгарській, і в українській літературі спостерігаються бурхливий розквіт поезії. Це викликане, перш за все, розмахом революційних подій у Росії, на Україні і в Болгарії (Владайське солдатське повстання 1918 р. та Вересневе повстання 1923 р.), які відродили в літературі героїко-романтичний напрям, представники якого яскраво відобразили дух революційної епохи. Це і зумовило домінування поетичних жанрів у болгарській та українській літературі того періоду.

Нерівномірність літературного розвитку, зумовлена історичними умовами, висунула російську радянську літературу, як справедливо зазначає О. С. Бушмін, «на перше місце серед слов'янських літератур» [2, с. 142]. Через це схильність до все тіснішого спілкування після Жовтня 1917 р. української та болгарської літератур пояснюється як близькістю їх за типом суспільно-політичного розвитку, так і величним плідним впливом на них творчого досвіду російської літератури.

І хоча після Жовтневої революції болгарські письменники продовжували працювати в умовах капіталістичної Болгарії, однак при зображенні дійсності, в пошуках нових форм і засобів вони зверталися до досвіду радянської літератури і насамперед до досвіду молодого радянської поезії, яка уже в перші роки після революції була яскравим і неповторним явищем. Революція поставила перед художниками слова величезне суспільно-історичне завдання: освоїти нову тему — тему соціалістичної революції.

Одним із перших у болгарській літературі на Жовтневу революцію відгукнувся поет Хр. Ясенов. Його вірш «Петро-

град» (листопад 1919 р.) є в числі перших поетичних відголосків на історичний залп «Аврори» в болгарській поезії. Звернення талановитого поета-символіста до теми революції не лише розширило ідейно-політичний діапазон його поезії, а й знаменувало початок його ідейно-естетичної перебудови. Усе подальше життя і творчість Хр. Ясенова підтверджують, що він беззастережно прийняв революцію. Складним і важким був шлях поета до справжнього революційного мистецтва. Серед творів, які є свідченням того, що для поета повернення до символістського минулого вже неможливе, крім «Петрограда», з його кипучим революційно-романтичним пафосом, виділяються вірші «Погроза» («Закана») та «Світобудова» («Мирозданіє»), які відносяться до 1919 р., і один з найбільш сильних віршів у поезії Ясенова — «През гранітните огради» («Крізь гранітні огорожі»), які відносять до 1919 р. З цих творів видно, як зросла громадянська мужність поета. Заклик переможних сурм Жовтня привів співця рицарських замків на барикади:

Аз жадувам гръм и трясък и рушення на замъци,
и оловен дъжд и огън от самите небеса —
аз бих искал да погледам всяко здание във пламъци,
че и в пламъците земни има — има чудеса *.

Тут гучно лунае музика революції, горить всеочищуване її полум'я. Та ж музика звучить і у вірші українського поета В. Сосюри «Розплата» (1920):

І падають як дощ дворці, корони, трони,
У селах і містах останній бій кипить

[7, т. 1, с. 51].

Найбільш повно і ясно відкрились ритми та інтонації нової революційної поезії у віршах Христо Смирненського, який з захопленням оспівав Жовтневу революцію як надихаючий приклад для народів світу. Вся його поезія відображає величезний розмах революції, підкреслює міжнародне значення Жовтня. Грандіозні образи, створені поетом у творах «Північне сяйво», «Герольди нового дня», «Три роки», «Бунт Везувію», «Нота Чичеріна», «Кронштадт», «Москва», «Північний Спартак», «Російський Прометей», «Росія», «Радянська Росія» та інших прославляють історичну перемогу Жовтневої революції, розкривають її епохальний історичний смисл, загальнолюдське значення. В поетичній уяві Смирненського революція пов'язується з пробудженням природи від зимового сну — це весна всього людства.

* Хочу бурі й руйнування замків цих, палат цих пишних і дощу, дощу з заліза, щоб горіли небеса, щоб будинки клекотіли од прибоїв огнедимних, бо в огні, вогні земному є краса і чудеса! («Крізь гранітні огорожі», переклад В. Сосюри) [8, т. 1, с. 373].

И ще дойде таз огнена пролет
С ореол от рубини и звезди:
тя ще дойде сред черни беда —
милиони за нея се молят.
И ще гръмне навред по земята:

«Пролетарии от всички страни,
пролетта и за нас прозвъни
о огнекрилия зов на борбата! *
[5, с. 16].

(«Пролетта на робите»).

Цю весну людства, революцію, яка є її провісником, натхненно прославляє українська радянська поезія. На Україні, як і в Болгарії, проявилась закономірність, відзначена В. Маяковським: «Література революції розпочалась з віршів». Уже в перші роки після Жовтня українська радянська поезія була оригінальним художнім явищем. Високим революційним пафосом проникнуті твори П. Тичини «Плуг» (1920), В. Сосюри «Червона зима» (1920), В. Чумака «Заспів» (1920), В. Блакитного «Удари молота і серця» (1920), І. Кулика «Мої колосийки» (1921).

Найбільш яскраве втілення тема революції знайшла у творчості Павла Тичини. Його поезія талановито продовжує і розвиває революційні традиції Шевченка, з великою правдивістю, з рідкісною художньою силою передає об'єктивний хід соціальної революції на Україні.

Як у фокусі схрещуються найбільш прогресивні тенденції болгарського та українського літературного процесу 20-х років у творчості двох видатних поетів — Хр. Смирненського та П. Тичини. Їхня ідейно-естетична еволюція наочно демонструє величезну роль ідей Великого Жовтня у подоланні ними засад абстрактного гуманізму і формування в їхній творчості засад соціалістичного реалізму, є переконливим прикладом подібності типологічного характеру при відсутності особистих контактів та літературних впливів. При цьому необхідно враховувати, що і болгарський, і український поет черпають творче натхнення в ідеях та настроях, викликаних Жовтневою революцією. Великий вплив на їхню творчість мала російська радянська поезія. Шлях, який пройшли Смирненський і Тичина, щоб усім серцем сприйняти революцію, характерний для братів по перу в Польщі — Вл. Броневського, в Чехословаччині — С. К. Неймана, І. Волькера.

Великий Жовтень відкрив перед Смирненським і Тичиною широкі історичні горизонти. Під впливом революційної дійсності у своїх країнах вони змінюють ідейно-естетичні засади творчості, стають переконаними марксистами і співцями революції. Їхні поетичні збірники «Хай буде день» («Да бъде ден») (1922) та «Плуг» (1920) вносять нові теми, нові образи, нові почуття в болгарську та українську літератури.

* Прийде ця вогнена весна
З ореолом із рубінових зірок
прийде вона крізь чорні бурі
мільйони її чекають!

І загримить по всій землі:
«Пролетарі усіх країн,
весна і нас кличе, бринить,
кидаючи вогнений заклик боротьби!
(«Весна рабів», підрядковий переклад).

Бурхливий і стрімкий розвиток революційної дійсності приводить поетів до розуміння суспільного значення поезії, Смирненський і Тичина знаходять своє місце в «троянському бою» [8, т. 1, с. 81]. Їхня поезія є втіленням непохитного революційного пафосу, принципів колективізму та заперечення індивідуалізму модерністів старого світу. У їхніх творах оспівується народ — творець історії, а поет ідейно та емоційно зливається з пролетаріатом, що встав на боротьбу за своє соціальне визволення.

Пафос віршів «Хай буде день» та «Плуг» — в повному єднанні особи з революцією, з титанічною боротьбою народу. Новаторство поезії Смирненського та Тичини зумовлене усвідомленням нових естетичних принципів, що визначаються «причетністю людини до боротьби за справедливу перебудову світу» [1, с. 442].

У зображенні революції і Тичина, і Смирненський — романтики, і це закономірно, бо «революція, що викликала величезний підйом народу в боротьбі за нове життя, за визволення, що супроводжується масовим героїзмом та ентузіазмом, що дала велику кількість прикладів душевного пориву, була у вищій мірі романтична, духопідйомна» [3, с. 189]. Звідси — особлива, піднесена сила емоційного та патетичного звучання їхньої поезії. І Смирненський, і Тичина тяжіють до героїко-романтичного стилю, до величних титанічних образів. У збірниках «Хай буде день» і «Плуг» переважають вірші з планетарною символікою, де звичайні земні риси та ознаки явищ гіперболізовані («Плуг», «Утренний ден»). Разом з тим у поетів є й вірші реалістично конкретні, що відзначаються великою масштабністю та безпосередністю ліричного почуття («На майдані», «Як упав же він з коня», «Червоні ескадрони», «Йохан»). І слова Л. Новиченка про те, що «поєднання обох цих планів в рамках однієї й тієї ж книги — не часте явище в поезії тих років, яка була безгранично охоплена розмахом революційних подій і тому мислила, як правило, «гігантськими», «космічними» категоріями [4, с. 75], точно передають одну з головних особливостей Тичини періоду 20-х років і можуть бути сказані також Смирненським.

Власне ця особливість творчості двох поетів, їхнє глибоке сприйняття революції, здатність мислити не лише «космічними», а й конкретними, реалістичними категоріями зробили їх зачинателями нового революційного мистецтва.

Тичина вбачає революцію в планетарному космічному образі плуга, який пересувають по планеті мільйони мускулястих рук трударів усіх рас і народів. Образ тичинівського плуга співзвучний з аналогічним образом у вірші Смирненського «Коваль» («Ковачът»), тільки для Смирненського — це революція, що збудеться, а для Тичини, що вже звершилась. Поетів об'єднує розуміння ними революції — не лише як сили руйнівної, а перш за все, як створюючої:

А пролет ще дойде, в полята ще звъне,
вкът на работен орач
и плугът ще плъзне по угари сънни,
сред синия утринен здрач.
И всичко ще трепне сред изблик на нови
надежди за слънце и плод,
и плугът ще броди, събужда и рови
земята на новий живот [5, с. 26].
(«Ковачът»)

Спільність образу плуга у Тичини та Смирненського зумовлена близькістю його в українському та болгарському фольклорі, де пробудження природи, весна і плугатар, що йде за плугом, завжди символізували надії і сподівання народу, його прагнення до волі. Все це знайшло талановите втілення у вірші Тичини «І буде так» (1919):

І стане світ новий, і люди як боги,
І скрізь, де буде поле, —
Плуги, плуги... [8, т. 1, с. 105].

Як вже відзначалось, у творчості Тичини та Смирненського виразно звучить «романтична домінанта» (Л. Новиченко), їхня ідейно-естетична еволюція через революційний романтизм іде до реалізму — «майбутнього нового типу реалізму, в який органічно входять романтичні тенденції». У цьому плані близькі два їхні твори — «Живемо комуною» (1920) П. Тичини і «Сміло, товариші!» (1922) Хр. Смирненського, що є блискучим зразком ліричної прози, своєрідною формою вираження запевітних мрій і переживань авторів.

«Я» і «ми» злились воедино у Смирненського та Тичини. Їхня лірична проза, в якій переплелись ліричне та епічне начала, являється своєрідною формою художньої типізації. Звідси і близькість цих двох піднесено-романтичних творів у поезії Смирненського і Тичини. Для їхньої ліричної прози характерна та ж ідейна та емоційна організація, що і для поезії. Ці твори, властиво, і не сприймаються як прозові, настільки полум'яно виражена в них віра в майбутнє своїх народів і всього людства, в торжество революційних ідеалів. «Живемо комуною» і «Сміло, товариші!» з особливою силою і пристрастю передають революційно-романтичне прагнення народних мас України і Болгарії, переконують нас, що і український, і болгарський поети вже твердо стоять на нових ідейних позиціях, на позиціях марксизму, що їм обом властиве почуття величезної соціальної відповідальності. «Адже поет

* Настане весна, у полях задзвенить
клич трударя-плугатаря
і плуг попливе над сонними полями
у промінні голубого ранку.
І все стрепенеться в чеканні
нових надій і плодів,
і плуг буде бродити, будити
і в землю нового життя врзатись («Коваль»).

тільки тому і є поетом, — пише Л. Новиченко, — що він може вловити те, що носить в повітрі, може передчасно виразити ті почуття, які на повну силу розвинулися у сучасників значно пізніше, у зв'язку з розвитком самої дійсності» [4, с. 164]. Ці слова якнайкраще передають суть новаторства Тичини і Смирненського. «Живемо комуною» та «Сміло, товариші!» насичені живим відчуттям епохи. В цьому полягав особливий талант обох поетів, що у своїй творчості звертались до основних питань епохи, виражаючи заповітні прагнення і надії народу.

І сьогодні актуальні заклики Тичини та Смирненського до історичної активності, до солідарності з пролетаріатом усіх країн:

Вставай, старий, вставай, давно вже встали і Дон,
І Волга, І Дністер... Дихнуло з півночі, і з півдня,
З заходу, і сходу. Ану ж за руки всі, гей-гей!»
[8, т. 1, с. 167]

Цей полум'яний заклик досягнув і берегів Дунаю: в «Сміло, товариші!» Хр. Смирненський перекликається з Тичиною, ніби розвиваючи його творчий задум. З берегів Волги і Дніпра прийшов на болгарську землю цей творчий заклик: «Сміло, товариші!» Для болгарського поета він ніби

«...величезна хвиля, повна сили, полум'я, музики і краси... гуркіт літньої бурі, як потоки вогненої лави, стрімкі як ураган, блискавичні і страшні дзвеніть слова нового світу. Залізний гімн, залізних мільйонів: «Смело, товарищи!» [6, т. 2, с. 78].

І в поемі «Живемо комуною», і в імпресії «Сміло, товариші!» передано складність боротьби в переломні моменти історії, труднощі, що виникають у борні за утвердження нового світу. І разом з тим невичерпний оптимізм, палку віру в майбутнє людства, в кінцеву перемогу народів над гнітом і рабством: «Ну що ж з того, що весь світ кров залляла? Майбутні встануть покоління — єднання тіл і душ... Ми робим те, що робим і світ новий — він буде наш!» [8, т. 1, с. 170].

З такою ж силою і захоплюючим ліризмом звучить кінцівка «Сміло, товариші!»:

«...ви, всі ви — слухайте: йде буря! Вогненне дихання мільйонів страждаючих грудей, важкі кроки червоних легіонів, лісу піднятих всору в погрози рук — несуть бурю! Непереборна, непохитна, блискавична буря іде! Сміливо, товариші! Вони були — ми є!» [6, т. 2, с. 78].

Коллективність дії, єдність прагнень, монолітність трудового народу, історичний оптимізм, який пронизує не лише «Живемо комуною» та «Сміло, товариші!», а й усю творчість Смирненського і Тичини, беруть початок у творах раннього Горького («Пісня про Буревісника», «Пісня про Сокола»). Ідейно-емоційний зміст ліричної прози Смирненського та поезії Тичини

дуже близький і співзвучний з ранньою романтичною творчістю великого російського письменника.

Типологічна близькість ідейно-образної структури двох творів очевидна. Завдяки тонкому художньому чуттю ці талановиті представники соціалістичної поезії слов'янських країн створили твори, наповнені внутрішнім напруженням та динамікою. Емоційна та лірична лінії впливають з самої структури твору, не виливаючись у зовнішній декларативний пафос і сентименталізм, як це спостерігалось у поезії «Пролеткульту» та «Кузні». Власне через це «Живемо комунією» та «Сміло, товариші!» володіють величезною силою емоційного впливу на читача. Аналізовані твори споріднені не прямим збігом образної та жанрової структури, а головним чином повним запереченням індивідуалізму, якому поети протиставляють колективізм як новий принцип організації життя.

Перед нами два великих поети з різним темпераментом і творчою природою. В їхній поезії багато руху, динаміки, обидва вони часто використовують образи динамічних сил природи, образи-символи — грому, блискавки, вогню, вихору, бурі, вітру. Однак Смирненський більш патетичний, ніж Тичина: бурхлива революційна дійсність у творчій уяві його пристрасної та емоційної натури стає перед нами в грандіозних незвичних образах. І хоч у системі образів Тичини та Смирненського є багато спільного, але схильність Тичини до філософських роздумів і узагальнень призводить до того, що емоційна сторона в його поезії часто розчиняється у внутрішній структурі твору. Не можна не відзначити, що Тичина ближчий до фольклорних джерел, ніж Смирненський.

Тичина вільно володіє як класичними розмірами, так і вільним віршем, Смирненський же більш стриманий у виборі засобів зображення і надає перевагу класичному силабо-тонічному віршуванню. Та якою б не була подібність і різниця між ними, очевидним є одне: перед нами два П о е т и з великої літери — у кожного з них свій власний поетичний світ, своє світовідчуття, але спільні ідейно-естетичні проблеми нової епохи, нова інтернаціональна свідомість, народжена нею:

Оглянуся — вся земля	Через націю і рід.
Океан палахкотить!	Через голови племен
Тінь титаниться на схід,	Я побачив вас.
Я ж росту, встаю,	О, благословен час, час!
Сильним руку подаю	[8, т. 1, с. 192].

Тичина стояв біля джерел української радянської поезії, Смирненський — болгарської соціалістичної літератури. Досліджуючи їхню творчість в порівняльно-типологічному плані, не слід забувати, що ці два таланти глибоко самобутні і що порівняння засноване лише на певних типологічних зближеннях їхньої творчості.

Геройко-романтична лінія, переплітаючись з яскравою публіцистичністю, довгі роки переважала в болгарській літературі.

Про те, що вона не була тимчасовим, перехідним явищем, засвідчує її безперервний розвиток і збагачення в сучасній болгарській літературі соціалістичного реалізму.

У боротьбі за новий, справедливий уклад життя народилась і зміцніла співдружність багатонаціональної радянської і болгарської літератур. Змалювання історичного розвитку Країни Рад і Болгарії на шляху до здійснення ідеалів комунізму зближує обидві літератури тематикою і проблематикою. Тема революції є національною і водночас інтернаціональною для обох літератур. До цієї теми знову і знову звертаються сучасні радянські і болгарські поети. В розкритті цієї теми— зв'язок, історична спадковість з традиціями радянської і болгарської революційної літератури 20-х років.

Список літератури: 1. Андреев Ю. Революция и литература. — М., 1975. 2. Бушмин А. С. Методологические вопросы литературоведческих исследований. — Л., 1972. 3. Крутикова Н. Е. Революционный романтизм в восточнославянских литературах конца XIX—начала XX века. — К., 1973. 4. Новицко Л. Поезія і революція. — К., 1968, с. 75. 5. Смирненски Хр. Стихотворения. — София, 1965. 6. Смирненски Хр. Избрани творби: В 2-х т. — София, 1972. 7. Сосюра В. Твори: В 3-х т. — К., 1957. 8. Сосюра В. Антологія болгарської поезії: У 2-х т. — К., 1974. 9. Ясенов Христо. Събрани произведения. — София, 1953.

Краткое содержание

В статье анализируется революционная поэзия болгарского поэта Хр. Смирненского и украинского — П. Тычины, показано, что их идейно-эстетическая эволюция наглядно демонстрирует огромную роль идей Великого Октября для преодоления ими идей абстрактного гуманизма и формирования в их творчестве основ социалистического реализма.

Стаття надійшла до редколегії
26 березня 1980 р.

*М. М. КРІЛЬ, асист.,
Львівський університет*

РАДЯНСЬКІ ДОСЛІДНИКИ ПРО РОЛЬ ІВАНА ФРАНКА В УКРАЇНСЬКО-ЧЕСЬКО-СЛОВАЦЬКИХ ВЗАЄМИНАХ

(До 125-річчя з дня народження)

В останній чверті XIX— на початку XX ст. найбільш визначною постаттю в українській культурі був І. Франко. Вийшовши з народу, будучи тісно пов'язаним з народом, з його життям і боротьбою, І. Франко вболівав за інтереси всіх трудящих. Його прозові та поетичні твори просякнуті щирою любов'ю до людей праці. Творча спадщина І. Франка багатогран-

на. «Поет, прозаїк-оповідач, драматург, перекладач, історик і теоретик літератури, критик, фольклорист, громадський діяч — він в усьому був однаково сміливий, самобутній і сильний», — писав про нього М. Рильський [30, т. 3, с. 268]. Прогресивне людство світу вшановує його як одного з улюблених письменників і видатних революційних діячів минулого, які своєю громадсько-політичною діяльністю і вогненным словом сіяли визвольні ідеї, допомагали трудовому народові в його соціальній боротьбі. Саме про таких революціонерів В. І. Ленін і говорив, що «безмежна відданість революції і звернення з революційною проповіддю до народу не гине навіть тоді, коли цілі десятиріччя відділяють сівбу від жнив» [1, т. 21, с. 249].

І. Франко був палким прихильником дружби всіх народів. Продовжуючи і розвиваючи традиції Т. Шевченка, І. Франко вніс великий вклад у зміцнення культурних взаємин між слов'янськими народами, зокрема українським, чеським і словацьким. Його діяльність у цьому напрямі надзвичайно багата і різноманітна. Український письменник підтримував творчі контакти з багатьма чеськими та словацькими культурними діячами, популяризував у чеській пресі українську літературу, а в українській — твори передових чеських та словацьких письменників. Своїми розвідками про Я. Коллара, К. Гавлічка-Боровського, про українсько-чеські взаємини І. Франко поклав початок дослідженням українсько-чесько-словацьких зв'язків на Україні. Численні його статті про чеську і словацьку літератури закликали її представників до реалістичного відображення життя, до боротьби проти реакції, сприяли утвердженню в чеській і словацькій літературах революційно-демократичної ідеології та реалістичного методу.

Діяльність І. Франка в галузі українсько-чесько-словацьких взаємин знаменувала єднання революційно-демократичних сил, їх боротьбу з реакційними течіями, стимулювала дальший розвиток слов'янських народів.

Радянські вчені глибоко і всебічно досліджують зв'язки І. Франка з Чехією та Словаччиною, показують їх роль у розвитку українсько-чесько-словацьких взаємин. Перші радянські дослідження на цю тему з'явилися наприкінці 40-х—в 50-х роках у зв'язку з підготовкою та відзначенням ювілею І. Франка. Одним із перших, хто започаткував дослідження чесько-словацьких взаємин І. Франка, був М. Т. Рильський. У 1956 р. він опублікував статтю «Іван Франко і слов'янознавство» [29], в якій показав вклад Великого Каменяра у справу ознайомлення чеської і словацької громадськості з українською літературою, а також популяризації чеської і словацької літератур серед українських читачів, дав вичерпну оцінку літературній та громадській діяльності багатьох чеських і словацьких письменників.

Роль І. Франка у розвитку слов'янських літератур, в тому числі чеської і словацької, досліджував відомий український літературознавець Є. Кирилюк. У 1956 р. він виступив на на-

уковій конференції в м. Пряшеві (ЧССР) з доповіддю, присвяченою 100-річчю з дня народження і 40-річчю з дня смерті І. Франка. Дослідник відзначив, що саме І. Франко своїми роботами про Й. Махара, Я. Врхліцького, С. Чеха та ін. дав поштовх боротьбі проти декадентства, за утвердження реалістичного методу в чеській літературі [16, с. 197], вказав, що численними виступами в пресі на актуальні політичні теми («До відома панів чехів», «До опозиції», «З'їзд слов'янської молоді» та ін.) він «спрямовував передову чеську громадськість на шлях демократизму і народності» [16, с. 45].

У статтях Г. Вєрвеса [5] і Б. Галашука [6] підняті актуальні питання міжслов'янських літературних зв'язків І. Франка, в загальних рисах показано його контакти з чехами і словаками.

Помітний вклад у вивчення чесько-словацьких зв'язків І. Франка внесли відома радянська дослідниця М. Мундяк і чехословацький учений М. Мольнар. 1957 р. у Братиславі вони видали велику добірку матеріалів «Зв'язки Івана Франка з чехами і словаками» [14], яка складається з шести частин з обширною передмовою. У перших двох частинах містяться переклади І. Франка з чеської і словацької мов та статті про них. У третій частині зібрані матеріали, опубліковані І. Франком у чеській і словацькій пресі. Епістолярна спадщина письменника займає наступні дві частини, в останній опубліковані відгуки та некрологи чеської і словацької преси про І. Франка. Названа публікація була схвально оцінена науковою громадськістю [11, с. 152—154; 15, с. 214—217; 28, с. 138—140; 35, с. 59].

У вступі до згаданого збірника, а також в інших працях М. Мундяк ґрунтовно висвітлила роль І. Франка в популяризації чеської літератури на Україні та його особистий вклад у зміцнення українсько-чесько-словацьких відносин, показала заслуги письменника у перекладах українською мовою творів К. Гавлічка-Боровського, Я. Врхліцького, С. Чеха, Й. Махара та інших [14; 25—27]. Вона відзначила також, що твори І. Франка мали вирішальне значення для становлення відомого словацького літературознавця і публіциста Ф. Вотруби як письменника-реаліста [26, с. 108].

У співавторстві з М. Мольнаром М. Мундяк опублікувала дві ґрунтовні статті про співробітництво І. Франка з прогресивними чеськими і словацькими виданнями «Науковий словник Отта», «Часопис чеського студентства» та з журналами «Чеський народ» і «Словацький огляд». Дослідники відзначають, що співробітництво І. Франка з чеською пресою було проявом його активної участі в чеському прогресивному суспільно-політичному русі [24, с. 160], що своєю співпрацею з чеськими ученими І. Франко боровся за зміцнення демократичного руху серед прогресивної частини чеського суспільства, відстоював принципи свободи, рівності та дружби всіх слов'янських народів, викривав шкідливі панславістичні тенденції, що зна-

ходили підтримку в реакційної частини чеської інтелігенції [23, с. 341]. Характеризуючи багатогранну публіцистичну діяльність письменника, дослідники доходять висновку, що Франкові статті та його особисті контакти допомагали утвердженню в чеському і словацькому громадському русі прогресивного розуміння слов'янської взаємності [24]. Разом з тим вони відзначають, що завдяки тісній співпраці з чеською пресою І. Франко міг ближче знайомити свій народ з культурою і політичним життям чеського і словацького народів [23].

Зв'язкам І. Франка з чехами та словаками значну увагу приділив П. П. Гонтар. У 1952 р. він опублікував статтю, в якій на широкому і маловідомому матеріалі в загальних рисах показав роль І. Франка в зміцненні українсько-чесько-словацького єднання, подав деякі відомості про участь письменника в громадсько-культурному житті чехів [8]. У 1956 р. вийшла у світ книга П. П. Гонтара «Українсько-чеські літературні зв'язки в ХІХ ст.» [9]. В окремому розділі автор розглядає роль І. Франка у зміцненні цих зв'язків, детально зупиняється на найважливіших фактах творчої співпраці письменника з чехами та словаками. Дослідник відзначає заслуги І. Франка в популяризації чеської культури на Україні та української — в Чехословаччині, наголошує на тому, що український революціонер-демократ не лише займався перекладацькою діяльністю, а й цікавився політичним життям в Чехії і Словаччині, засуджував реакційні погляди старочехів, відстоював прогресивну реалістичну чеську літературу. Немала заслуга І. Франка і в тому, що він знайомив широку чеську громадськість з досягненнями української літератури. П. Гонтар підкреслює, що діяльність І. Франка була новим етапом у розвитку українсько-чесько-словацьких літературних зв'язків, знаменувала єднання революційно-демократичних сил, їх спільну боротьбу проти соціального і національного гніту, проти реакційних теорій, стимулювала дальший розвиток літератур обох народів [9, с. 91].

Низка спеціальних статей радянських дослідників присвячена вкладу І. Франка в популяризацію літератур братніх народів. Ця сторона діяльності українського письменника розкривається у працях Л. Батюк [2; 3], Н. Романа [32], Г. Коновалова [18; 19; 37; 38] та Л. Ройзенола і С. Шаталова [31]. У них автори висвітлюють конкретні факти, які свідчать про роль І. Франка в українсько-чесько-словацьких літературних взаєминах, аналізують Франкові оцінки торчості Я. Махара, Я. Врхліцького, К. Гавлічка-Боровського та ін.

У чесько-словацьких зв'язках І. Франка значне місце посідає його публіцистична та літературно-критична діяльність. Цій проблемі присвячені дослідження І. Карабутенка [36] та І. Журавської [12].

Значення І. Франка в українсько-чесько-словацьких взаєминах, оцінка його діяльності прогресивними чеськими діячами того часу, ставлення українського письменника до визволь-

ної боротьби чеського народу розкрито, щоправда, в дуже загальних рисах, у статті А. Малярєнка. Дослідник відзначає, що творчість І. Франка імпонувала прогресивним тогочасним чеським письменникам Б. Немцовой, Я. Неруді, Й. Махару та ін. [21, с. 133]. Й. Махар одним із перших у Чехії виступив на захист І. Франка, коли польські буржуазні націоналісти та шовіністи обвинувачували українського письменника у ворожому ставленні до польського народу і його культурних діячів. Справедлива оцінка чеським поетом І. Франка свідчить про любов і повагу чеського народу як до творчості Каменєра, так і до всього українського народу [21, с. 131].

Окрему групу становлять дослідження, присвячені перекладацькій діяльності І. Франка, який, як справедливо відзначав М. Мольнар, зумів здійснити стільки перекладів з чеської літератури, скільки до нього не зробили всі українські письменники разом узяті [22, с. 201]. Серйозний внесок у вивчення цього питання зробили І. Лозинський [20], Б. Галащук [7], І. Журавська [12; 13] та ін. Б. Галащук зазначає, що І. Франко вибирав для перекладу твори кращих чеських письменників, що захищали інтереси трудового народу Чехії, близького своєю долею до трудящих Галичини [7, с. 337]. І. Лозинський наголошує на тому, що український письменник відіграв велику роль у формуванні світогляду багатьох чеських поетів, спрямовуючи їх творчість на прогресивний шлях [20, с. 98].

Особисті контакти І. Франка з видатними діячами чеської та словацької культури простежуються в працях Т. Рудої [33; 34] та Е. Грабара [10]. В 1970 р. Т. Руда опублікувала цікаві матеріали, які проливають нове світло на взаємини І. Франка з І. Полівкою, А. Черним і Ф. Ржегоржем. Дослідниця показала, що листування українського письменника з чеськими культурними діячами носило не епізодичний чи випадковий характер, а було цілеспрямованим і відіграло важливу роль в обміні думками і планами. У книзі «Іван Франко — дослідник слов'янського фольклору» Т. Руда висвітлює внесок І. Франка в слов'янську фольклористику, його активну участь у популяризації українського фольклору серед інших народів. Окремий розділ дослідження присвячено взаєминам І. Франка як фольклориста з діячами чеської науки і культури Ф. Ржегоржем, І. Полівкою, Ч. Зібртом з питань народної творчості [33, с. 99].

Тематика і висновки робіт радянських авторів дають підстави стверджувати, що проблема зв'язків І. Франка з чеською та словацькою літературами в головних своїх аспектах може вважатися в основному дослідженою. Актуальним залишається питання про узагальнення наслідків досліджень радянських і зарубіжних вчених у цій ділянці. Що ж стосується наукових і громадсько-політичних взаємин І. Франка з чехами і словаками, то вони вивчені значно менше від літературних і тому вимагають дальшого і глибшого дослідження.

Список літератури: 1. *Ленін В. І.* Повне зібрання творів. 2. *Батюк Л.* До питання про зв'язки І. Франка з Чехією. — Наукові записки Дрогобицького педінституту, вип. 2. — Львів, 1957. 3. *Батюк Л. І.* Франко і чеська література. — Вітчизна, 1956, № 5. 4. *Білецький О. І.* Українська література серед інших слов'янських літератур. — Київ, 1958. 5. *Вервес Г.* Іван Франко і слов'янські літератури. — Вісник АН УРСР, 1956, № 8. 6. *Галащук Б.* Славянская тема и творчество украинских демократических писателей 70-80-х годов XIX в. — Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1952, № 8. 7. *Галащук Б.* Франко і чеська література. — Творчість Івана Франка. — К., 1956. 8. *Гончар П.* З історії боротьби проти реакційних напрямків у чеській літературі. — Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 3. — Львів, 1952. 9. *Гончар П.* Українсько-чеські літературні зв'язки в XIX ст. — К., 1956. *Грбарь Э.* Чешские связи И. Франко. — Славяне, 1956, № 8. 11. *Жовтень, 1958, № 7.* 12. *Журавська І. Ю.* Іван Франко — критик і популяризатор чеської літератури. — З історії чехословацько-українських зв'язків. — Братіслава, 1959. 13. *Журавська І. Ю.* Франко і розвиток чесько-українських літературних зв'язків. — Міжслов'янські літературні взаємини. — К., 1958. 14. Зв'язки Івана Франка з чехами і словаками. Упорядники М. Мундяк і М. Мольнар. — Братіслава, 1957. 15. *История СССР, 1958, № 7.* 16. *Кирилюк Є.* Значення І. Франка для слов'янських літератур. — У кн.: Кирилюк Є. Слово віддане народів. — К., 1972. 17. *Кирилюк Є.* Український реалізм і літератури слов'янських народів у XIX ст. — К., 1968. 18. *Коновалов Г.* Золотые мосты украинско-чехословацкой дружбы. — Дукля, 1958, № 2. 19. *Коновалов Г. І.* Франко і Чехословачина. — Всесвіт, 1966, № 5. 20. *Лозинський І.* Твори К. Гавлічка-Боровського в інтерпретації та перекладах І. Франка. — З історії чехословацько-українських зв'язків. — Братіслава, 1959. 21. *Маларенко А.* Іван Франко в оцінці прогресивних письменників Чехословащини. — Наукові записки Київського університету, т. 15, 1956. 22. *Мольнар М.* Чеська та словацька література в українських перекладах. — Вітчизна, 1960, № 5. 23. *Мольнар М., Мундяк М.* Співпраця Франка у чеських виданнях. — Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 6. — Львів, 1958. 24. *Мольнар М., Мундяк М.* Співробітництво І. Франка з чеською пресою. — З історії чехословацько-українських зв'язків. — Братіслава, 1959. 25. *Мундяк М.* Діяльність І. Франка в галузі чехословацько-українських культурних зв'язків. — Дослідження творчості І. Франка, вип. 2. — К., 1959. 26. *Мундяк М.* Віковічна дружба двох братніх літератур. — Прапор, 1958, № 9. 27. *Мундяк М.* Ржегорж і Україна. — Міжслов'янські літературні взаємини. — К., 1958. 28. *Радянське літературознавство, 1958, № 3.* 29. *Рильський М.* Іван Франко і славянство. — Славяне, 1956, № 7. 30. *Рильський М.* Твори: В 3-х т. — К., 1955. 31. *Ройзеннол Л., Шаталов С.* Іван Франко и чешская литература. — Известия АН УзССР, 1956, № 11. 32. *Роман Н.* Іван Франко і чеська література. — Дукля, 1956, № 4. 33. *Руда Т. П.* Іван Франко — дослідник слов'янського фольклору. — К., 1974. 34. *Руда Т. П.* Из неопубликованого листування чеських учених з Франком. — Слов'янське літературознавство і фольклористика, вип. 6. — К., 1970. 35. *Славяне, 1958, № 3.* 36. *Karabutenko I.* Dopisy Ivana Franko do Cech. — Slovansky přehled, 1956, № 6. 37. *Konovarov G.* Ivan Franko a česká literatura. — Slovansky přehled, 1956, № 6. 38. *Konovarov G.* Z historie ukrajinsko — českých kulturních styků. — Slovansky přehled, 1956, № 1.

Краткое содержание

В статье сделан обзор работ советских авторов по проблеме чешско-словацких связей И. Франко, показан вклад писателя в их развитие и укрепление. Особое внимание исследователи уделили освещению литературных контактов И. Франко.

Стаття надійшла до редколегії
10 лютого 1980 р.

Т. М. ВОЗНИЙ, доц.,
Львівський університет

ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНА СТРУКТУРА СХІДНО- І ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДІЕСЛІВ НА -СТВУВА- (<-СТВОВА-)

Дієслівний суфікс *-ствува-* (рос. *-ствова-*, білорус. *-ствава-*, болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*) утворився внаслідок морфологічного перерозкладу іменникових твірних основ з суфіксом *-ств(о)*: рос. *резонер* <*резонер-ств(о)*> *резонер-ств-ова-ть* > *резонер-ствова-ть*, укр. *лакей* > *лакей-ств(о)* > *лакей-ств-ува-ти* > *лакей-ствува-ти*, болгар. *жонгльор* > *жонгльор-ств(о)* > *жонгльор-ств-увам* > *жонгльор-ствува-м*.

У багатьох випадках такі дієслова виявляють подвійну мотивацію: у них можна виділяти як дієслівний суфікс *-ствува-*, так і *-ува-*. Наприклад: *оратор-ствува-ти* і *ораторств-ува-ти*, *меценат-ствува-ти* і *меценатств-ува-ти*. Це є доказом того, що суфікси *-ствува-* (рос. *-ствова-*, білорус. *-ствава-*, болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*) стали окремими словотворчими засобами у цих мовах [5, с. 116]. Такі суфікси вважають складними [3, с. 112; 7, с. 304].

Дослідники морфемної і словотвірної структури правильно вказують, що дієслова, в яких виділяється два варіанти одного суфікса (рос. *-ова-* і *ствова-*, укр. і болгар. *-ува-* і *-ствува-*, білорус. *-ава-* і *-ствава-*), доцільно аналізувати одночасно як дієслова зі звуковим комплексом *-ствува-* [1, с. 15; 8, с. 22].

Дієслівні суфікси, утворені шляхом злиття іменних суфіксів з дієслівними тематичними типу *-нича-*, *-ствува-*, *-і(и)рува-*, акад. І. К. Білодід не без підстав вважає лексичними новотворами [4, с. 20].

Найбільше дієслів із звуковим комплексом *-ствова-* у сучасній російській мові (435), на половину менше їх у болгарській, ще менше — в українській (менше ста), білоруській і македонській (кількадесят). У семантичному, граматичному, словотвірному і стилістичному відношеннях між ними багато спільного.

Дієслова з суфіксом *-ствова-* фіксуються уже старослов'янськими і давньоруськими писемними пам'ятками. Під впливом старослов'янської мови ця модель дієслів особливо розвинулася у російській мові, в якій утворення з цим суфіксом засвід-

чуються значно швидше і більшою кількістю прикладів, ніж в інших східно- і південнослов'янських мовах.

Частина дієслів з афіксом *-ствува-* (<*-ствова*) є застарілою, рідко вживаною. Із 76 дієслів на *-ствува-*, поміщених у шеститомному «Українсько-російському словнику», у тритомному «Російсько-українському словнику» не зареєстровано 18 (23,7%). Тільки у шести томах «Словника української мови» не зафіксовані форми *злорадствувати, законодавствувати, кликушествувати, комісіонерствувати, крохоборствувати, недбальствувати, нехлюйствувати*.

Одним із доказів того, що більшість східно- і південнослов'янських дієслів з аналізованими афіксами появилася під впливом російської мови, є те, що у писемних пам'ятках, словниках російської мови вони зафіксовані раніше, ніж у порівнюваних мовах. Кальками з російської мови при зовсім або частково різних твірних основах є: укр. *бузувірствувати*, рос. *изуверствовать*; укр. *дармодствувати*, рос. *тунелдствовать* і *дармоедничать*, болгар. *готованствувам*; укр. *перелюбствувати*, рос. *прелюбодействовать*, болгар. *прелюбодействувам*; білорус. *панстваваць*, рос. *барствовать*, болгар. *чорбаджийствувам*; білорус. *правадырстваваць*, рос. *предводительствовать*, болгар. *предводителствувам*; білорус. *старшыньстваваць*, рос. *председательствовать*, болгар. *председательствувам*, макед. *претседателствува*.

Дієслова на *-ствова-* продуктивні у сучасній російській мові, в якій є ряд okazіоналізмів, утворених від власних назв, окремі з яких фіксуються уже з кінця XVIII ст.: *гераклитствовать* (Карамзін), *вольтерствовать* (там же), *донкишоттвуеть* (Державін), *военковтвуеть* (Пушкін), *байронствовать* (Гончаров), *юфанствовать* (Фет) [2, с. 385—390; 6, с. 115].

Порівняльно-типологічне зіставлення російських дієслів на *-ствова-* (*-ествова-*) з болгарськими, македонськими, українськими й білоруськими формами виявляє досить складний спектр відповідників у цих мовах:

1. Укр. *-ува-* (*-ува-*), білорус. *-ніча-*, болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*; рос. *адвокатствовать*, укр. *адвокатувати*, білорус. *адвокатнічаць*, болгар. *адвокатствувам*; рос. *учительствовать*,

v

укр. *учителювати*, білорус. *настаўнічаць*, болгар. *учителствувам*, макед. *учителствува*; рос. *путешествовать*, укр. *подорожувати*, білорус. *падарожнічаць*, болгар. *пътешествувам*; рос. *чародействовать*, укр. *чарувати*, білорус. *чародзейнічаць*, болгар. *чародействувам*; рос. *скоморошествовать*, укр. *блязнювати*, білорус. *скамарошнічаць*, болгар. *комедианствувам*; рос. *грабительствовать*, укр. *грабувати*, білорус. *грабежнічаць*, болгар. *грабительствувам*; рос. *донкихотствовать*, укр. *донкіхотувати*, білорус. *донкіхотнічаць*, болгар. *донкихотствувам*; рос. *кощунствовать*, укр. *блязнувати*, білорус. *кашчуннічаць*, болгар. *кащунствувам*.

2. Словосполучення в українській мові, *-ніча-* в білоруській,

-**ст**вувам у болгарській, **-ст**вува- у македонській: рос. *лакействовать*, укр. *бути лакеєм, служити лакеєм*, білорус. *лакейніцаць*, болгар. *лакействувам*; рос. *участвовать*, укр. *брати участь, взяти участь*, білорус. *удзельніцаць*, болгар. *участвувам*, макед. *участвува*; рос. *отсутствовать*, укр. *бути відсутнім*, білорус. *адсутніцаць*, болгар. *отсъствувам*, макед. *отсутсува*; рос. *присутствовать*, укр. *бути присутнім*, білорус. *присутніцаць*, болгар. *присъствувам*, макед. *присутсува*.

3. Словосполучення в українській, білоруській, болгарській і македонській мовах: рос. *самовластвовать*, укр. *бути самовладцем, поводитися самовладно*, білорус. *паводзіць сябе як*

самауладар, болгар. *дърта се като самовластник*; рос. *представительствовать*, укр. *бути представником, представляти*

ти, білорус. *прадстауляць, быць прадстауніком*, болгар. *съм представител*, макед. *сум претставник*; рос. *смотретьствовать*, укр. *бути доглядачем, доглядачкою*, білорус. *быць наглядчыком, дзорцом*, болгар. *съм нагледник, надзирател, инспектор*, макед. *сум надзирател*; рос. *палачествовать*, укр. *поводитися як кат, бути катом*, білорус. *паводзіць сябе як кат, быць катом*, болгар. *държа се като палач*, макед. *е палач*; рос. *хамелеонствовать*, укр. *поводитися як хамелеон*, білорус. *паводзіць сябе як хамелеон*, болгар. *държа се като хамелеон*; рос. *здоровствовать*, укр. *бути живим і здоровим*, білорус. *быць здоровым*, болгар. *здравсе, добре съм*.

4. Укр. **-а-** (рідше **-і-**, **-и-**), білорус. **-ніча-**, болгар. **-ст**вувам-, макед. **-ст**вува: рос. *злодействовать*, укр. *лиходіяти, злодіяти*, білорус. *злачынніцаць, ліхадзейніцаць*, болгар. *злодействувам*, макед. *злодействува*; рос. *ходатайствовать*, укр. *клопотатися*, білорус. *хадайніцаць*, болгар. *ходатайствувам*; рос. *противодействовать*, укр. *протидіяти*, білорус. *супрацьдзейніцаць*, болгар. *противодействувам*; рос. *взаимодействовать*, укр. *взаємодіяти*, білорус. *узаемадзейніцаць*, болгар. *взаимодействувам*; рос. *воздействовать*, укр. *діяти, подіяти*, білорус. *уздзеініцаць*, болгар. *въздействиувам*, макед. *воздействиува*; рос. *упорствовать*, укр. *упиратися*, білорус. *упорніцаць*, болгар. *упорствувам*, макед. *упорствува*; рос. *злорадствовать*, укр. *зловтішатися, злорадіти*, білорус. *злорадніцаць*, болгар. *злорадствувам*; рос. *действовать*, укр. *діяти, чинити*, білорус. *дзеініцаць*, болгар. *действиувам*, макед. *дејствува*.

5. Укр. **-ст**вува-, білорус. **-ніча-**, болгар. **-ст**вувам-, макед. **-ст**вува: рос. *ораторствовать*, укр. *ораторствувати*, білорус. *пра-*

моуніцаць, болгар. *ораторствувам*, макед. *ораторствува*; рос. *меценатствовать*, укр. *меценатствувати*, білорус. *меценатніцаць*, болгар. *меценатствувам*; рос. *законодательствовать*, укр. *зако-*

нодавствувати, білорус. *заканадауніцаць*, болгар. *законодател-*

ствувам; рос. *донкихотствовать*, укр. *донкихотствувати*, білорус. *донкіхотнічаць*, болгар. *донкихотствувам*; рос. *кощунствовать*, укр. *кощунствувати*, білорус. *кашчуннічаць*, болгар. *кощунствувам*; рос. *тунейдствовать*, укр. *дармоїдствувати*, білорус. *дармаеднічаць*, болгар. *паразитствувам*; рос. *святогтатствовать*, укр. *святогтатствувати*, білорус. *святататнічаць*, болгар. *светогтатствувам*; рос. *священнодействовать*, укр. *священнодійствувати*, білорус. *святшчэннадзейнічаць*, болгар. *свещенодействувам*, макед. *свештенодејствува*; рос. *витийствовать*, укр. *витійствува-*

^v
ти, білорус. *красамоунічаць*, болгар. *витийствувам*.

6. Укр. *-и-*, білорус. *-ніча-*, болгар. *-ствувам*: рос. *лицемерствовать*, укр. *лицемірити*, білорус. *кывадушнічаць*, болгар. *лицемерствувам*.

7. Укр. *-ува-*, білорус. *-і-* (*-ы-*), болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*: рос. *господствовать*, укр. *панувати*, білорус. *уладарыць*, болгар. *господствувам*, макед. *господствува*; рос. *властвовать*, укр. *володарювати*, *владарювати*, *владувати*, білорус. *уладарыць*, болгар. *властвувам*; рос. *владычествовать*, укр. *володарювати*, *владарювати*, білорус. *уладарыць*, болгар. *владычествувам*; рос. *шпионствовать*, укр. *шпигувати*, білорус. *шпієніць*, болгар. *шпионствувам*; рос. *хозяйствовать*, укр. *господарювати*, *хазяйнувати*, білорус. *гаспадарыць*, болгар. *домакинствувам*, макед. *господствува*.

8. Укр. *-ува-* (*'-ува-*), білорус. *-ава-* (*'-ава-*), зрідка *-і-*, болгар. *-ствувам*, рідше *-увам*, макед. *-ствува*: рос. *паразитствовать*, укр. *паразитувати*, білорус. *паразітаваць*, болгар. *паразитствувам*; рос. *свирепствовать*, укр. *лютувати*, білорус. *лютаваць*, болгар. *свирепствувам*; рос. *пиршествовать*, укр. *трапезувати*, білорус. *банкетаваць*, *баляваць*, болгар. *пиршествувам*; рос. *мудрствовать*, укр. *розумувати*, білорус. *мудраваць*, болгар. *мъдрувам*, *философствувам*; рос. *бедствовать*, укр. *бідувати*, білорус. *бедаваць*, болгар. *бедствувам*, макед. *бедствува*; рос. *паразитствовать*, укр. *паразитувати*, білорус. *паразітаваць*, болгар. *паразитствувам*; рос. *умствовать*; укр. *міркувати*, *розумувати*, білорус. *мудраваць*, *мудрагеліць*, болгар. *умувам*, *мъдрувам*, *философствувам*.

9. Укр. *-а-*, рідше *-ва-*, білорус. *-а-*, *-ва-*, болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*: рос. *покровительствовать*, укр. *заступатися*, *обороняти*, *захищати*, білорус. *заступацца*, болгар. *покровительствувам*, макед. *покровительствува*; рос. *довольствовать*, укр. *постачати*, *задовольняти*, білорус. *забяспечваць*, болгар. *доволствуювам*; рос. *сочувствовать*, укр. *співчувати*, білорус. *спачуваць*, *спагадаць*, болгар. *съчувствувам*, макед. *сочувствува*; рос. *упорствовать*, укр. *упиратися*, білорус. *упірацца*, болгар. *упорствуювам*, макед. *упорствува*.

10. Укр. *-и-*, білорус. *-і-* /*-ы-*, болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*: рос. *шарлатанствовать*, укр. *шарлатанити*, білорус. *шарлатаніць*, болгар. *шарлатанствувам*, макед. *шарлатанствува*; рос.

любопытствовать, укр. *цікавитися*, білорус. *цікавіцца*, болгар. *любопытствувам*, макед. *лубопитствува*; рос. *хулиганствовать*, укр. *хуліганити*, білорус. *хуліганіць*, болгар. *хулиганствувам*.

11. Укр. і білорус. безсуфіксні або з суфіксом *-ва-*, болгар. *-ствувам*: рос. *благоприятствовать*, укр. *сприяти*, білорус. *спрыяць*, болгар. *благоприятствувам*.

12. Укр. *-а-*, білорус. словосполучення, болгар. *-ствувам* і словосполучення, макед. *-ствува*: рос. *благодетельствовать*, укр. *благодіяти*, *добродіяти*, білорус. *рабіць добро*, болгар. *благодетелствувам*, *правя добро*; рос. *упрямствовать*, укр. *упиратися*, *затинатися*, білорус. *упарта трымацца*, болгар. *упорствувам*, *инатя се*, макед. *упорствува*.

13. Словосполучення в українській мові, білорус. *-ствава-*, болгар. *-ствувам*: рос. *предводительствовать*, укр. *бути на чолі*, *стояти на чолі*, *верховодити*, білорус. *правадырстваваць*, болгар. *предводителствувам*.

14. Укр. *-ува-*, білорус. *-ствава-*, болгар. і макед. словосполучення: рос. *старшинствовать*, укр. *старшинувати*, білорус. *старшыньстваваць*, болгар. *сѣм старшини*, макед. *сум старешина*.

15. Укр. *-и-* (рідше *-а-*), білорус. *-а-*, болгар. різноструктурні, макед. *-ува*: рос. *покорствовать*, укр. *коритися*, *скорятися*, білорус. *пакарацца*, *скарацца*, болгар. *подчинявам се*, *бивам покорен*, макед. *покорува*.

16. Укр. *-и-*, білорус. словосполучення, болгар. *-ствувам*, макед. *-ува*: рос. *воеводствовать*, укр. *воеводити*, білорус. *быць ваяводай*, болгар. *воиводствувам*, макед. *во водува*.

17. Укр. *-ствува-*, білорус. *-ствава-*, болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*: рос. *тиранствовать*, укр. *тиранствувати*, білорус. *тыранстваваць*, болгар. *тиранствувам*, макед. *тиранствува*; рос. *донжуанствовать*, укр. *донжуанствувати*, білорус. *донжуанстваваць*, болгар. *донжуанствувам*.

18. Укр. словосполучення, рідше паралельно словосполучення і *-нича-*, білорус. *-ніча-*, болгар. і макед. *-нича* або паралельно з іншими структурами: рос. *посредствовать*, укр. *бути посередником*, білорус. *камісіянернічаць*, болгар. *посреднича*; рос. *самоуправствовать*, укр. *діяти*, *поводитися самоуправно*, білорус. *самоупраўнічаць*, болгар. *произволнича*, *саморазправлям се*; рос. *малодушествовать*, укр. *виявляти малодушність* (*легкодущність*, *легкодушність*), *бути малодушним* (*легкодущним*, *легкодушним*), розм. *малодушничати*, білорус. *малодушнічаць*, болгар. *малодушнича*; рос. *шалопайствовать*, укр. *бути шалапутом*, *байдикувати*, *байдувати*, *бити байдики*, білорус. *шалапутнічаць*, болгар. *скитаря*, *безделнича*, *хайманувам*; рос. *низкопоклонствовать*, укр. *низькопоклонничати*, *низько кланятися*, білорус. *нізканаклоннічаць*, болгар. *лакействувам*, *лазя*, *низкопоклоннича*.

19. Укр. *-ува-*, білорус. *-ніча-*, болгар. словосполучення: рос. *гаферствовать*, укр. *блязнювати*, білорус. *гафернічаць*, болгар. *правя комедии*, *шегувам се*, макед. *шегува*.

20. Укр. словосполучення, білорус. **-ніча-**, болгар. словосполучення: рос. *совместительствовать*, укр. *сполучати, бути сумісником, працювати за сумісництвом*, білорус. *сумяшчальнічаць*, болгар. *заемам неколко длъжности*; рос. *комиссионерствовать*, укр. *бути посередником*, білорус. *комісіянернічаць*, болгар. *занимавам се с комисонерство*.

21. Укр. словосполучення, білорус. **-ствава-, -ава-**, болгар. і макед. словосполучення: рос. *зверствовать*, укр. *поводитися по-звірячому, по-звірськи*, білорус. *зверстваваць, лютаваць*, болгар. *постъпвам жестоко, по-зверски*, макед. *постапи зверски*.

22. Укр. **-ува-**, рідше **-и-**, білорус. **-ы-**, рідше **-ава-**, болгар. і макед. різноструктурні відповідники: рос. *хозяйствовать*, укр. *господарювати, хазяювати, хазяйнувати, порядкувати*, білорус. *гаспадарыць, стопанисвам, гледам, управлявам стопанство, къща*, макед. *стопанисува*; рос. *благодарствовать*, укр. *дякувати*, білорус. *дзякаваць*, болгар. *благодаря*, макед. *благодари*; рос. *руководствоваться*, укр. *керуватися*, білорус. *кіравацца*, болгар. *ръководя се*, макед. *раководи се*; рос. *цыганствовать*, укр. *циганити*, білорус. *цыганиць*, болгар. *циганя се*.

23. Укр. **-ува-**, білорус., болгар. словосполучення: рос. *благодарюствовать*, укр. *розкошувати, раювати*, білорус. *прабываць у лагодным стане*, болгар. *намирам се в спокойно, благодушно расположения на духа*.

24. Укр. і білорус. словосполучення, болгар. **-ствувам**: рос. *генеральствовать*, укр. *бути генералом*, білорус. *быць генералам*, болгар. *генеральствувам, държа ся властно, началнически*; рос. *злобыхательствовать*, укр. *недоброзичливо ставитися*, білорус. *быць зласлівым*, болгар. *злобствувам*.

Інколи в українській, білоруській, а найчастіше у болгарській мовах вживаються паралельно до російських дієслів на **-ствова-** відповідники з суфіксом **-ствувам** і словосполучення: рос. *злобствовать*, укр. *злобувати, злоститися, злостувати*, білорус. *злоснічаць, злавацца*, болгар. *проявям злоба, злобствувам*; рос. *тунеядствовать*, укр. *дармоїдствувати*, білорус. *дармаеднічаць*, болгар. *живея на чужда сметка, паразитствувам*.

Таким чином, дієслівні утворення на **-ствова-** (укр. **-ствува-**, білорус. **-ствава-**, болгар. **-ствувам-**, макед. **-ствува**) найбільш поширені у сучасній російській і болгарській мовах, менше — в українській і білоруській, македонській. Лексеми ці старослов'янського і давньоруського походження, хоч багато з них появилось під впливом російської мови. Деривати з цими афіксами, як правило, у стильовому відношенні обмежені сферою книжної і розмовної мови.

Порівняльно-типологічне зіставлення російських дієслів з афіксом **-ствова-** з болгарськими, українськими й білоруськими відповідниками виявляє деякі закономірності. У кожній з порівнюваних мов наявні центральні й периферійні структурні типи відповідників. У всіх порівнюваних мовах є певна кількість однакових у структурному плані, але різних у міжмовному від-

ношенні конфігурацій. Так, у всіх порівнюваних мовах вживаються відповідники, виражені дієсловами з афіксом **-ствува-** й словосполученнями, хоч кількість таких відповідників не однакова. Наприклад, найбільша кількість відповідників з суфіксом **-ствува-** у болгарській і македонській мовах (15), значно менше — у білоруській (4) і найменше — в українській (2), тоді як відповідників, виражених словосполученнями, навпаки, приблизно однакова кількість у всіх порівнюваних мовах: українській (7), болгарській (6), македонській (6), білоруській (5). У двох типологічно порівнюваних мовах вживаються утворення з афіксами **-ува-**, **-нича-**. Так, в українській мові маємо аж сім конфігурацій до російських дієслів на **-ствова-**, у білоруській — одна при відсутності чітко виражених таких співвідношень у болгарській мові, у білоруській мові аж вісім конфігурацій з суфіксом **-нича-**, у болгарській — одна, тоді як в українській мові відсутня.

Центральними, найбільш поширеними в українській мові є конфігурації з суфіксом **-ува-** (**-'ува-**) (7) й виражені словосполученнями (7), менш поширені відповідники з суфіксами **-и-** (3) й **-а-**, **-ва** (3), й непоширені відповідники на **-ствува** (2), й з нуль суфіксом чи суфіксом **-ва-** (1). Найбільша кількість структурних конфігурацій у білоруській мові з афіксами **-нича-** (8), **-ствава-** (4) й словосполученнями (5), тоді як комбінацій з суфіксами **-і/-ы-** тільки три, **-а/-ва-** два, з нуль суфіксом і **-ва-** один. Найбільша кількість відповідників у болгарській мові порівняно з українськими й білоруськими дієсловами до російських дієслів на **-ствова-** виражена суфіксом **-ствувам-** 15, словосполученнями — 6, суфіксом **-нича-** 1, а дві — різноструктурними дієсловами.

Порівняльно-типологічне зіставлення болгарських дієслів на **-ствува-** з російськими дериватами на **-ствова-** показує, що в болгарській мові вживається найбільше дієслів з суфіксом **-ствува-** (понад 200) після російської. Більшість з цих лексем мають в обидвох мовах однакові структурні твірні основи й словотвірні афікси. Разом з тим кількадесят дієслів у болгарській мові мають іншу словотвірну структуру. Серед них найбільше таких, які в російській мові передаються словосполученнями: болгар. *браконьєрствувам* — рос. *занимається браконьєрством*, болгар. *демагогствувам*, рос. *занимається демагогией*, болгар. *недовольствувам* — рос. *выражают недовольство*, болгар. *писателствувам* — рос. *быть писателем*, болгар. *поръчителствувам* — рос. *ручаться, давать поручительство, рекомендацию*, болгар. *постоянствувам* — рос. *проявляют постоянство*, болгар. *разточителствувам* — рос. *жить расточительно, занимается расточительством*, болгар. *студенствувам* — рос. *быть студентом*, болгар. *коварствувам* — рос. *поступать коварно*.

Окремі дієслова, як *глаголствувам*, *многоглаголствувам*, у російській мові вживаються з префіксами: *разглагольствовать*, форма *блудствувам* виступає з афіксом **-и-**: *блудить, изобилст-*

вувам, з суфіксом *-ова-* *изобилувать*. Деякі болгарські дієслів з суфіксом *-ствува-* перекладаються у російській мові лексемами з афіксом *-нича-*: болгар. *дипломатствувам*, *лентяйствувам*, *мошеничествувам*, *разбойничествувам*, *беззаконствувам*, рос. *дипломатничают*, *лентяйничают*, *мошенничают*, *разбойничают*, *беззаконничают*.

Порівняльно-типологічне вивчення дієслів на *-ствува-* (рос. *-ствова-*, білорус. *-ствава-*, болгар. *-ствувам* і македон. *-ствува*) показує, що в усіх мовах виявляється більше спільних властивостей, ніж відмінних. Більшість дієслів у всіх порівнюваних мовах мають такі ж словотвірні основи, як у російській мові, за винятком укр. *дармоїдствувати*, *ремствувати*, *нехлюїствувати*, *ремствувати*, *недбальствувати* тощо, білорус. *правадырстваваць*, македон. *блудствува*, *чинодерствува*, *неприятелствува*, болгар. *деребействувам*, *кляюкарствувам*, *маймумствувам*, *мизерствувам*, *подлизурствувам*, *ратайствувам*, *чорбаджийствувам* тощо.

Список літератури: 1. *Авилова Н. С.* К вопросу о словообразовательных типах русского глагола. — Русский язык в школе, 1955, № 2. 2. *Авилова Н. С.* Об одном продуктивном словообразовательном типе глаголов в русском литературном языке XIX—XX веков. — Образование новой стилистики русского языка в пушкинскую эпоху. — М., 1964. 3. *Андрейчин Л.* Грамматика болгарского языка. — М., 1949. 4. *Білодід І. К.* Контакти української мови з іншими слов'янськими і уніфікація їх усної літературної форми. — VI Міжнародний з'їзд славістів. — К., 1968. 5. *Білодід І. К.* Розвиток мов соціалістичних націй СРСР. — К., 1967. 6. Глагол, наречие, предлоги и союзы в русском литературном языке XIX века. — М., 1964. 7. *Стоянов С.* Грамматика на българския книжовен език. Фонетика и морфология. — София, 1964. 8. *Юрчук Л. А.* Питання суфіксального словотворення дієслів у сучасній українській мові. — К., 1959.

Краткое содержание

В статье анализируется словообразовательная структура восточно- и южнославянских глаголов с суффиксами *-ствова-* (укр. *-ствува-*, білорус. *-ствава-*, болгар. *-ствувам*, макед. *-ствува*). Автор указывает, что названные суффиксы появились вследствие переразложения основ. Глаголы с этими аффиксами фиксируются уже в старославянском и древнерусском языках. На основании типологического сопоставления русских глаголов с суффиксами *-ствова-* с украинскими на *-ствува-*, белорусскими на *-ствава-*, болгарскими на *-ствувам*, македонскими на *-ствува* автор устанавливает 24 разных междязычных структурных соответствия. В статье указывается на центральные и периферические структурные типы соответствий в каждом с анализированных языков. На основании сравнительно-типологического исследования словообразовательной структуры восточно- и южнославянских глаголов на *-ствува-* (<*-ствова-*) автор делает вывод о том, что во всех сравниваемых языках больше общих черт, чем индивидуальных языковых особенностей.

Стаття надійшла до редакції
13 лютого 1980 р.

*І. М. ТЕПЛЯКОВ, ст. викл.,
Львівський університет*

**СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА
КОМПАРАТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
НА ПОЗНАЧЕННЯ
НЕОЗНАЧЕНО-ВЕЛИКОЇ КІЛЬКОСТІ ЛЮДЕЙ
(На матеріалі чеської мови)**

У загальній теорії фразеології проблема семантики продовжує займати центральне місце. На існування поряд з лексичним фразеологічним значенням вказує більшість дослідників фразеології [1; 2; 3]. Однак, визнаючи якісну відміну фразеологічного значення від лексичного, деякі автори пов'язують його головним чином з конотативним аспектом значення. Експресивно-емоційна конотація, безумовно, важливий аспект смислової структури, але нею не вичерпується специфіка фразеологічної семантики. На нашу думку, не менш важлива роль тут належить денотативному аспекту, тим більше, що конотації виникають на його основі. Доцільність розгляду денотативного і конотативного аспектів у єдності визначається самою природою фразеологізму. Вони як дві сторони одного процесу — фразеологізації, подібно до інших мовних явищ, взаємозв'язані та взаємозалежні.

Предмет нашого дослідження — група компаративних фразеологізмів * чеської мови з інваріантним значенням неозначено-великої кількості людей. У фразеологічному фонді сучасної чеської мови компаративні фразеологізми мають велику питому вагу. У збірнику «Народні вислови» (Lidová řeč) [9] відомий чеський пареміолог Я. Заоралек відвів їм окремий розділ. Граматична і семантична структура цих фразеологічних одиниць (ФО) має ряд особливостей, які значною мірою відрізняють її від інших типів. Усе це підтверджує необхідність спеціального їх розгляду.

Метою цього дослідження є виявлення мінімальних диференціюючих ознак (сем) значення та визначення їхньої ролі у формуванні цілісної семантики фразеологізмів. Семантичний обсяг будь-якого фразеологізму є набором сем усіх трьох аспектів фразеологічного значення: сигніфікативного, денотативного і конотативного, які розглядаються в комплексі. Аналіз смислової структури проводитиметься в синхронному аспекті із застосуванням методу компонентного аналізу.

Серед компаративних ФО чеської мови значне місце посідають порівняльні звороти, що виражають загальне поняття неозначено-великої кількості людей, наприклад, сполуки: lidí

* У чеській і словацькій наукових літературах для позначення компаративних фразеологізмів найчастіше використовується термін «усталені порівняння».

jako na jarmarku, je jich jako kvítí, je jich jako když se s nimi roztrhl pytel, množit se jako králíci та ін. Спільним для компаративних фразеологізмів цього типу є те, що всі вони передають основне предметно-логічне значення фразеологізму, не вказуючи на конкретну кількість, за винятком виразу *je jich jako apoštolů* у значенні «дванадцять». Таким чином, сема сигніфікативного аспекту не означено-великої множини для всіх ФО даної групи буде глобальною. Для сем денотативного аспекту вона виступає як сема вищого порядку (архісема).

Важливе місце в семантичній структурі фразеологізмів посідає категоріальна сема, яка визначає граматичне значення фразеологізму. Вона має абстрактний, формалізований характер, є об'єктивною і при її виділенні особливих труднощів, як правило, не виникає. Дані фразеологізми відносимо до розряду прислівникових, тому що за семантичною і синтаксичною функцією вони співвідносяться з опорним словом *багато*, і включаємо їх до складу визначальних прислівників з кількісно-якісним значенням*. Для більшості фразеологізмів цієї групи кількісна семантика є визначальною, проте вона рідко реалізується у чистому вигляді, оскільки діалектично взаємозв'язана зі значенням якісним. Виступаючи у єдності, обидві характеристики взаємодоповнюють і взаємозбагачують одна одну. Проілюструємо це на прикладі: *děti jako říš'al* — не просто «багато дітей», а «багато дітей різного віку». Цей додатковий, накладений на основний семантичний елемент надає своєрідності фразеологічному значенню порівняно з лексичним. Синонімічні згаданому виразу слова *mnogo*, *hodně* виражають лише кількісну характеристику множини, тобто реалізують тільки основне понятійне значення.

Усі фразеологізми групи інтегруються семою компаративності, яка відбиває граматичну та смислову бінарність ustalених порівнянь. Специфіка таких сполук виявляється у здатності семантично і формально членуватися на дві частини: порівнювану та порівняльну. Третій компонент порівняння — основа порівняння (*tercium comparationis*, за термінологією О. А. Потебні) при реалізації образного порівняння не завжди виявляється експліцитно. Наприклад, у звороті *lidí jako much* у значенні «багато» мотив порівняння передається імпліцитно, розуміється: *lidí (mnogo) jako much*. Випущення *tercium comparationis* значно збільшує ідіоматичність таких виразів і сприяє «уникненню небажаного смислового дублювання або тавтології» [3, с. 178], тому що основа порівняння знаходить своє виявлення в порівняльній частині звороту, яка є носієм образу. У формальному відношенні вказані фразеологізми —

* Аналізуючи фразеологізми з неозначено-кількісним значенням, А. М. Мелерович співвідносить їх з категорією стану і розглядає як безособово-предикативні утворення [4].

сполуки з підрядним зв'язком компонентів, з'єднаних порівняльним сполучником *jak(o)*, зрідка *so*.

Найбільшу складність при семантичному аналізі ФО становить виявлення сем (елементарних смислів) денотативного аспекту. Це почасти зумовлено тим, що укладачі словників часто не враховують додаткових смислових відтінків, вказуючи лише на основне предметно-логічне значення фразеологізму. Однак саме набір індивідуальних диференціальних ознак фразеологізмів створює їх велику парадигматичну цінність*. Знання цих семантичних відтінків особливо важливе для іноземців, що вивчають чеську мову, оскільки це пов'язано з актуалізацією фразеологізмів у різноманітних мовних ситуаціях.

З урахуванням парадигматичної значущості компаративних фразеологізмів на позначення неозначено-великої кількості людей виявлені такі семи денотативного аспекту:

Сема живої істоти. Присутня в усіх фразеологізмах цього типу на означення великого скупчення людей: *je jich tam jako psů, jsou tam paňáčaní jako sardinky*. Сема живої істоти може виступати як архісема щодо більш конкретної семи. Так, у сполученнях *lidí jako smetí i děti jako smetí* вона реалізує родові та видові відношення множини.

Сема сукупної множини. Присутня у сполученнях на означення великого або величезного скупчення людей в одному місці: *je jich tu jako o posvícení, je tam lidí jako mraků, je jich co dní do roka, je tam lidí jako na jarmarku jsou tam paňáčaní jako sardinky*. Вона може виступати як архісема щодо мінімальних сем на означення «сукупна множина на необмеженому просторі» та «сукупна множина, обмежена простором». За своєю головною семантичною ознакою дана сема протиставлена семі розрізної множини.

Сема розрізної множини реалізується в компаративних ФО на означення великої множини взагалі, надмірність якої призводить до знецінювання: *je jich jako smetí, je jich jako pesek, je jich jako plev (kolem srní), je jich jako kvítí, je jich jako psů*. Характеризує множину людей з точки зору їх використання, реального результату їхньої роботи, потреби в них. Кількісні та якісні значення таких виразів протиставлені: «людей багато, але користі від них мало». Як правило, ці сполучення мають негативне забарвлення. Наприклад: *Kupec k zaměstnanení: Mládenců je jako pesek, za půl zlatého přivede mi Snajdr jiného* [PSJC, т. 4, с. 164].

Сема сукупної множини, обмеженої простором в компаративних ФО *jsou tam paňáčaní jako sardinky, je jich tam jako psů*, характеризує надмірність множини як результат обмеження простору, що, в свою чергу, створює тісноту і незручність. У зазначених виразах реалізуються два взаємозв'я-

* Необхідність урахування додаткових відтінків у семантиці фразеологізмів підкреслював Б. О. Ларін [6].

зані значення: перше — «дуже багато» і зумовлене першим, друге — «дуже тісно». Вживаються ці ФО на означення великого скупчення людей, які перебувають тимчасово або довший період в одному місці і мають яскраво виражену негативну оцінку. Наприклад: *To je sice pravda, že se do toho tvého auta vejde pět lidí, ale musejí tam být natačkaní jako hejunci* [КФС]. Слід теж відзначити, що аналогічні вирази (как собак нерезаных) в російській мові та (як псів) в українській, на відміну від чеської (je jich jako psů), не реалізують вказаної смислової ознаки.

Сема множина на необмеженому просторі, характерна для усталених порівнянь типу *je tam lidí jako o potí, je jich jako když naseje, je tam lidí jako na jarmarku*, створює уявлення про просторову протяжність даної множини.

Сема множина монолітна наявна у фразеологізмах *je tam lidí jako mlhy, je tam lidí jako mraků, je tam lidí jako deště* і припускає не тільки значну протяжність множини у просторі, а й вказує також на щільність, густоту цієї множини. Вживається звичайно на означення до великого скупчення людей, в якому окремі індивідууми не розрізняються. Вказівний займенник *tam* підкреслює перспективу і віддаленість множини, що зливається в одне ціле.

Сема множина обчислювана реалізується лише в одному із значень фразеологізму *je jich jako svatých apoštolů* у значенні «дванадцять».

Сема множина не обчислювана, антонімічна семі множина обчислювана, маркірує більшість ФО досліджуваної групи: *je jich jako much, je tam lidí jako máku, bylo jich jako písku (mořského), lidí jako deště* та ін. Тут, у першу чергу, виражена кількісна ознака значення, що вказує на велику кількість людей, яка не піддається обчислюванню. Наприклад: *Je nás jako písku v moři* [PSJC, т. 4, с. 257]; *A lidí všude jako maku* (PSJC, т. 2, с. 680—681).

Сема множина статична наявна в усталених порівняннях *je jich jako kvítí, je jich jako máku, je jich jako smetí, děti jako dní do roka* та ін. За смисловою ознакою ці сполучення перебувають у відношеннях семантичної конфронтації з фразеологізмами, що виражають множину динамічну.

Сема множина динамічна властива виразам *je tu lidí jako na pražském mostě, je tu lidí jako na jarmarku, chodilo se tam jako do mlýna, je tam lidí jako o posvícení* та ін. Вона не тільки подає кількісну ознаку множини, а й характеризує її якісно, вказуючи на рухливість, жвавість і хаотичність руху. Наприклад: *V téhle kanceláři se nedá pořádně pracovat. Je tu jako na jarmarku — pořad sem někdo chodí, lidé se hlasitě baví a v jednom kuse zvoní telefony* [КФС].

Сема множина безперервна, спрямована протилежна семі множина динамічно-хаотична. Вона маркірує фразеологізми *lidí jako by vláknou táhl, chodilo se tam jako do mlýna*

і вказує на безперервність руху великої кількості людей в одному напрямі. Наприклад: Vyčítali si (sedláci) chvíli, když celé městské právo sedělo na radnici, a pak se tam trousili, jako když plátno vleče [PSJČ, т. 4, с. 301].

Сему множина динамічно-хаотична мають усталені порівняння je jich jako mravenců, hemžit se jako mravenci, je tam lidí jako v mraveništi. Ця сема вказує на величезне скупчення людей, які одночасно, нескоординовано і хаотично рухаються у великому просторі, зникають і знову з'являються у ще більшій кількості (часто при погляді з висоти чи далекої відстані). Наприклад: K moři zásadně nejezdím, je tam v létě jako v mraveništi, to bych si vůbec neodpochinul [КФС].

Сема множина дифузна, присутня у виразах množit se jako králíci, je jich jako králíků, hemžit se jako mravenci, rozlézají se jako kobylky та ін., підкреслює здатність множини до дальшого збільшення своєї кількості. У підтексті розуміється плідність і легкість розмноження даної множини, завдяки чому вона може заподіяти шкоду. Як правило, маркірована відтінком несхвальності. Наприклад: Přistěhovala k nám rodina, je jich jako králíků, sama děcka, a hned se roztáhla po celém domě [КФС].

Сема множина агресивна, актуалізована у фразеологізмах je jich jako kobylek, rozlézají se jako kobylky, množit se jako králíci, характеризує множину як експансіоністську, здатну всюди проникнути, всім оволодіти і завдати великої шкоди. Вживається часто у відношенні до солдатів ворожої армії. Наприклад: Vojáci se nahrnuli do vesnice jako kobylky a za chvíli nezůstala paživu ani jedina slepice [КФС]. Ці усталені порівняння мають яскраво виражене негативне забарвлення.

Сема множина, що виникла несподівано, реалізується в сполученнях je jich jako apoštolů, je jich jako když se s nimi roztrhl pytel, bylo jich jako když se s nimi cicha roztrhne та ін. Створює уявлення про інтенсивність, раптовість і непередбаченість появи великої кількості людей, яких перед цим було мало або не було взагалі. Наприклад: Tu se na břehu vysypalo lidu jako hrachu [PSJČ, т. 1, с. 956].

Сему множина, що дозволяє зробити вибір, мають компаративні ФО: je jich jako kvítí, holek jako buchet, děvčat jako kytek, je jich jako máku, ženichů jako zrní. Вона характеризує множину, надмірність якої створює можливість вибору. Вживається найчастіше у відношенні до вибору дівчини (нареченої). Наприклад: ... (Hraběnka) tančila už zase s Wolfgangem a šeptala mu: «Nesmíte zoufat, Wolfgangu. Děvčat je jako máku» (Weiss David. Mozart člověk a genius. — Praha, 1977. с. 241).

Сема множина спонтанна характерна для сполучень lidí jako much, je tam lidí jako o routě, lidí jako na jarmarku та ін. і припускає довільність і причину великого скупчення поза приміщенням людей, які зібралися разом із зацікавлення,

інтересу, сподіваючись дістати собі якусь вигоду. Наприклад: *Krásný den vylákallidi k výletu do přírody a na nádraží jich bylo jako much* [КФС].

Сема множина гомогенна присутня в усталених порівняннях *je jich jako dobrých, je jich jako svatých apoštolů*. Ця семантична ознака вказує на однорідність складу множини з уточненням характеру групи людей: родичів, колег, приятелів тощо. Наприклад: *Když se všichni naši příbuzní sešli na svatbě, bylo jich jako dobrých* [КФС]. Актуалізація вказаної ознаки фразеологізму ускладнена вживанням його в еліптичній формі ... *bylo jich jako dobrých (lidí)*, завдяки чому посилюється ідіоматичність усього виразу. Обидва сполучення за конотативним значенням належать до рідко вживаних і мають відтінок жартівливості.

Сема множина надмірна виражена у сполученнях *je jich jako králíků, děti jako smetí, děti jako razdeři* і характеризує множину, що перевищує чисельністю межу потрібного. Часто вживається на означення родин, що мають дітей більше, ніж це прийнято, і маркується негативною оцінкою. Наприклад: *Takový podruh, který nemá co do huby, mívá děti jako smetí* [PSJČ, т. 5, с. 425].

Сема множина з відтінком частотності появи втілена у фразеологізмі *je jich jako hub po dešti*. У відношенні до множини людей застосовується дуже рідко і характеризує членів множини як звичайних людей: такі люди зовсім не рідкість, таких людей багато. Порівн. синонімічний вираз: *takových lidí je šedesát do kory*.

Сема множина гетерогенна реалізується в сполученнях *děti jako varhan, děti jako pěstálek* і вказує на неоднорідність цієї множини. Вживається на означення великої кількості дітей різного віку. За своїм значенням протиставлена семі множина гомогенна. Наприклад: *Děti všude jako pěstálek* (PSJČ, т. 4, с. 268).

Сема множина трудна для оглядання, заплутана виражається усталеним порівнянням *děti jako kuželek* і передає точку зору дорослого про велику кількість дітей, що знаходяться в різних місцях і не піддаються рахунку. Наприклад: *Má (učitel) děti jako kuželek* [PSJČ, т. 2, с. 464].

Сема множина, що гине, вмирає, у великій кількості присутня у фразеологізмах *padají /umírají jakoouchy, umírají jako pod kosou* і характеризує людей, що вмирають у великій кількості взагалі або (частіше) під час епідемії чи гинуть на війні. При цьому сам факт масової смертності людей викликає несхвальну оцінку. Наприклад: *Lidé náhle a dez příčiny jakouchy zmírali* [PSJČ, т. 2, с. 958].

Сема ступінь наявності ознаки маркує всі компаративні фразеологізми досліджуваної групи і знаходить відображення у словниках у вигляді позначок: «багато», «дуже багато», «незліченна кількість».

У визначенні місця знаходження множини важлива роль належить вказівним займенникам *tam* і *tu*. Займенник *tam* вказує на множину, віддалену від суб'єкта висловлювання. Наприклад: *Je tam toho božího nadělení (děti) jako hrašků* [PSJČ, т. 1, с. 960]. Займенник *tu* вказує на причетність суб'єкта висловлювання до даної множини. Наприклад: *V takovém zmatku peníze vyplácet nemůžu: je tu lidí jako na jařmarku a mě to ruší při počítání* [КФС].

Із сем конотативного аспекту виділяємо такі:

Сема емоційно-експресивної насиченості. Ця ознака реалізується в усіх фразеологізмах даної групи. Негативно-суб'єктивну оцінку мають фразеологізми *je jich tam jako psů, jsou pamačkaní jako sardinky, mpožit se jako králci, umírají jakoouchy* та ін.

Сема функціонально-стилістичної маркірованості (сфери вживання). Усі досліджувані компаративні фразеологізми типові, головним чином, для живої розмовної мови.

Сема частотності вживання. До рідко вживаних належать, наприклад, сполучення *děti jako píštal, je jich jako svatých apoštolů, je tam holek jako kytěk* та ін., що реалізують дане значення. Велике поширення мають фразеологізми типу *děti jako smetí*, де форму і значення підтримує рима.

Стилістична маркірованість ФО відзначена у чеських словниках, хоч у кодифікації значень спостерігається непослідовність і розходження.

Проведений семантичний аналіз показав, що в досліджуваних компаративних фразеологізмах наявні семи всіх трьох аспектів фразеологічного значення. Сигніфікативні семи вказують на загальне поняття «велика кількість» взагалі, тобто реалізують кількісний аспект значення, і в цьому плані вони співвідносяться з синонімами «багато», «у великій кількості». Денотативні семи, що виражають індивідуальні смислові ознаки окремих компаративних ФО, відбивають їх різноманітні якісні характеристики. І в цьому смислі досліджувані ФО своєю семантикою відрізняються не тільки від опорного слова «багато», а й одна від другої. Конотативні ж семи, формуючись на базі денотативних, дають відповідну оцінку даним множинам.

Таким чином, об'єднуючись загальним значенням «неозначено-велика кількість», розглянуті фразеологізми мають і свої індивідуальні смислові відтінки (семи), що характеризують різні множини. Кожна ФО характеризується окремим набором сем, які знаходяться у певній смисловій залежності (ієрархії). Так, у фразеологізмі *je tam lidí jako o routi* можна виділити такі семи: жива істота, множина сукупна, не обмежена простором, динамічно-хаотична, необчислювана, спонтанна, дуже багато, жартівлива, рідко вживана. Фразеологізм *je tam lidí jako máku* буде мати вже дещо інший семний склад: жива істота, множина розрізнена, не обмежена простором, статична, необ-

числювана, дуже багато, нейтральна. Стилiстичнi конотацiї цих одиниць теж не збiгаються по всiх параметрах. Маючи однакову функцiонально-стилiстичну приналежнiсть (обидвi вiдносяться до розмовного стилу), вони рiзняються емоцiйно-суб'єктивною оцiнкою i частотнiстю вживання.

Отже, семантичний обсяг наведених фразеологiзмiв рiзний. Кожна ФО даної смислової групи в парадигматицi протиставлена всiм iншим одиницям цієї групи одною або декiлькама диференцiальними ознаками. Наведенi приклади вiдрiзняються семами: «динамiчно-хаотична» — «статична»; «множина сукупна» — «множина розрiзнена»; «жартiвлива» — «нейтральна». Рiзний семний набiр ФО вказує на вiдноснiсть самого поняття фразеологiчної синонiмiї.

Набiр денотативних i конотативних сем фразеологiзмiв обумовлюється головним чином особливостями їх внутрiшньої форми. Рiзноманiтнi образи, покладенi в основу фразеологiзмiв, надають їм специфiчних смислових вiдтiнкiв, роблять смислову структуру фразеологiзмiв якiсно вiдмiнною вiд лексичної i є «причиною спiвiснування їх у мовi з синонiмiчними словами» [7, с. 68]. Усталене сполучення *je tam lidí jako v mraveništi* реалiзує не тiльки поняття великої кiлькостi, а й передає його якiсну характеристику, вказує на додатковi смисловi вiдтiнки — «дуже багато жвавих, гомiнливих людей, якi знаходяться у пострiйному хаотичному русi, що викликає негативну оцiнку». Додатковi семантико-стилiстичнi ознаки збiльшують смислову цiннiсть фразеологiчного значення, «роблять смислову структуру усталеного словосполучення бiльш багатою i в той же час бiльш складною» [5, с. 33].

«Нарощення» значення, що вiдбувається за рахунок диференцiальних ознак, одночасно ускладнює понятiйний обсяг (наповнення) фразеологiзму. Чим бiльше семантичних вiдтiнкiв мiстить ФО, тим бiльше асоцiацiй викликає актуалiзацiя її релевантних ознак: *ппоžit se jako králíci* — «швидко» та «у великiй кiлькостi». I навпаки, «стертiсть» образу, втрата мотивування сприяє посиленню семасiологiчної функцiї усталеного порiвня, що пiдтверджує своєрiднiсть фразеологiчного значення, його складний i суперечливий характер.

Список лiтератури: 1. *Архангельский В. Л.* Устойчивые фразы в современном русском языке. Изд-во Ростов. ун-та, 1964. 2. *Жуков В. П.* Семантика фразеологических оборотов. — М., 1978. 3. *Кунин А. В.* Английская фразеология (теоретический курс). — М., 1970. 4. *Мелерович А. М.* О безлично-предикативных фразеологизмах с неопределенно-количественным значением в современном русском языке. — Вопросы русского языка (вып. VIII). Сб. науч. трудов, вып. 112. — Ярославль, 1973. 5. *Попов Р. Н.* Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов. — М., 1976. 6. *Федоров А. И.* Развитие русской фразеологии в конце XVIII — начале XIX в. — Новосибирск, 1973. 7. *Федоров А. И.* Семантическая основа образных средств языка. — Новосибирск, 1969. 8. *Mlavec Jozef.* Základné typy ustáleného prírovnania. — Jazykovedný časopis, 1970. 2. 9. *Zaorálek Jaroslav.* Lidová řeční. — Praha, 1963.

Список умовних скорочень

1. PSJČ — Příruční slovník jazyka českého 1.—IX. díl, Praha, 1935—1957.
2. КФС — Картотека фразеологічного словника чеської мови Празького університету.

Краткое содержание

В статье исследуется смысловая структура компаративных фразеологизмов чешского языка, выражающих общее понятие «неопределенно-большое количество» людей. Делается попытка методом компонентного анализа выявить элементарные дифференцирующие признаки (семы) отдельных фразеологических единиц, выражающих различные множества, и определить их парадигматическую ценность в современном чешском языке. Указывается на наиболее типичные случаи употребления устойчивых сочетаний данного типа в различных речевых ситуациях. Анализ семантической структуры фразеологизмов проводится комплексно, в трех аспектах: сигнификативном, денотативном и коннотативном, при этом основное внимание уделено освещению денотативного аспекта значения.

Стаття надійшла до редколегії
15 березня 1980 р.

Л. С. ГЛАДКА, ст. викл.,
Львівський університет

ПРО ГРАМАТИЧНУ АНАЛОГІЮ У СУЧАСНІЙ ЧЕСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Морфологічна система сучасної чеської літературної мови відзначається достатньою складністю, що проявляється, зокрема, у наявності варіантних формальних засобів. Це, в першу чергу, стосується сучасної чеської іменної словозміни. Такий стан речей обумовлений причинами різного характеру: відображенням у сучасній морфологічній системі наслідків попереднього історичного розвитку, проникненням у літературну норму певних іновацій, зумовлених перебудовою окремих типів відмінювання на сучасному синхронному зрізі в результаті взаємодії літературної та буденно-розмовної мови [7, с. 121—124]. Прикладом цього може служити наявність двох закінчень у родовому відмінку однини назв неістот чоловічого роду з основою на твердий приголосний — основного, продуктивного -а та факкультативного -а, що властиве для незначної кількості іменників вказаного типу.

Іновації, що появляються у сучасній чеській літературній мові, нові тенденції в чеській словозміні знаходять об'єктивне відображення у сучасній кодифікації. Як зазначає А. Єдлічка [7, с. 59—69], основою для пізнання сучасної літературної норми є передусім мовна практика самих носіїв даної мови, вивчення літературних та усних текстів, а також анкетування. Саме на цій основі побудовані сучасні чеські кодифікаційні ви-

дання, зокрема тлумачні словники чеської мови, правила чеського правопису тощо. Так, у «Словнику чеської літературної мови для шкіл та громадськості» (SSC), що вийшов у 1978 р., відображено і живий літературний узус, і особливості чеської розмовної мови, і синхронну динаміку літературної норми, тобто тут втілено вимогу щодо перспективності кодифікації [7, с. 56—57]. Таким чином, вказані видання є надійним джерелом для об'єктивного пізнання сучасної чеської літературної норми.

Наші спостереження базуються в основному на даних різних кодифікаційних видань, зокрема існуючих граматики чеської мови [6; 12; 13], тлумачних словників (PS, SSJČ, SSC), правил правопису. Зібраний фактичний матеріал охоплює останні 50—60 років. За визначенням А. Єдлічки, саме в такі хронологічні рамки вкладається поняття «сучасна чеська літературна мова» [7, с. 27—28].

Іменники чоловічого роду — назви неістот — з основою на твердий приголосний, без сумніву, належать до продуктивного типу чеської іменної словозміни. За даними частотного словника, в сучасній чеській мові вказаний тип відміни представлений найбільшою кількістю лексем — 29 355, що становить 25,13% словникового складу чеської мови [8, с. 92]. Крім того, загальна кількість іменників даного типу постійно зростає за рахунок новоутворень та запозичень з інших мов.

Як відомо, сучасна тверда різновидність відмінювання назв неістот чоловічого роду історично склалася внаслідок взаємодії двох первісних відмін іменників — колишніх *ř*-основ та *ř*-основ, свідченням чого є варіантні закінчення окремих відмінків у сучасній чеській мові. Так, основним формальним показником родового відмінка однини назв неістот чоловічого роду, що відмінюються за твердим зразком, у сучасній чеській мові є закінчення *-u*. Форми на *-u* характерні передусім для абстрактних іменників (*let, -u, dotyk, -u, začátek, -u*), неологізмів (власне чеських та запозичень), зокрема наукових та технічних термінів (*teplota, -u, rentgen, -u, etylén, -u*) [6, с. 132].

Лише незначна кількість іменників вказаного типу вживається у сучасній чеській літературній мові з закінченням *-a* як єдино можливим виразником родового однини або як дублетним закінченням поруч з формами на *-u* (*potok, -a, venkov, -a, svět, -a; koutek, -tku // -tka, prostředek, -dka // -dka* та ін.).

Аналогічний набір закінчень (*-u; -a; -a// -u*) в родовому відмінку однини назв неістот чоловічого роду (твердий тип) характерний і для інших слов'янських мов, зокрема для сусідньої з чеською — словацької мови, а також для російської, української, польської мов. Правда, співвідношення цих закінчень різні залежно від особливостей кожної окремої мови. Слід зазначити, що процес нормалізації у вказаних мовах продовжується [2; 3; 4; 5].

У зв'язку з цим розглянемо питання дистрибуції форм чоловічого роду на -а та -и в родовому відмінку однини назв неістот у сучасній чеській літературній мові. Для детального розгляду поставленого питання, визначення змін, що відбуваються в сучасній чеській мові, їх причин доцільно виділити два додаткові підтипи відмінювання: «les» (род. одн. на -а чи переважно на -а) та «bochník» (род. одн. на -а, -и), що різняться саме набором закінчень у вказаному відмінку. В цій статті ми обмежимося лише аналізом форм родового однини на -а.

Як уже зазначалось, іменники з формою родового відмінка однини на -а представлені в сучасній чеській літературній мові незначною кількістю лексем. Найбільш повний перелік їх знайдемо у граматиці В. Шміляуера [12, с. 150].

Запропонований нами список іменників, що відмінюються за зразком «les», дещо відрізняється від згаданого списку В. Шміляуера як у кількісному відношенні, так і різноманітністю представлених розрядів іменників. Зберігаючи традиційні принципи класифікації, ми виділяємо кілька лексико-семантичних розрядів іменників з врахуванням, по можливості, особливостей їхньої словотворчої структури. Окремі іменники, зокрема збірні назви істот (dobytek, (род. -а), párod, род. -а), що згадує Шміляуер, не включені до нашого переліку з огляду на доцільність розглядати їх в рамках проблеми, пов'язаної з вираженням категорії істот-неістот у сучасній чеській мові. Крім того, в списку Шміляуера відсутні іменники apríl, ječmen, для яких літературною нормою допускається вживання дублетних форм родового відмінка однини на -а та -е (останнє — за м'яким зразком відмінювання).

Аналіз зібраного фактичного матеріалу дав можливість виділити кілька семантичних розрядів іменників, що відмінюються за зразком «les»:

I. Іменники на означення часових понять:

1) назви днів тижня: pondělek *, úterek *čtvrtek (крім pátek);

2) іменники на -ek (ejšek, -ějšek): dnešek, nynějšek, letošek, tehdejšek, (підше) někdejšek, (заст.) onehdejšek, dřívějšek, (заст. та діал.) prvějšek (prvějšek) *, pozdějšek, včerejšek, předvčerejšek *, (заст., підше) předevčirek, zítřek, (підше) zítřejšek, pozítřek *, (але porozítřek, -třku, заст. přespozítřek, -třku), а також večer, podvečer, polovečer, předvečer, (заст.) svatvečer;

3) назви місяців: březen, červen, duben, květen, leden, říjen, srpen, únor та (заст.) sečen, (але listopád, -u) та apríl (род. -а, -е).

II. Іменники зі значенням місця:

1) назви місця, місцевостей, будівель на -ov: domov, venkov, blbakov, hřbitov, (заст. та діал.) kgchov;

* В SSSC для виділених іменників зафіксовано (з приміткою «підше») і форму на -и.

2) назви будівель, споруд на -ín: hřebčín, kravín, ovčín, včelín, verčín, zvěřín (останнє зазначене лише у граматиках Фр. Травнічека);

3) інші назви споруд, будівель, їх складових частин: dvůr, chlív, mlýn, sklep*; komín, kout; klášter, kostel, kostelík**, kostelíček**, (емоц., заст.) kostýlek;

4) назви просторових понять: ostrov, poloostrov, potok, rybník, les, maloles, prales, lesík, lesíček; svět, makrosvět, mikrosvět, (заст.) nesvět.

III. Назви речовин: chléb (род. chleba), ocet, oves, sýr, ječmen (-a, -e), а також oběd.

IV. Окремі іменники: jazyk, klín; zákon, život, paživot, praživot, položivot, (рідше книж.) neživot.

V. Форми на -a, що вживаються лише у стійких словосполученнях: прийменникові конструкції do roka (se oženit) (але do konce loňského roku, od roku...); (mluvit) ze sna (але probudit se ze snu); в заперечних конструкціях: експр. (nemít) kusa (rozumu, srdce, hrdosti), також (nemít) kouska, kousička (rozumu) (але ušít z jednoho kusu)***.

Представлений сучасний тип відмінювання «les» сформувався внаслідок змін, що відбулись у рамках відміни іменників чоловічого роду — назв неістот — протягом досліджуваного періоду. Окремі іменники і навіть цілі розряди іменників, об'єднані сьогодні у підтип «les», відмінювались раніше за іншими зразками. Аналіз зібраного фактичного матеріалу дав можливість встановити основні типи змін: переходи іменників від одного зразка відмінювання до іншого, проникнення та поширення одного закінчення родового відмінка однини за рахунок іншого та ін.

Підтип «les» протягом досліджуваного періоду зазнав значних змін. Внаслідок поширення старшого за походженням закінчення родового відмінка однини -a (від *ǫ-основ*) на різні щодо свого відмінювання іменники чоловічого роду вказаний зразок відмінювання поповнився значною кількістю лексем, причому зміни охопили здебільшого цілі лексико-семантичні розряди іменників зі специфічною словотворчою структурою. Це передусім стосується назв часових понять на -ek (як правило, не здрібнілих), утворених від прикметників з суфіксом -ější -ější//-ejší та прислівників. Поширення закінчення -a в родовому однини зумовило втрату первісних для вказаного періоду форм на -u у іменників rozdějšek, předvčerejšek, pozitřek, dřívějšek, zdrібнілого pondělíček та відхід їх від основного зразка відмінювання «hrad»****. Аналогічних змін зазнали й іменники tehdejšek, někdešek, заст. prvejšek, які перейшли до зразка «les»

* В SSČ подано родовий однини лише на -u.

** SSJC — рідше -u.

*** Інші здрібнілі іменники: kousínek, kouštíček, kouštinek, як правило, в таких випадках не вживаються.

**** Лише SSJC подає й форми на -u, і то з поміткою «рідше».

внаслідок втрати одного з можливих дублетних закінчень родового однини — -и (колишній род. одн. на -а// -и) та утвердження як основного — закінчення -а.

Зазначені зміни — переходи іменників на -ек від різних зразків відмінювання до підтипу «les» — відбулись, без сумніву, під впливом подібних іменників на -ек прикметникового та прислівникового походження зі значенням часу, наприклад dnešek, pynějšek, včerejšek та ін., що зберігали протягом досліджуваного періоду свою приналежність до підтипу «les» (див. с. 91—92). Таким чином, йдеться про аналогічне вирівнювання первісно різновідмінюваних іменників, причиною чого була семантична спорідненість, так і подібність словотворчої будови.

Вказані зміни охопили й цілий ряд окремих іменників, різних за семантикою, наприклад: назви споруд та будівель: veršip, -а, skler, -а * (колишній тип «hrad»), dvůr, -а, tábor, -а (колишній підтип «bochník») та іменники oběd, -а, potok, -а, jazuk, -а.

Значно багатше представлене в рамках досліджуваного періоду поширення закінчення -а в родовому відмінку однини назв неістот чоловічого роду в ролі дублетного, що вживається поруч з формами на -и, тобто йдеться про розширення рамок підтипу «bochník». Оскільки немає можливості в рамках однієї статті детально розглянути ці зміни, перейдемо відразу до розгляду груп іменників — назв неістот чоловічого роду на твердий приголосний —, що зберігають протягом останніх 50—60 років незмінні форми родового відмінка однини з закінченням -а. Слід зазначити, що переважна більшість із вказаних нижче іменників успадкувала форми родового однини на -а з попередніх епох, тобто зберігає їх протягом досить тривалого періоду.

Як і в попередньому випадку, тут теж можна виділити кілька семантичних розрядів. Насамперед слід назвати іменники на означення часових понять: назви днів тижня на -ек (крім rátek, -tku), назви часових понять на -ек, утворених від прикметників на -ější // -ejší та прислівників (dnešek, pynějšek і т. п.), назви місяців (крім listopád, -и).

Причина особливого положення назв днів тижня у чеській мові, як зазначав Л. А. Булаховський [1, с. 135], неясна. Ми не беремось шукати пояснення існування форми на -и лише від одного іменника rátek, -tku. В досліджуваний період вона (ця форма) теж традиційно зберігається без змін. Очевидно, причина цього полягає у приналежності цих іменників до численного розряду назв часових понять, різні підгрупи якого зберігають такий же родовий однини на -а чи форми на -а поступово проникають до них і здобувають перевагу над родовим на -и (див. с. 90).

* SŠC подає родовий однини лише на -и.

Не виключено, що невіддатливість цієї групи змінам (зрештою, як і іменників двох наступних підгруп — типу *dnešek*, *včerejšek* та назв місяців, див. далі) зумовлена ще й тим, що дані іменники вживаються лише в однині та, як правило, з прийменниками *od(e)*, *z*, *do* і тому відчуються як прислівники (порівн., наприклад, стійкі сполучення *do roka*, *ze sna*, *od gápa do večera*, хоча і *z*, *od roku*).

Стійкість іменників — назв часових понять на *-ek*, утворених від прикметників на *-ější* // *-ejší* та прислівників: *dnešek*, *půnějšek*, *včerejšek*, *zítrěk*, *zítrějšek*, *letošek*, *předevečrěk*, застаріле *opěhdejšek*, щодо збереження ними первісних форм на *-a* була очевидно підтримана попередньою групою іменників — назв днів тижня. Крім семантичної спорідненості, обидві групи іменників об'єднує й наявність спільного форманта *-ek* (хоча основою для утворення обох груп назв послужили різні частини мови), а також функціонування в аналогічних умовах (лише в однині, в родовому відмінку — в однакових прийменникових сполученнях: *od letoška*, *do včerejška* і т. д.).

Дана група — єдина з усіх вищезгаданих груп іменників зі значенням часу, що кількісно зросла за рахунок переходу частини іменників аналогічного походження з подібною словотворчою структурою від основного типу відмінювання «*hrad*» (*pozdějšek*, *drívějšek*), а також від зразка «*bochník*» (*tehdejšek*, *někdejšek*).

Таким чином, іменники чоловічого роду, що означають часові поняття (сюди можна додати ще й такі, як *večer*, *rod-*, *předvečer*), в сучасній чеській літературній мові вживаються в родовому однині здебільшого з закінченням *-a*. Виняток становлять лише *porozítřek*, *-třku*, застаріле *přespozítřek*, *-třku* та іменник *rok* (*z roku...*, *od roku...*, *půl roku*), що лише в стійкому сполученні *do roka* традиційно зберігає закінчення *-a*.

За визначенням Л. А. Булаховського, назви місяців є найстійкішою категорією іменників щодо зберігання первісних форм родового однини на *-a* [1, с. 135]. Причому на відміну від чеської мови, в російській, українській, польській та словацькій мовах закінчення *-a* характерне для всіх назв місяців, тобто і для іменників м'якої різновидності відмінювання (наприклад, рос. *марта*, *января*, укр. *листопада*, *вересня*; польськ. *listopada*, *kwietnia*; слов. *augusta*, *maja*). Л. А. Булаховський вбачає можливу причину такої стійкості цих іменників у російській та українській мовах у постійному їх поєднанні зі словом «місяця» (род. на *-a*), наприклад: *марта місяця*, *січня місяця*. Однак таке пояснення не може бути застосоване до фактів чеської літературної мови, оскільки родовий однини від *měsíc* внаслідок історичної фонетичної зміни (перегласовки 'a>e) закінчується на *-e*: *měsíc* — *měsíce*.

Більш ймовірним для чеської мовної ситуації є пояснення, запропоноване Л. А. Булаховським для фактів польської мови — «конкретизаційна роль часткового вжитку виразів *rięw-*

szego listopada тощо» [1, с. 136]. Дійсно, назви місяців у родовому відмінку найчастіше вживаються в поєднанні з попередніми порядковими числівниками для позначення конкретної дати. Ця стійка модель, що виникла давно, добре зберігається й носіями сучасної чеської літературної мови. Крім того, слід брати до уваги і часте вживання форм родового відмінка цих назв з відповідними прийменниками.

У чеській лінгвістичній літературі такий стан речей пояснюється й іншими причинами. Так, К. Рохер вбачав причини збереження форм на -а у назв місяців та назв днів тижня у тому, що ці іменники розглядались носіями мови, як місцеві назви, тобто як власні назви (автор звертає увагу на написання цих назв з великої букви, зокрема у письменників старшого покоління). Іншими словами, на думку К. Рохера, вказані іменники разом із місцевими назвами належать до однієї категорії іменників — до власних особових назв [11, с. 17].

Таке пояснення є спірним. Адже написання назв днів тижня та місяців з великої букви зустрічалось не лише у чеських авторів, але не всі сучасні слов'янські мови зберігають первісні форми родового відмінка на -а від цих іменників. Крім того, і при такому поясненні осторонь залишаються іменники *pátek*, -и, *listopád*, -и, які теж традиційно зберігають закінчення -и. Таким чином, більш ймовірним видається пояснення Л. А. Булаховського. Що стосується двох форм на -и (*pátk-u*, *listopád-u*), то не виключено, що вони пов'язані з дією тенденції до дисгармонії голосних — закінчення -а зумовило б повторення двох однакових голосних у сусідніх складах [10].

Доказом стійкості вказаної групи іменників у чеській мові може служити і доля іменника *argil*, що вживається, як правило, в розмовній формі літературної мови. Це єдиний іменник — назва місяця, що первісно належить до м'якого типу відмінювання (род. одн. -е), але в сучасній чеській мові може вживатися з дублетними формами родового відмінка на -а, -е.

Як і в інших слов'янських мовах, у чеській мові форми на -а зберігаються і в тому випадку, якщо назва місяця служить позначенням певної історичної події: 30. *výročí Vítězného Února*, 60. *výročí Velkého Října*.

Другою значною групою іменників, що зберігають без змін форми родового відмінка на -а, є група іменників зі значенням місяця. Це передусім стосується іменників на -ov: *domov*, *hřbitov*, *vepkov* (заст. та діал.) *krchov*.

Традиційно означувані як «іменники на -ov», вказані іменники дуже різноманітні щодо походження — не завжди кінцеве -ov є іменним суфіксом. Так, іменники *domov*, *vepkov* — це відприкметникові утворення (формант -ov від й-основ) [9], а кінцеве -ov у іменників *hřbitov*, заст. *krchov* — перетворений другий елемент — *hof* у німецьких складних словах (давньонім. *frīthof*, *kirchenhof*), що давно проникли до чеської мови. Незважаючи на це, кінцеве -ov у всіх перелічених іменниках відчу-

вається носіями сучасної чеської мови як формант -ov, а самі іменники на -ov — як іменники зі значенням місця.

Подібні утворення на -ov не продуктивні у сучасній чеській мові. Вказана група іменників протягом досліджуваного періоду не поповнилась жодною лексею.

Іменники на -ín, що означають «споруди для вирощування та відкорму тварин» і представлені незначною кількістю лексем, теж зберігають форми на -a: hřebčín, kravín, verřín, застаріле zvěřín. Основною для їх виникнення послужили назви тварин або прикметники на -í, утворені від цих назв тварин [14, с. 465]. Утворені за допомогою непродуктивного суфікса -ín, вказані іменники все ж відзначаються достатньою частотою вживання, правда, за винятком деяких, наприклад teletín, застаріле zvěřín. Тому функція форманта -ín — позначення місця, споруди — добре відчувається в сучасній чеській мові.

За останні 50—60 років вказана група іменників поповнилась лише однією лексею — іменником včelín, що на початку досліджуваного періоду вживався лише з родовим на -u. Форма родового відмінка на -a вперше зафіксована «Правилами чеського правопису» за 1941 р.

Збереженню первісних форм родового відмінка однини на -a у іменників на -ov, -ín сприяла, без сумніву, наявність у чеській мові значної групи місцевих та географічних назв на -ov, -ín, наприклад: Slavkov, Mikulov, Benešov, Kojetín, Tetín і т. д., за походженням присвійних прикметників. Місцеві та географічні назви вказаного типу як у чеській, так і в інших слов'янських мовах стійко зберігають родовий на -a (наприклад, рос. Харьков-а, Саратов-а; укр. Киев-а, Львов-а; польськ. Kraków—Krakow-a).

Старші за походженням форми родового однини на -a зберігають ще й такі іменники чоловічого роду: назви споруд, будівель та їх частин: chlév, mlýn, kout; klášter, kostel, kostelík, kostelíček; назви просторових понять: les, lesík, lesíček, ostrov, poloostrov, губнік; назви продуктів харчування: chléb, ocet, oves, sýg, а також іменники klín (у значенні «частина тіла»), svět, zákon, život.

Порівнюючи поширення закінчення -a як основного чи дублетного, поруч з формами на -u, та закінчення -u у родовому відмінку однини назв неістот чоловічого роду в їх кількісному співвідношенні, тобто щодо числа іменників, охоплених тою чи іншою зміною протягом досліджуваного періоду, можна стверджувати, що форми родового однини на -a здобули відчутну перевагу. Зміни торкнулися, в першу чергу, таких виразних розрядів іменників, як назви місця та назви часових понять, зокрема на -ek. Крім того, значна частина іменників традиційно зберігає первісні форми родового однини на -a, не допускаючи проникнення нового за походженням закінчення -u. Отже, можна говорити про дію певної тенденції до поширення закінчення -a на окремі групи іменників. Однак вказана нами тен-

денція має чисто локальний характер, оскільки дія її поширюється на обмежене коло іменників з відповідною семантикою та специфічною, як правило, словотворчою будовою. Збереження закінчення -а такими іменниками, як *chlév, kostel, les, rybník* та *chléb, oset, sýg, svět, život* та ін., пов'язане з їх високою частотністю (причому насамперед у буденно-розмовній мові, а також у діалектах), походженням — здебільшого це слова спільнослов'янського походження, а також старі запозичення з інших мов.

Вказані аналогічні вирівнювання, зумовлені, в першу чергу, семантикою, а також наявністю однакових словотворчих формантів, схожістю умов функціонування розглянутих іменників, одночасно є й причиною збереження непродуктивного підтипу відмінювання іменників чоловічого роду «les». Це ж стосується і зразка «bochník».

Список літератури: 1. *Булаховський Л. А.* Розвідки в ділянці граматичної аналогії в слов'янських мовах. Родовий однини чоловічого роду на -у.— В кн.: *Булаховський Л. А.* Вибрані праці. Т. 3. — К., 1978. 2. *Затовканюк М.* Словоизменение существительных в восточнославянских языках. — Прага, 1975. 3. *Матвіяк І. Г.* Іменник в українській мові. — К., 1974. 4. *Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H.* Kultura języka polskiego. — Warszawa, 1976. 5. *Dvořáč L., Horák G., Miko Fr.* aj. Morfológia slovenského jazyka. — Bratislava, 1966. 6. *Havránek B., Jedlička A.* Česká mluvnice. — Praha, 1963. 7. *Jedlička A.* Spisovný jazyk v současné komunikaci. — Praha, 1974. 8. *Jelinek J., Večeka J. V., Těsitelová M.* Frekvence slov, slovních druhů a trarů v českém jazyce. — Praha, 1961. 9. *Máček V.* Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. — Praha, 1960. 10. *Poldauf I.* Máme v češtině harmonii samohlásek? — *Naše řeč* 52, 1969. 11. *Rocher K.* Gramatický rod a vývoj českých deklinací jmenných. — *Rozpravy České akademie věd a umění. třída III, č. 71.* — Praha, 1934. 12. *Šmilauer V.* Nauka o českém jazyku. — Praha, 1972. 13. *Trávníček F.* Mluvnice spisovné češtiny. 2. vyd. — Praha, 1949. 14. *Tvoření slov v češtině 2.* Odvozování podstatných jmen. — Praha, 1967.

Список умовних скорочень

PS — Příruční slovník jazyka českého. I—IX. Praha, 1935—1957.
 SSJC — Slovník spisovného jazyka českého. I—IV. Praha, 1960—1971.
 SSC — Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha, 1978.

Краткое содержание

В статье рассматривается одно из наиболее сложных явлений современного чешского литературного языка — дистрибуция форм родительного падежа единственного числа неодушевленных существительных мужского рода. На основании фактического материала, охватывающего последние 50—60 лет, делаются выводы о направлении изменений, о действии фактора грамматической аналогии, обусловленной разными причинами, объясняются причины изменений.

Стаття надійшла до редколегії
 13 березня 1980 р.

ДЕРИВАЦІЯ ТА МОРФОЛОГІЯ БЕЗСУФІКСНИХ АБСТРАКТНИХ ІМЕННИКІВ У ЧЕСЬКІЙ МОВІ

Поставлене в темі питання в окремих аспектах вирішувалося і, відповідно, одержало розкриття в працях радянських дослідників, зокрема В. В. Лопатіна, Р. І. Ліхтман, А. І. Васильєва та ін. [1; 3; 4].

Частота вживання кореневих віддієслівних структур в сучасній мовній практиці не обов'язково є фактом їх актуальної словотворчої активності. Значна частина таких субстантивів становить спадщину давніших словотворчих процесів. Цим мотивується потреба розгляду їх з метою встановлення хронології їх найбільшої дериваційної активності та розвитку лексико-семантичних якостей, тим більше, що на матеріалі чеської мови дослідження даного питання властиво ще не проводилося.

У складі абстрактної лексики сучасних чеської та інших слов'янських мов виділяється значна група назв дії та властивості, у яких відсутні суфіксальні словотворчі морфеми. У мовознавчій термінології їх найчастіше називають безсуфіксними. Нерідко це дуже давні утворення типу чеських *chod*, *běh*, *spěch*, *sláva*, *zeleň*; російських *ход*, *бег*, *спех*, *слава*, *нега*, *высь*, *зелень*, *синь*, що вживалися в мовній практиці вже в дописемний період. Як підкреслює А. Мейє, в історичну добу майже кожна дієслівна коренева основа супроводжувалася назвою дії такого типу [5, с. 273].

Згадані назви мають просту словотворчу будову, властиву здебільшого лише первісним непохідним формам. Це односкладові, рідше двоскладові назви, що появилися на базі непрефіксованих, а пізніше — й префіксованих дієслівних основ.

Згідно зі статистичними даними, у газетних текстах безсуфіксні утворення на означення акту, дії, процесу становлять нерідко третину всіх вживаних тут абстрактних назв.

Привертає увагу факт довговічності вживання і творення безсуфіксних назв дії порівняно з суфіксальними словотворчими типами із значенням дії, з яких чимало вже давно втратили свою продуктивність і перестали відігравати активну роль у словотворчих процесах. Тут можна назвати, зокрема, такі словотворчі типи з формантами *-ба*, *-да*, *-оба*, *-ие*, *-знь*, *-тва*, *-сть*, *-оши* та інші. Не менш важливо встановити, якими передумовами мотивується та забезпечується вживання давніх лексем і поява нових для позначення нових явищ та понять.

Довгий шлях розвитку безсуфіксних назв дії не міг не позначитися на еволюції лексико-семантичного їх навантаження, функціях та дериваційно-морфологічних властивостях.

Безсуфіксні абстрактні назви дії в мовознавчій науці мало досліджені, особливо на фоні історичної перспективи. Даним

іменникам відводиться певне місце в граматиках сучасних слов'янських мов у розділах, присвячених словотвору. Окремі ж наукові дослідження про безсуфіксний словотвір, як правило, концентрують свою увагу лише на окремих аспектах згаданих словотворчих структур, хронологічно обмежених [1; 2; 7].

У системі аналізованих безсуфіксних абстрактних назв дії виділяються дві основні групи назв за хронологією та морфологічною структурою, що тісно пов'язане зі змістом понять, які даними словами позначаються.

До першої групи відносяться слова ще не обтяжені префіксацією, наприклад, чеські *blud, hluk, svar, křik, rada, touha, vína, boj*; російські *ход, ток, спех, сев, вина, мука, вера*. Як правило, це найдавніші назви, більшість з яких входить в основний словниковий фонд. Первісне лексико-семантичне навантаження даних утворень у більшості випадків полягало у вираженні необмеженого в часі процесу.

Друга група об'єднує слова, що виникли шляхом поєднання згаданих кореневих дієслівних основ і відповідних префіксів або на базі префіксованих дієслів, наприклад, чеські *rovůk, zplod, porod, prospěch, pomsta, odplata*, *наука, záhuba*; російські *приезд, поход, помста, отплата, присяга*. Префіксовані назви поступово набувають значення обмеженого процесу, результату дії, одноактної дії.

У дописемний період та досить довго в історичний період згадані структури вичерпно виконували свої функції в ході номінації нових явищ позамовної дійсності, легко творилися і забезпечували субстантивно всі слабо диференційовані процеси, властиві періоду небагатого духовного життя. Дані ситуації і потреби, функції і роль аналогічно добре і такими ж засобами фіксуються діалектною лексикою. В діалектах дуже поширені безсуфіксні абстрактні назви дії. Вони легко сприймаються носіями діалекту і є активним засобом для вираження абстрактних понять дії, наприклад чеські *chod, bod, rád, vāda, zřada*; російські *слух, ход, вид, напор, забор*.

Нові безсуфіксні слова виникають шляхом усікання і відкидання від первісних дієслівних лексем суфіксальних і флексійних морфем та виявлення кореневої частини, яка з дієслівної стає іменниковою частиною мови. Відбувається транспозиція дієслова в іншу частину мови, в даному випадку — в іменник.

У результаті цього даний процес не лише полегшував носієві знайти потрібний іменник, а й обумовлював передачу кореневою морфемою тотожне дієслову значення дії. Очевидно, протилежний процес творення нового слова шляхом суфіксації вимагав від носія більших зусиль і підготовки. Із синонімічних за семантикою формантів необхідно було підібрати один, який найбільш точно виражав процес, дію. Поряд з цим і словотворча будова формантів була неоднакова; одні з них поєднувалися лише з основами на приголосний, другі, навпаки — ли-

ше з основами на голосний. При регресивному (зворотному) словотворі безсуфіксних назв такої проблеми не виникало.

Помітні зрушення в процесах словотвору та в складі лексики відбуваються з виникненням письма у слов'ян, із збагаченням їх духовного життя. У новій ситуації виникла потреба, опираючись на діючі мовні закони, творити нові лексичні засоби для вираження абстрактних понять. Такий стан слов'янських мов у нових економічних та суспільно-політичних умовах доби феодалізму був відзначений освіченими людьми в процесі формування і обміну здобутками духовної культури, зокрема авторами та перекладачами з грецької та латинської мов.

Поряд з пошуком нових лексичних засобів, еквівалентних засобам класичних мов, продовжували вживатись безсуфіксні структури. Але здебільшого це були префіксовані назви, що мають значення обмеженої в часі, одноактної, або й завершенної дії. Нові префіксальні назви найчастіше виникали на базі наявних уже в мовній практиці кореневих непрефіксованих основ-лексем шляхом «наростання» або заміни одних префіксів у нове утворення разом з кореневою частиною дієслова, наприклад: *перемогти* — *перемога*. Подібні назви аналогічно творяться і в наш час. Вони найкраще забезпечують позначення понять із згаданю семантикою. З допомогою інакше словотворчо оформлених субстантивів у більшості випадків неможливо позначити одноактні або завершені процеси.

Явище префіксації досліджуваних назв, що мало прямий вплив на зміщення їх семантики, — дуже давній процес і він не обмежується рамками будь-якої слов'янської мови. Наприклад, у давньоруській мові, як це фіксує словник І. І. Срезневського, налічується ще небагато, лише понад 30 словотворчих гнізд, в кожне з яких нерідко входить більше десяти префіксованих назв типу *изливъ, възливъ, приливъ, недоливъ, съливъ; извратъ, возвратъ, отъвратъ* та ін., старочеські *pāhoda, p̄iħoda, nehoda, rohoda; rozvod, rodvod, nāvod, p̄revod*. Очевидно, кількість згаданих словотворчих гнізд з префіксованими дієслівними кореневими основами, тобто іменників для означення дії, у російській і інших сучасних слов'янських мовах значно більша, хоча сумарно безсуфіксні утворення не порушують згаданої пропорції, яка становить близько третини всіх інших вживаних абстрактних лексем. Ці пропорції в практиці можуть змінюватись залежно від жанру та змісту текстів.

Так, у чеських писемних пам'ятках XIII—XVI ст. абстрактних назв дії, утворених з допомогою суфіксальних засобів, на 20% більше, ніж лексем безсуфіксальних з тим же значенням. Однак у давніших хронологічно текстах вказаного періоду, епічних, описових та історичних, безсуфіксні назви дії щодо інших абстрактних назв дії представлені пропорцією 100:50 (тексти *Александрейди*, *Хроніки* т. з. *Даліміла*) і, навпаки, у текстах філософських та публіцистичних це відношення виражається як 50:100 (твори *Я. Гуса*, *А. Велеславіна*).

Протягом історичного розвитку із числа безсуфіксних назв дії, особливо префіксованих, відходить все більше абстрактних назв внаслідок їх конкретизації, лексикалізації, звуження значень та деякого зміщення семантики, що негативно позначалося на їх використанні в мовній практиці.

На обмеження початкової активності словотвору безсуфіксних утворень впливали й запозичення чужих готових лексичних одиниць, близьких за структурою і семантикою, наприклад, у чеській мові до XVI ст. вже існувала певна кількість таких слів, запозичених з німецької мови, зокрема *frej, mord, frivort, žerm, harc, hold, řehola*.

У процесі історичного розвитку та з розширенням людського пізнання зростали й вимоги до лексичних засобів, з допомогою яких необхідно відобразити нові процеси та зміни в навколишньому світі. Наявні засоби не могли задовольнити зростаючих потреб номінації. Для чеської мови найбільш характерним у цьому відношенні був період кінця XIV до кінця XVI ст. Але активізація словотворчих процесів, спрямованих на створення нових абстрактних іменників, чіткіших щодо вираження аналогічної семантики, почався значно раніше, в IX ст., після створення слов'янського письма. При перекладі писаних текстів з грецької мови виникли певні труднощі у підборі лексичних еквівалентів слов'янських мов.

Перелічені фактори значною мірою зумовлювали звуження сфери вживання безсуфіксних абстрактних утворень, особливо у складних інтелектуальних текстах. Проте ці чинники є другорядними; вирішальним фактором, який обумовив помітне обмеження появи нових безсуфіксних назв дії, була відсутність резерву непохідних словотворчих дієслівних основ, структурно рівноцінних первісним своїм відповідникам. Незначні випадки створення таких дієслів за рахунок власних словотворчих ресурсів кожної слов'янської мови не є закономірними. Ситуація не змінилася й до сьогодні.

Припинення появи непохідних дієслівних основ не могло загальмувати зросту похідних дієслів за рахунок дієслів та інших частин мови, найчастіше на базі наявних іменникових та прикметникових словотворчих основ. Це підтверджують факти із писемних пам'яток чеської мови до XVI ст., наприклад *krčmovati, hubeněti, temněti, bižmovati, dloužiti, jednati, kràlovati, obětovati, mlynařiti, modřiti*; давньоруської мови: *чистити, разумѣти, ручити, мостити*. Подібно творяться дієслова такого типу в сучасній чеській та російській мовах, наприклад *střeliti, soliti, sladiti, slabikovati; действовать, ценить, планировать, чернеть, твердить, пользоваться* и др.

Фактично і практично з похідних дієслівних основ не творяться нові слова шляхом зворотного способу словотвору, хоч таку операцію для проби не важко провести. Одержаний результат не може задовольнити запитів практики, бо внаслідок усікання з метою одержання безсуфіксних структур появляють-

ся назви, вихідні словотворчі морфеми, на основі яких були створені похідні дієслова, наприклад: чеські *krčma* (*krčmovati*), *král* (*královati*), *mlýn* (*mlýnařiti*), *hubeny* (*hubeněti*), *modřý* (*modřiti*), російські *действие* (*действовать*), *цена* (*ценить*), *чернь* (*чернить*), *польза* (*пользоваться*).

Аналогічне явище спостерігається в похідних словах з іншомовним кореневим елементом. І тут у випадку застосування зворотного способу словотвору появляються вихідні структури з властивою їм семантикою, від яких були утворені похідні дієслова, наприклад, чеські *debatovat*, *formovat*, *vizovat*, *betopovat*; російські *революционизировать*, *ремонттировать*, *шантажировать*, *штамповать*.

Зростаючі потреби в нових лексичних засобах на означення дії були згодом повністю задоволені. З числа суфіксальних словотворчих типів на означення дії виразно виділились за своєю продуктивністю типи з формантами *-anі*, *-enі*, *-tі*, які характеризуються майже необмеженими можливостями поєднуватися з усіма дієслівними основами, непохідними і похідними. Утворені таким чином структури передають ту ж динаміку процесу, яка закладена в словотворчих основах дієслів. Суфіксальні віддієслівні іменники з вказаними формантами стійкі семантично, рідше піддаються процесам лексикалізації та конкретизації.

Для чеської мови масове творення віддієслівних іменників так званих *potiipa actionis* припадає на XV—XVI ст. (твори Я. Гуса, А. Велеславіна), що зумовлене появою у великій кількості нових похідних дієслів, а також необхідністю створення семантичних дублетів типу *rad* — *radenie*, *rohoba* — *rohobenie* відповідно до кожного безсуфіксного іменника на означення дії.

Вказані словотворчі типи згодом стали панівними в чеській мові у словотворі і забезпеченні мовних потреб абстрактними іменниками на означення дії. Подібну роль, функції і місце вони займають і в інших слов'янських мовах.

На перший погляд, твердження про те, що основною передумовою появи суфіксальних віддієслівних іменників було введення письма у слов'ян, оскільки в писаних текстах помітно поширюється вживання віддієслівних іменників типу *potiipa actionis* здається перебільшеним. Однак слов'янська (тоді старослов'янська) писемна мова відзначалася чіткістю морфологічних форм та строгою нормативністю, без сумніву, активізувала і закріпила вживання словотворчих типів з формантами *-аніе*, *-еніе*, *-тіе*, які очевидно вже існували в системі словотворчих суфіксальних засобів у дописемний період, про що до певної міри свідчать їх потенціальні дериваційні можливості. Розширення абстрактних віддієслівних суфіксальних назв мотивувалося не лише соціальними вимогами, а й в невеликій мірі сприятливими внутрішньомовними передумовами.

Поряд з найпродуктивнішими словотворчими типами з формантами *-anі*, *-enі*, *-tі* зберігають свою продуктивність типи

безсуфіксних назв дії. У ХІХ ст. активізації їх творення і вживання сприяло інтенсивне збагачення словникового запасу чеської мови, обумовлене добою чеського відродження. Такі утворення нерідко входять також до складу спортивної, театральної, науково-технічної та іншої термінології, наприклад: *rojet, dojet, gozbor, záměr, párad, vkus, sloh, obliba*. Безсуфіксні назви дії — невід'ємний елемент усіх стилів сучасної чеської мови: розмовного, художнього, публіцистичного і наукового.

Перелічені безсуфіксні назви дії мають свою морфологічну характеристику. По-перше, основна маса безсуфіксних назв дії представляє граматичну категорію чоловічого роду *pád, chod*, і лише незначна частина має закінчення *-a* в називному відмінку однини, що є ознакою жіночого роду.

Однією з основних морфологічних властивостей абстрактних назв, в тому числі й із значенням дії, як підкреслюється традиційно в граматиках, є відсутність у них відмінкових форм множини, що характеризує їх як іменники *singularia tantum*. Проте це застереження не може стосуватись безсуфіксних назв. Серед усіх словотворчих типів абстрактних назв формами однини найчастіше не обмежуються якраз безсуфіксні назви дії. Невідомо, чим це пояснюється: чи давністю вживання, чи морфологічною структурою, чи наявністю у чималій частині утворень конкретних значень, чи паралельно одних і других. Можливо, згадана властивість, яка граматично зближувала безсуфіксні утворення з конкретними назвами, була однією з передумов їх довготривалості.

У морфологічній системі сучасної чеської мови в числі зразків відміни іменників є слово чоловічого роду твердої різновидності (для неживих предметів) *byt* та жіночого роду твердої різновидності тип *žepa*, згідно з якими творять свої відмінкові форми безсуфіксні назви дії. Крім цього, у мовній практиці трапляються й нечисленні утворення з м'яким або історично м'яким приголосним в кінці основи *voj, rokoj, rře, mele, kùrě*, які відмінюються за м'яким зразком типу *stroj* і *řůže*.

Безсуфіксні абстрактні іменники на означення дії витримали випробовування часом, не втратили своєї словотворчої активності, добре себе зарекомендували в повсякденній мовній практиці, а в наш час проявляють певну тенденцію до лексико-семантичної спеціалізації в окремих сферах народного господарства.

Список літератури: 1. *Васильев А. И.* Образование бессуффиксных существительных в русском языке. — Уч. зап. Киргизского ун-та. Вопросы лексики и грамматики русского языка, 2, вып. 13, 1964. 2. *Глотова И. П.* О безаффиксном способе словообразования. — В сб.: В помощь учителю русского языка. Изд-во Саратовского ун-та, 1963. 3. *Лихтман Р. И.* Существует ли безаффиксный способ словообразования в русском языке. Вопросы языкознания, 1968. 4. *Лопатин В. В.* Нулевая аффиксация в системе русского словообразования. Вопросы языкознания, 1956. 5. *Мейе А.* Общеславянский язык. М., 1951. 6. *Тимофеев К. А.* О так называемом «безаффиксном» способе словообразования. — В сб.: Вопросы языка и литературы, вып. 2,

ч. 1. Новосибирск, 1968. 7. *Трегевич Л. М.* До питання про безафіксийний спосіб словотвору. — У зб.: Вісник Львівського ордену Леніна державного університету ім. Ів. Франка, вип. 9, 1975.

Краткое содержание

В статье рассматривается история словообразования в чешском и других славянских языках бессуффиксных абстрактных существительных для обозначения действия, устанавливаются причины сужения и смещения их семантики, определяются морфологические свойства указанных образований.

Стаття надійшла до редакції
2 лютого 1980 р.

*Л. С. СТОУЧКОВА, ст. викл.,
Великотирновський університет*

ДИНАМІКА СЛОВОТВОРУ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ У СУЧАСНІЙ БОЛГАРСЬКІЙ МОВІ

У словотворі відносних прикметників спостерігається ряд процесів, частина яких є продовженням процесів XVIII—XIX ст., а частина викликана до життя новими явищами в загальній мовній системі, зокрема інтенсивним розвитком відсубстантивних прикметників, і постійним розвитком значення якості в семантиці відносних прикметників; новим етапом взаємодії між відсубстантивними відносними прикметниками з суфіксами *-ен* та *-ов* і пов'язаною з цим активізацією прикметників з суфіксом *-ов*; утворенням відносних прикметників (ВП) від запозичених основ за допомогою болгарських суфіксів, а також великою активністю префіксально-суфіксального способу, виникненням експресивних прикметників з суфіксом *-истки*, розширенням кола іменників, від яких утворюються ВП.

У сучасній болгарській мові (СБМ) велика група ВП утворена від субстантивних основ за допомогою найпродуктивніших і найбільш вживаних суфіксів *-ен*, *-ов*, *-ски*. Значення цих прикметників, як стверджує О. А. Земська, є в повному розумінні слова відносним [4, с. 342], оскільки вони виражають своїм головним значенням те, що називає основний іменник*. Характер ознаки, вираженої прикметником, залежить від семантики основного іменника, від значення іменника, яке прикметник визначає і уточнює як у складі словосполучення, так і в ширшому контексті. Наприклад: *асфалтов мост*, *асфалтова база*, *асфалтова миризма*, *асфалтов проблем*, *асфалтов блясък*; *стартов протокол*, *стартова треска*, *стартов номер*, *стартов писто-*

* Це визначення стосується і відносних прикметників у СБМ.

лет; горска разходка, горски ягоди, горски жители і т. д. Специфіка значення цих прикметників визначається й іншою особливістю (і в свою чергу обумовлюється нею) — характером сполучуваності з іменниками.

Для СБМ характерні сполучення іменників з відносними прикметниками, у яких розвинулись якісні відтінки. На основі сталих типових зв'язків між деякими явищами або предметами постійно народжуються нові можливості якісного вживання відсубстантивних ВП, наприклад: «Романтиците обичат *рупорните думи*» * («Народна Младеж», 1975, № 188) — «Романтики любят *рупорные слова*»; «Строят коммунизма и затова не са им нужни *табелни думи*, от които и в най-разнообразна последователност се получава равна, гладка реч» («Народна Младеж», 1975, № 29) — «Вони будують комунізм і тому їм не потрібні *трафаретні слова*, з яких у найрізноманітнішій послідовності утворюється рівна, гладка мова».

У словотворчій системі СБМ спостерігаються істотні зміни, зумовлені масовими перетвореннями в семантиці великої групи похідних слів, у результаті чого порушуються первісні семантичні відповідності між твірними і похідними. Особливо актуальним для СБМ є процес взаємодії відносних прикметників, утворених за допомогою суфіксів *-ен* і *-ов*.

У наш час спостерігається активізація утворення ВП з суфіксами *-ен* і *-ов* від основ іменників з конкретною семантикою, що означають рослини, речовини, матеріали (за типом *асфалтов-асфалтен, малинов-малинен, бобов-бобен* та ін.). Інтенсивне утворення ВП з суфіксом *-ов* в СБМ пояснюється бурхливим розвитком науки і виробництва, що зумовлює ріст професійно-термінологічної лексики та її активного проникнення у літературну болгарську мову. Зростає потреба у позначенні різних видів відношень до предметів і явищ, тобто у створенні складних назв. Ось чому значна частина ВП на *-ов* вживається у сфері професійної термінології, тобто там, де вираження відносних значень є найбільш необхідним. Нові прикметники з суфіксом *-ов* виникають завдяки тому, що між багатьма іменниками та похідними від них прикметниками з суфіксом *-ен* руйнуються семантичні зв'язки. За прикметниками з суфіксом *-ен* закріплюється одне конкретне значення. Вони не можуть вживатися для означення різного роду ознак предмета, що притаманне однокорінним прикметникам з суфіксом *-ов*. В існуючій системі мови ріст якісних значень у групі відсубстантивних прикметників з суфіксом *-ен* створює певне напруження (призводить до відсутності засобів позначення ознаки через відношення до предмета), що, зі свого боку, зумовлює зміни у системі словотворення: збільшується продуктивність відсубстантивних прикметників з суфіксом *-ов*, який особливо активний у сфері професійно-технічної лексики.

* Виділені курсивом ВП не зафіксовані у словниках СБМ.

Це стосується і ВП в інших слов'янських мовах, зокрема в російській, польській, чеській [8, с. 92].

Розвиток ВП з суфіксом **-ов** пояснюється не тільки семантичними змінами у співвідносних з ними прикметниках на **-ен**, а й продуктивністю цієї моделі у розмовній мові та діалектах. Завдяки цьому суфікс **-ов** розширює свої словотворчі зв'язки, але ВП, про які йдеться в даному випадку, не є первісним утворенням — вони виникають у розмовній мові. Суфікс **-ов** легко поєднується з основами абстрактних, в тому числі віддієслівних іменників, наприклад, в сучасній професійно-технічній лексиці: *пунктов(срок)*, *искова(молба)*, *ходови(элементи)*. Активізація відсубстантивних прикметників на **-ов** у СБМ приводить до того, що за цією словотворчою моделлю починають утворюватися прикметники у сфері не тільки технічної термінології, а й професійної лексики. Так з'явився прикметник «гротесков» поряд з «гротесктен», наприклад, *гротескова сюита* и *гротесктна сюита*.

Проаналізовані словотворчі процеси є результатом складного переплетіння ряду факторів: масових семантичних змін у великій групі ВП, утворених за допомогою суфікса **-ен**, змін у співвідношеннях між різними стилями у системі літературної мови (активізований вжиток професійно-технічної лексики), що, у свою чергу, зумовлене екстралінгвістичними факторами — інтенсивним розвитком науки і техніки, який викликає зміни в лексичному складі літературної мови. У даному випадку всі ці фактори діють в одному напрямі: сприяють активізації відсубстантивованих ВП з суфіксом **-ов**, змінюючи його кількісну і якісну характеристику та його місце у словотвірчій системі прикметників.

Цікаві процеси проходять і в сфері утворення ВП від запозичених основ. Якщо для болгарської мови XVIII—XIX ст. характерне утворення відносних прикметників від запозичених прикметників за допомогою похідних суфіксальних морфем, що складаються з болгарського та іншомовного суфіксів **-ален**, **-онален**, **-уален**, **-абелен**, **-озен**, **онен**, **-орен**, **-ивен** та ін., то у СБМ багато відносних прикметників утворюються заново від основ іменників за допомогою суфіксів слов'янського походження. Ця тенденція проявляється і в розмовній мові: сучасні носії мови утворюють ВП від основ запозичених іменників за допомогою суфіксів **-ен**, **-ов**, рідше **-ски**, спираючись на свої мовні традиції. Тому існують паралельні форми ряду прикметників: *орбитен-орбитален*, *процесен-процесуален*, *спектрови-спектрален*, *планетен-планетарен*, *комфортен-комфортабелен* тощо.

При утворенні подібних прикметників відіграє роль ще одна обставина: якщо відносний прикметник розвинув якісне значення або спеціалізувався у вираженні тільки одного виду ознаки, то для вираження чисто відносного значення утворюється прикметник з простим суфіксом. Наприклад: *документов-документален-документен*, *фигурен-фигурален*, *результатен-результативен*,

ефектен-ефективен тощо. У випадках, коли зазначені прикметники функціонують зі своїм відносним значенням як рівнозначним, то при передачі якісного значення використовується слово з похідним суфіксом (порівн.: *планетна* і *планетарна система*).

У сучасній мові спостерігається формування суфікса *-истк*, який за значенням та експресивним забарвленням відрізняється від суфікса *-ск*. Крім того, його вживання чітко виражене і стійке — суфікс *-истк* поєднується лише з основами абстрактних іменників (порівн. дві групи утворень: *субективистки-субективен*; *раціоналістски-раціонален*; *неутралістски-неутрален*, *обективистки-обективен*).

Новий суфікс *-истк* порівняно з суфіксом *-ск* має специфічний експресивно-семантичний відтінок. Суфікс цей сформувався в 50—60-ті роки нашого століття, в літературі попередніх років він не зафіксований.

У зв'язку з ростом стилістичної значимості наукового і професійного стилю можливості утворення прикметників поширюються. Особливо активним є утворення трьох основних словотвірних типів відносних прикметників [3, с. 182].

Утворюються ВП від основ здрібнілих іменників з суфіксами *-ик*, *-чик*, *-ок*, *-ец* та ін. Багато з цих твірних іменників повністю загубили зв'язок з однокорінним здрібнілим іменником і як терміни, позбавлені експресивного забарвлення, стали твірними основами для утворення відносних прикметників, наприклад: *грудков*, *мехурчест*, *пращцов* тощо. Ці прикметники вживаються як у розмовній мові і періодиці, так і в науково-популярній літературі, наприклад: «*Грудковите* бактерии най-добре фиксируют азота» («Наука и техника за младежта», 1967, № 8) — «*Паличкові* бактерії найкраще фіксують азот». Деякі з цих утворень з спеціалізованих матеріалів періодичної преси переходять у художню літературу. Поза межами термінології утворення відносних прикметників від основ здрібнілих іменників, як і раніше, залишається явищем, загалом не типовим для мови.

Друга група твірних основ, від яких в СБМ утворюються ВП, — це основи віддієслівних іменників, що означають процес дії. Одним із типів прикметників від утворених іменних походжень (віддієслівних іменників) з суфіксом *-ен* є прикметники на *-енчески*. Вони настільки активні, що поступово витісняють однокорінні прикметники на *-енски*. Спостереження показують, що в СБМ прикметники на *-енчески* переважають у термінологічному та професійному словотворі (порівн.: *свЖДенчески*, *предложенчески поведенчески* тощо). Цікаво, що прикметники на *-енчески* утворюються і від іменників з конкретним значенням, наприклад, *отделенчески*, *учрежденчески*.

У СБМ формується новий словотворчий тип ВП, похідник від іменників на *-ост*. Такі прикметники утворюються в термінологічній і професійній мові від іменників, що виражають ознаку, під якою розуміється одночасно і її носій, наприклад:

мощностен, скоростен, вероятностен, плоскостен. Прикметники на *-ен*, утворені від них, означають різний тип відношення до того, що названо у твірній основі. Саме цим термінологічні прикметники на *-ост/-ен* різко відрізняються від існуючих у мові прикметників типу *хитростен, дързостен* тощо. При поясненні подібних відносних прикметників їх звичайно співвідносять з терміном-іменником на *-ост*, наприклад: «Действието на *течностния* манометър е основано върху използването на явлението хидростатично равновесие на течността» («Наука и техника за младежта», 1976, № 12) — «Дія *рідинного* манометра основана на використанні явища гідростатичної рівноваги рідини». Такі прикметники не збігаються за значенням з однокорінними прикметниками на *-ен*, тобто між словосполученнями типу *течностна обработка* і *течни метали* існує словотворча і семантична різниця. Під впливом термінологічної розповсюдженості прикметників такого типу вони починають щораз активніше вживатися і в сфері природничих і гуманітарних наук, а також у професійній мові, наприклад: «*Ценностната* страна на неговата композиция е в музикална точност на настроението» («Народна култура», 1974, № 17) — «*Ціннісна* сторона його композиції полягає в музичній точності настрою». У мові лінгвістів: «*Цялостна* структура на езика», «...от взаимодействие на лексическо и граматическо, на формално същностно значение» — «*Цілісна* структура мови», «...від взаємодії лексичного і граматичного, формального і *істотного* значення». Вживання подібних словоформ не завжди є оправданим, наприклад: «Изучаваме *системностния* характер на лексиката» замість «*системния* характер на лексиката», тому що мова є системою, а не системоністю. Поза межами професійно-термінологічної мови новоутворення на *ост/-ен* майже не трапляються.

У сучасній мові розширюється можливість утворення ВП від основ субстантивованих прикметників, зокрема від географічних назв, які вимагають утворення похідних прикметників зі значенням відносності та іменників-назв жителів. Перші утворюються за допомогою суфікса *-ски*/ старий спосіб утворення ВП від географічних назв), а другі — за допомогою суфікса *-ец*, наприклад: *Паскалево-паскалевец-паскалевски*.

Утворення ВП з суфіксом *-ов* від основ назв осіб малопродуктивні з обмеженим колом твірних основ — родинних найменувань: *чичов, дядов, вуйчов* тощо. Такі утворення властиві переважно розмовній мові.

Нарешті розширенню кола твірних основ для утворення ВП сприяє той факт, що в СБМ створюється і дуже швидко поширюється новий тип лексем — абрєвіатури і сладні слова. Утворення прикметників від абрєвіатур є активним процесом у сучасному словотворі. Найпродуктивнішим тут є суфікс *-ски*, який приєднується до основ на голосні заднього ряду за допомогою інтерфікса *-ов*. Найбільше прикметників утворюється від іменників — назв неістот, що означають різні заклади, устано-

ви, організації, наприклад: *вузовски, учкомовски, профкомовски*. Прикметники такого типу співвідносяться з назвами осіб з суфіксом *-ец*.

Утворення ВП з суфіксом *-ен* від основ абревіатур і складноскорочених слів є менш продуктивним. Для прикладу наведемо нечисленні прикметники типу *колхозен, совхозен, профсюзен*.

Отже, на підставі досліджень основних словотворчих процесів у СБМ можна зробити висновок, що на сучасному мовному етапі відбувається гострий двобічний процес: з одного боку, розвиток категорії якісності приводить до безперервного розвитку значення якісності (стійкі і okazіональні, контекстові) у багатьох похідних прикметників, з другого — створення стійких номінацій, тенденція до лаконізації мови постійно стимулюють утворення і вживання чисто відносних прикметників, призначення яких — надавати атрибутивно різні видові ознаки через відношення до предмета. Особливо активним є вживання сполучень з відсубстантивними ВП, характерними передусім для професійно-технічної, публіцистичної та розмовної лексики. Це явище не обмежене тісними рамками, тому ВП розповсюджується і в нейтрально-літературній мові.

Активізоване в наш час вживання словосполучень з відсубстантивними ВП може пояснюватись закономірностями мовного розвитку. В сучасній мові зростає роль таких мовних стилів, для яких характерний лаконізм, що сприяє розширенню сфери вживання відсубстантивних ВП.

Незалежно від активності сполучень з відсубстантивними ВП, їх вживання порівняно з приєднаними сполученнями обмежене. Це, на нашу думку, зумовлене такими причинами: а) неможливістю у багатьох випадках висловити ознаку через відношення до предмета так, як це досягається за допомогою приєднаного сполучення, б) семантичною різницею між двома типами сполучень — з відсубстантивними ВП і приєднаними сполученнями, в) певними стилістичними відмінностями — сполучення з відсубстантивними прикметниками, незважаючи на свою розмовність, «нестрогість», проникають в усі мовні стилі і їхній стилістичний діапазон стає все ширшим.

Активізація ВП в сучасній мові зумовлює розширення варіантів суфіксів *-ен* і *-ов*.

Спостереження над вживанням ВП дають підстави стверджувати, що їхні словотворчі типи можуть об'єднуватись у дві групи: а) словотворчий тип, за яким утворюються прикметники, що мають конкретне значення поза контекстом, незалежно від нього; б) словотворчий тип, за яким утворюються ВП, значення яких конкретизується, уточнюється тільки в контексті. Такі утворення мають значення, зв'язане зі значенням твірного слова, а суфікси, за допомогою яких вони утворюються, входять до складу і якісних прикметників.

У СБМ відроджується боротьба, з одного боку, між ВП з

запозиченими основами і болгарськими суфіксами, з другого — між ВП з болгарськими основами та іншомовними суфіксами. На сучасному етапі найбільш активною є тенденція до утворення прикметників з простими суфіксами від основ відповідних іменників. Найсильніше вона проявляється у двох контрастних мовних сферах — термінологічній лексиці і розмовній мові, що пояснюється прагненням до регулярності у словотворі. Розширюється також коло твірних основ ВП, що найбільше проявляється у цих же сферах.

Таким чином, основні зміни у словотворі прикметників у СБМ стосуються передусім ВП. Три основні суфікси **-ен**, **-ов**, **-ски** утворюють основну частину відсубстантивних ВП, поєднуючись зі зростаючою кількістю різноманітних твірних основ.

Список літератури: 1. *Андрейчин Л. и др.* Болгарски език. — София, 1955. 2. *Андрейчин Л., Попов К., Стоянов С.* Граматика на български език. — София, 1977. 3. *Даниленко В. П.* Существительные нарицательные как производящая основа современного словообразования. — В кн.: Развитие грамматики и лексики современного русского языка. М., 1964. 4. *Земская Е. А.* История словообразования имен прилагательных. — В кн.: Очерки по исторической грамматике русского литературного языка XIX в. М., 1964. 5. *Спасова А.* За относителните прилагателни в съвременния български книжовен език. — Болгарски език, 1959, кн. 4—5. 6. *Стоянов Ст.* Граматика на българския книжовен език. — София, 1964. 7. *Стоянов Ст.* Словообразуването в българския език. — София, 1977. 8. *Burkowska H.* Budowa słowotworcza przysłówotników polskich. — Wrocław, 1954.

Краткое содержание

В статье сделана попытка проследить динамику словообразовательных процессов относительных прилагательных (ОП) в современном болгарском языке (СБЯ). Указывается на следующие причины, вызывающие этот процесс: 1) интенсивное развитие отсубстантивных ОП и постоянное развитие значения качества в семантике ОП, 2) новый этап взаимодействия между отсубстантивными ОП с суффиксами **-ен** и **-ов** и связанную с этим активизацию прилагательных с суффиксом **-ов**, 3) образование ОП от иноязычных основ с помощью болгарских суффиксов.

Стаття надійшла до редакції
14 березня 1980 р.

*О. М. КОРОТКОВА, асист.,
Можовський університет*

АНАЛІЗ ЧЕСЬКОГО АКЦЕНТУ В ІНТОНАЦІЙНІЙ СИСТЕМІ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ

Дослідження особливостей російської інтонації у співставленні з чеською має не тільки теоретичне, а й суто прикладне значення. Різні аспекти цієї теми привертали увагу лінгвістів. Так, М. Ромпортл відзначав подібність і відмінність у русі тону питальних речень чеської та російської мов [4]. Ед. Оліверіус вказував на суттєву відмінність між діапазонами,

«у рамках яких рухається мелодія російського та чеського речення» [2]. Дані цих робіт враховуються нами.

Мета цієї статті полягає у визначенні системи відхилень у мовленні чехів від вимови різних типів російських інтонаційних конструкцій (ІК). Причому розглядаються лише найбільш характерні відхилення у вимові, які виявляються у всіх 7 типах ІК. Аналіз відхилень показує, які риси інтонаційної системи чеської мови і яким чином проявляються в інтонаційній системі російської мови. Усі відхилення розглядаються на трьох етапах: початковому, непочатковому та просунутому, що дає змогу визначити ступінь їх стійкості.

Основою для описання відхилень послужили, з одного боку, інтонаційні конструкції російської мови [1], з другого — каденції, властиві інтонаційній системі чеської мови [3]. Хоч принципи виділення російських ІК та чеських каденцій різні (ІК — за опозиційним принципом, каденції — за типовим), існує можливість їх співставлення, оскільки в обох випадках дається вказівка на напрям пересування тону на голосному центра і на рівні тону в межах передцентрової та постцентрової частин, які виникають внаслідок переміщення інтонаційного центра.

Відхилення від вимови певних типів ІК зумовлені як відмінностями у діапазонах пересування тону тих, що говорять чеською та російською мовами, так і порушенням ритміки слова, яке проявляється у нехарактерному для російської мови розподілі довготи у наголошених та ненаголошених складах: ненаголошені склади іноді бувають видовженішими, ніж наголошені. При реалізації тієї чи іншої ІК, крім зазначених факторів, необхідно враховувати також особливості зміни руху тону, визначеного впливом інтонаційної системи чеської мови.

Співставлення вимови різних типів ІК проводилося шляхом аналізу записаних на кіноплівці осцилограм вимови одного й того ж висловлювання росіянином і чехом. У таблиці представлена транскрипція вимови усіх 7 типів ІК.

Незначні відхилення спостерігаються при вимові ІК-1. Це пояснюється тим, що фонетична структура даного інтонаційного типу і в чеській, і в російській мовах характеризується пониженням тону на центровій частині. Однак ступінь пониження тону у межах центрової та постцентрової частин в обох мовах різна. Відмінність полягає у тому, що у чеській мові, починаючи зі складу з інтонаційним центром, тон поступово знижується до кінця синтагми, а у російській — різко знижується на центровій частині і незначною мірою — у межах постцентрової частини.

На початковому етапі вивчення російської мови у вимові чехів замість пониження тону на центровій частині чути ніби обірване посередині речення, не доведене інтонаційно до кінця. Особливо чітко це проявляється у синтагмах з поширеною постцентровою частиною (див. пункт 1 таблиці), що пояснюється відхиленням у межах руху тону в чеській та російській мо-

Порівняння вимови різних типів ІК росіянином і чехом

№ п/п	ІК	Що вимовляється	Вимова	
			росіянина	чеха
1	ІК—1	Врач принимает больных	[врач' пр'ин'имáјѣт б'л'н'ých]	[врач' пр'ин'иаѣт болн'ých]
2	ІК—2	Почему?	[п'ѣч'н'ѣмѣ]	[п'оч'ѣмѣ]
3	ІК—2	Как она себя чувствует?	[как ^на с'н'ѣб'á ч'ѣст'вѣјѣт]	[как она с'ѣб'já ч'ѣст'вѣѣт]
4	ІК—3	Вы смотрели этот спектакль?	[вы см ^тр'ѣл'н'и ѣтѣт сп'н'ѣктáк(ъ)л']	[в'н' смотр'ѣл'н'и ѣтот спектакл]
5	ІК—3	Хорошо идут ва- ши часы после ремонта? Точно!	[т'óч'н'ѣ]	[т'óч'но]
6	ІК—3	Посмотрите сюда	[п'ѣсм ^тр'й'ѣт'ъ с'удá']	[посмотрит'ѣ с'јудá]
7	ІК—3	Посмотреть сюда?	[п'ѣсм ^тр'ѣт' с'удá]	[посмотр'ѣт' с'јудá]
8	ІК—4	А Наташа с Ко- лей?	[^н ^н ^тáшъ с'кóл'ѣн]	[а наташа с'кол'ѣј]
9	ІК—4	А Надежда?	[^н ^н ^д'ѣждѣ]	[а над'ѣжда]
10	ІК—4	Когда взошло солнце, мы пош- ли в горы	[к ^гдá вэ ^шл'óс'блнцѣ мы п ^шл'й' в'гóры]	[когдá взошл'ó с'óнце мы пошл'н' в'гóры]
11	ІК—5	Какой сегодня день?	[к ^к'б'и с'н'ѣв'дн'ѣ д'ѣн']	[какој с'еводн'ја д'ѣн']
12	ІК—6	А весело как там было!	[а в'ѣс'ѣль как там б'ылѣ]	[а в'ѣс'ѣло как там б'ило]

вах. Інформант вимовляє російське речення з інтонацією рідної мови, у якій пониження тону незначне, тобто під впливом чеської системи відбувається процес заміни інтонаційних типів нової мови інтонаційними типами рідної мови. Відхилення від ІК-1 проявляється і в зміні ритміки. Тривалість складів передцентрової та постцентрової частин становить 110—130 мсек, що іноді перевищує тривалість складу, на якому перебуває центр ІК. На початковому і просунутому етапах навчання відхилення від ІК-1 мінімальні — тут спостерігається значне пониження тону на центровій частині, однак діапазон руху тону незначний (100—110 гц). Таким чином, хоч у чеській та російській мовах у положенні «закінченого відрізка» (термін Ф. Данеша) переміщення тону спадне, відхилення від ІК-1 пояснюється невеликим діапазоном пересування тону, характерним для чеської мови, та відхиленням ритміки.

ІК-2 характеризується вимовою передцентрової частини на верхній межі середнього тону мовця, рівним або спадним рухом тону на центровій частині і пониженням тону нижче середнього на постцентровій частині. Найбільш яскраво ІК-2 про-

являється у питальних реченнях з питальним словом. У чеській мові такі речення вимовляються з однаковою модифікацією конклюдивної каденції, для якої, як і в російській мові, типовим є високе положення складу з інтонаційним центром. У вимові чехів спостерігається підвищення тону у кінці синтагми, особливо при розміщенні там інтонаційного центру (див. пункт 2 таблиці).

У синтагмах із поширеною постцентровою частиною затруднення зумовлене зливою вимовою постцентрової частини, що є наслідком збільшення тривалості складів постцентрової частини. Тут також спостерігається підвищення тону на кінцевому складі синтагми (див. пункт 3 таблиці).

При вимові речень з ІК-2 діапазон руху тону досягає вже 110—150 гц, при цьому значний стрибок (30 гц) відбувається на кінцевому складі синтагми незалежно від того, перебуває на ньому інтонаційний центр чи ні.

ІК-3, як відомо, характеризується вимовою передцентрової частини на середньому тоні мовця; на голосному центра відбувається різке підвищення тону з незначним його пониженням у кінці. Постцентрова частина вимовляється на рівні тону нижче середнього. У вимові чеха помічено такі відхилення:

1. Відсутнє різке підвищення тону на центровій частині. Спостерігається поступове підвищення тону, яке починається на наголошеному складі слова з інтонаційним центром або після нього і тримається до кінця синтагми, зростаючи на останньому складі постцентрової частини. При цьому можливий різний ступінь підвищення тону (від 40 до 80 гц) і різні ступені розтягненості складу (від 90 до 130 мсек). Це пояснюється різким підвищенням тону у чеській мові на останньому складі синтагми.

Підвищення тону на останньому складі найбільше помітне в синтагмах з поширеною постцентровою частиною (Вы были в Москве?) і менше — при пересуванні центра на останній склад синтагми (Вы были в Москве?).

На просунутому етапі навчання спостерігається характерне для ІК-3 підвищення тону на центровій частині, але різке підвищення тону на останньому складі постцентрової частини все одно зберігається, що притаманне відповідному тону інтонації чеської мови (див. пункт 4 таблиці).

2. Центрова частина вимовляється на середньому тоні або з незначним його пониженням, або відчутно нижче передцентрової та постцентрової частин. Тут також спостерігається різке підвищення тону на останньому складі синтагми і деяка його розтягненість (див. пункт 5 таблиці).

Дане відхилення також можна пояснити впливом чеської інтонації (висхідної антикаденції), для якої властиве пониження

тону на центровій частині і підвищення його на останньому складі синтагми.

При аналізі вимови речень, для яких у російській мові характерна ІК-3, спостерігається таке явище: усі інформанти дають майже правильний тип ІК-3 з відповідним переміщенням тону у межах передцентрової, центрової та постцентрової частин у реченнях, в яких висловлене прохання. Відхилення спостерігається на початковому та непочатковому етапах і виявляються у недостатньому піднесенні тону на центровій частині. Суттєві відхилення допускаються у питальних реченнях (див. пункти 6 та 7 таблиці).

Правильна вимова у першому випадку (пункт 6) і хибна у другому (пункт 7) може пояснюватися впливом інтонаційної структури чеської мови. У реченнях, в яких висловлено прохання, у рідній мові інформантів використовується однакова каденція з притаманним їй високим положенням складу з інтонаційним центром. В питальних реченнях без питального слова використовується, як уже зазначалося, висхідна антикаденція, для якої властиве рівномірне пониження та різке підвищення тону на останньому складі синтагми.

ІК-4 характеризується вимовою центрової частини на середньому тоні мовця (на нижній межі середнього тону), постцентрової — на верхній межі середнього тону. У вимові інформантів помічені такі відхилення:

- 1) відсутність характерного для ІК-4 пониження тону до нижньої межі середнього тону на центровій частині;
- 2) початкове підвищення тону на центровій та пониження його на постцентровій частині. Найбільш яскраво це проявляється у реченнях з поширеною постцентровою частиною;
- 3) рівномірне підвищення тону на постцентровій частині з деяким розтягуванням останнього складу.

Такі відхилення можна пояснити фонетичною будовою інтонаційних типів чеської мови та деякими особливостями вживання їх у рідній мові інформантів. Так, відхилення, пов'язані з відсутністю пониження тону нижче середнього на центровій і пониження його на постцентровій частині, спостерігаються при вимові речень, що перебувають у залежній позиції (див. пункт 8 таблиці). У чеській мові ці речення вимовляються з антикаденцією, тобто з незначним підвищенням тону на центровій частині. Вже на початковому етапі навчання спостерігаються відхилення від інтонації рідної мови та тенденція до більшого пониження тону на центровій частині порівняно з передцентровою та постцентровою частинами (див. пункт 9 таблиці), однак діапазон переміщення тону невеликий: 100—110 гц.

Відхилення від ІК-4, що проявляються у рівномірному підвищенні тону на постцентровій частині та деякій розтягнутості останнього складу, характерні для синтагм, що мають некінцеве положення (див. пункт 10 таблиці). У російській мові тут можливі синонімічні конструкції: ІК-3, ІК-4, ІК-6, які

виражають різне стилістичне забарвлення (ІК-3 вживається в розмовній мові, ІК-4, ІК-6 — у літературній). У вимові чехів ця межа стирається. У некінцевому положенні синтагми вимовляються з різними типами ІК. Вживаються в основному ІК-6 або проміжний тип між ІК-3 та висхідною антикаденцією. Вплив ІК-3 проявляється у підвищенні тону на центровій частині, однак постцентрова частина вимовляється з характерним для антикаденції пониженням тону, що особливо помітно при перенесенні інтонаційного центру на початок синтагми.

ІК-5 характеризується підвищенням тону вище середнього на останньому складі синтагми. У російській мові ІК-5 найбільш яскраво проявляється при вираженні оцінки в реченнях із займенниковими словами. У чеській мові речення із вираженням оцінки вимовляються з конклюдивною ознаковою каденцією, характерною рисою якої є високе положення складу з інтонаційним центром, або з антикаденцією, якій властиве підвищення тону на центровій частині.

На початковому і непочатковому етапах навчання ці речення вимовляються з інтонацією, близькою до чеської антикаденції, із незначним підвищенням тону на першому складі центрвої частини синтагми (див. пункт 11 таблиці). І лише на просунутому етапі навчання спостерігається збереження підвищеного тону протягом усієї центрвої частини. Однак діапазон зсувів тону невеликий: 100—120 гц.

ІК-6, що характеризується рівним підвищенням тону на центровій частині, найбільше відповідає чеській напівкаденції, тому вимова ІК-6 викликає великі труднощі. ІК-6, як ІК-5, вживається у емоційно забарвлених реченнях із займенниковими словами (вживанням ІК-6 підкреслюється побутова ситуація). Відхилення від ІК-6 незначні й проявляються у деякому підвищенні тону на постцентровій частині та розтягуванні останнього складу (див. пункт 12 таблиці).

У російській мові в емоційно забарвлених реченнях із займенниковими словами можливі синонімічні конструкції ІК-5 та ІК-6. Чехи, як правило, вимовляють ці речення з ІК-6 або з близькою до неї інтонацією (різниця можлива у ступені піднесення тону на постцентровій частині). Така вимова властива для інформантів початкового та непочаткового етапів вивчення мови. Лише на просунутому етапі спостерігається вживання ІК-5 у емоційних реченнях із займенниковими словами. Це пояснюється характерною для чеської мови вимовою даних речень із поступовим підвищенням тону на постцентровій частині. Така вимова спостерігається і в російській мові при ІК-6, тому інформанти значно частіше відтворюють у цих реченнях інтонацію, близьку до ІК-6.

ІК-7 характеризується вимовою передцентрової частини на середньому тоні мовця, різким підвищенням тону на центровій частині із змичкою голосових зв'язок у кінці наголошеного складу та пониженням тону нижче середнього на постцентровій ча-

стині. Слід зазначити, що ця конструкція вживається чехами досить рідко. Так, на початковому та непочатковому етапах вивчення мови спостерігається заміна (де це можливо) ІК-7 синонімічною конструкцією, що виражає нейтральне значення. Наприклад, у діалозі:

— Как ты провел воскресенье?

— Хорошо (нейтральне значення).

— Хорошо (оціночне значення, тобто дуже добре).

Інформанти вимовляють репліку-відповідь із ІК-1 незалежно від значення, яке вкладається у неї. Тенденція до вираження оціночного значення частіше виявляється у розмовній мові. При вимові речення із ІК-7 велику трудність становить різке підвищення тону на центровій частині. Інформанти не досягають потрібної висоти тону, як в ІК-3, обмежуючи переміщення тону у проміжках середнього рівня.

Аналізований матеріал дає підстави зробити висновок, що у вимові російських ІК чехами спостерігається: а) заміна інтонаційних конструкцій російської мови іншими, що виникають під впливом чеських каденцій; б) вимовлення проміжних тонів інтонаційних структур, поява яких зумовлена тим, що ті, хто вивчає російську мову, вже відійшли від відповідних типів рідної мови, але ще не оволоділи усіма особливостями, притаманними російській інтонації.

Порівняння експериментальних даних на різних рівнях навчання дало змогу виявити різні ступені стійкості відхилень від вимови російських ІК. На непочатковому етапі вивчення мови вже спостерігається характерне для ІК-1 пониження тону на постцентровій частині; відсутність підвищення тону і деякого розтягнення кінцевого складу у питальних реченнях із ІК-2; пониження тону на центровій частині властиве для ІК-4. На просунутому етапі не спостерігається незначного пониження тону на центровій частині у реченнях із ІК-3, розтягування останнього складу в реченнях із ІК-4.

Отже, найбільш стійкими рисами чеського акценту є: а) недостатнє підвищення тону на центровій частині в реченнях із ІК-3, ІК-5, ІК-7; б) підвищення тону на останньому складі постцентрової частини та деяке її розтягування в реченнях із ІК-3.

Найбільш складною для чехів є вимова ІК-3, ІК-5, ІК-7, тобто тих інтонаційних конструкцій, яким притаманний значний діапазон коливань тону: від різкого підвищення тону вище середнього рівня до його пониження нижче середнього рівня. Значно швидше чехи оволодівають рештою інтонаційних конструкцій: ІК-1, ІК-2, ІК-4, ІК-6, яким властиве переміщення тону у межах середнього рівня.

Основними причинами чеського акценту в ділянці інтонації є різниця у діапазонах коливання тону у мовців чеською та російською мовами і порушення ритміки російських слів.

Список літератури: 1. *Брызгунова Е. А.* Звуки и интонация русской речи. — М., 1969. 2. *Оливерус Эд.* Фонетика русского языка. Прага, 1974. 3. *Daneš Fr.* Intonace a věta ve spisovne češtině.— Praha, 1957. 4. *Rompor-te M.* Melodie ruské a české všty. — Sovětská jazykověda, 1954, IV, č. 3.

Краткое содержание

В статье определяется система отклонений от произношения различных типов русских интонационных конструкций (ИК) в речи чехов и описывается степень их устойчивости на начальном, неначальном и продвинутом этапах обучения. Сопоставление различных типовых интонационных конструкций (ИК) проведено путем записи на киноплёнку осциллограмм произношения одного и того же высказывания русским и чехом. Результаты экспериментального исследования представлены в частотных характеристиках и могут быть использованы при обучении русскому языку иностранцев.

Стаття надійшла до редакції
5 листопада 1979 р.

*В. Ю. МОЙСЕЕНКО, ст. викл.,
Львівський університет*

ПРО ДЕЯКІ ДЖЕРЕЛА ЧЕСЬКОЇ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ХОРВАТІВ ПЕРІОДУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Зародження літературної мови хорватів на новоштокавській основі пов'язане з діяльністю лідерів національного, суспільно-політичного й культурного руху на чолі з Л. Гаєм [20, с. 10]. Не применшуючи заслуг видатних діячів ілліризму, на підставі останніх досягнень вітчизняної й зарубіжної славістики сьогодні можна з впевненістю сказати, що національна літературна мова хорватів, її наукова термінологія склалися також під впливом багатьох важливих екстралінгвістичних факторів, які в сучасній науці ще не досліджені. Виходячи з історичних особливостей розвитку літературної мови хорватів в епоху національного відродження, розглядаючи питання створення хорватської наукової і спеціальної термінології взагалі і чеських термінологічних запозичень зокрема, з повним правом можна говорити як про організуючу діяльність окремих видатних осіб, що спрямовували цей процес, так і про конкретну участь у ньому хорватських літературних і наукових видань, спеціальних термінологічних комісій, масових патріотичних організацій тощо.

У вивченні чеської запозиченої лексики в літературній мові хорватів досліджуваного періоду словники різного типу займають особливе місце, оскільки значна частина запозичених босемізмів фіксувалась лише в словниках, минаючи попередню апробацію на сторінках хорватської преси чи наукових видань.

Завдяки працям хорватського вченого-славіста Л. Йонке (1907—1979), присвяченим проблемам хорватської літературної мови в новий період її розвитку, ми маємо можливість детально ознайомитися з діяльністю видатного хорватського лексикографа XIX ст. Б. Шулека [12, с. 283—284]. На жаль, увесь початковий період розвитку національної лексикології й лексикографії — 30—50-ті роки XIX ст., — який передував термінотворчій діяльності Б. Шулека, залишається невивченим. У ці роки в різних містах Австро-Угорщини, а також в Німеччині виходить серія так званих іллірійських словників хорватських авторів І. Мажуранича і Я. Ужаревича, Й. Дробнича, Р. Веселича, І. Філіповича та ін., лексика яких лягла в основу хорватської наукової термінології. Дещо пізніше, в кінці 50-х—на початку 60-х років XIX ст., виходять перші хорватські спеціальні термінологічні словники Б. Шулека, І. Дежмана, Й. Деполи та ін.

Першим хорватським словником, складеним національною мовою нового типу, був «Німецько-іллірійський словник» І. Мажуранича і Я. Ужаревича (*Njemačko-ilirski slovar. Agram, 1842*), виданий в 1842 р. в Загребі. Ідеологи ілліризму надавали великого значення виданню першого національного словника, підкреслюючи, що «без мови нема народності, нема прогресу, нема науки, ... а без словника неможливе знання наукової мови» [7, с. 57—59]. У цей словник, крім іншої запозиченої лексики, включені й перші богемізми, в тому числі близько 100 слів-термінів, які й нині є складовою частиною загального лексичного фонду сербохорватської літературної мови. Наводимо найбільш вживані з них: *časopis, dosljednost, lučba (lugba, ludžba), naslov, okolnost, opseg, podneblje, pokus, prevaga, sadra, sloj, spis, učinak, ustroj, upliv, zbirka* та ін. У словнику зафіксована також значна кількість географічної й ботанічної номенклатури чеського походження. Коли в 60—70-ті роки XIX ст. з'явилися наступні хорватські термінологічні словники, багато слів-термінів з цього словника настільки увійшли в обіг, що сприймалися уже як власне хорватські. Про це, наприклад, свідчить той факт, що Б. Шулек, який завжди позначав у своїх словниках чеські запозичення значком Ā (чехізм), наведені вище слова дав без вказівки про походження.

«Словник медичної термінології» І. Дежмана (*Rječnik lječničkoga nazivlja. — Zagreb, 1868*) був першою спробою колективного створення термінологічних посібників у Хорватії. В складанні його, крім І. Дежмана, професійного видавця, який не мав медичної освіти, брали участь відомі хорватські вчені Б. Шулек та його брат, військовий лікар М. Шулек, які надали в розпорядження Дежмана особисті словарні картотеки. І. Дежмана консультував В. Ягич, який відкрив йому доступ до тільки-но заснованого наукового каталогу Югослов'янської академії. Хорватську частину словника редагував відомий філолог Ф. Курелац [6, с. IV].

За основу хорватського видання був прийнятий «Словник медичної термінології», виданий у Празі товариством чеських лікарів (*Slovník lékařské terminologie*. — Praha, 1863). У процесі роботи над словником І. Дежман та його колеги брали спеціальну термінологічну лексику з чеських словників Й. Юнгмана, П. Й. Шафарика, Ф. Шпатного, статей І. Чейки і Я. Є. Пуркіне [6, с. V—VI]. До словника увійшли терміни чеського походження з різних галузей медицини: *ljekarna* (та його похідні), *kyselost*, *krvotok*, *zaraza*, *zubač* та ін. Деякі з них, наприклад, *viko*, *vraska*, так і не увійшли в науковий обіг. Видання виявилось невдалим, воно застаріло ще до виходу в світ. Одна з причин цього полягала в непродуманому, безсистемному включенні в словник різнопланової, часто другорядної термінології, в тому числі й запозиченої з чеських джерел. І все ж словник залишався єдиним такого роду термінологічним посібником у Хорватії до початку нашого сторіччя.

В наступні роки появляється ряд інших хорватських вузькоспеціальних термінологічних словників, серед яких «Поштовий словник» Й. Дєполі (*Poštanski rječnik*. — Zagreb, 1871). У числі іншої запозиченої термінології знаходимо й чеські спеціальні терміни, більшість з яких незабаром перейшла в розряд загальноживаної лексики: *dopis*, *pisarna*, *vozilo* та ін. Прикладом того, наскільки швидко іноді відбувалось запозичення того чи іншого спеціального терміна і його фіксація в термінологічному словнику, в хорватській мові може бути історія богемізму *dopisnica* — «поштова листівка». В січні 1869 р. у віденській газеті «*Neue Freie Presse*» з'являється стаття проф. Е. Германа «Про новий вид поштової кореспонденції», де повідомляється про винайдену ним «кореспондентську карточку» (*Korrespondenzkarte*) [3, с. 13—14]. У цьому ж році в Австрії випускаються перші поштові листівки, які швидко розповсюдились по всій імперії. В чеській мові термін «*dopisnice*» знаходимо на сторінках празьких газет за 1869 р. Цей, уже адаптований термін — *dopisnica*, фіксує й термінологічний словник Й. Дєполі, що вийшов у 1871 р.

Важлива роль у становленні хорватської наукової термінології належить іллірійській пресі і, в першу чергу, літературно-просвітительському виданню «Даниця хорватська, славонська й далматинська», яке виходило у Загребі в 1835—1849 рр. З появою перших номерів одразу ж стала відчутною недостатня кількість виражальних засобів для передачі багатьох спеціальних і наукових понять [2, с. 97—100]. З боку іллірійців були спроби пристосувати до нових для молоді мови понять народні назви, створювати нові слова, а також запозичувати їх з близькоспоріднених слов'янських мов. Поруч з такими неологізмами в «Даниці» іноді писались в дужках їх латинські, німецькі чи італійські значення. Наприклад, у статті «Філологія іллірійсько-далматинська» (1841, № 11—13) безіменний автор вміщує ряд нових для хорватської мови слів-термінів ра-

зом з їх тлумаченням італійською мовою, яка була в ту епоху в Далмації мовою науки. Серед них переважають слова, запозичені з чеської і, частково, з російської мов. Наприклад: *pagjeđe* — *dialetto*, *prednost* — *preminenza*, *nedostatak* — *per lo mancare* і т. д. Як бачимо, більшість цих нових слів фонетично й морфологічно адаптувались, не виділяючись із структури хорватської мови. В статті «Міколай Коперник», опублікованій у «Даниці» (1843, № 49) без зазначення імені автора, знову натрапляємо на запозичену чеську термінологію і вміщеними в дужках тлумаченнями латинською і грецькою мовами. Наприклад: *zvjezdar* — *astronom*, *veleum* — *genie*, *mnjenje* — *hypothesis*, *skladba* — *kompozicija* та ін.

Неологізми й запозичені слова сприймались важко. Про це свідчить, наприклад, той факт, що минуло багато часу перш ніж було узаконено вживання слова *parobrod* — «пароплав», оскільки протягом усього цього часу паралельно вживалось слово *saragica* — неологізм творця хорватської морської й риболовецької термінології І. Брлича [9, с. 112]. Ще важче адаптувалося чеське запозичення *željeznica* — «залізна дорога». До кінця 40-х років XIX ст. на сторінках іллірійських видань «Даниці», «Кола», «Іскри», «Зори» поряд із цим словом використовуються *kolomija*, *željezna cesta*, *željezni put*, а в «Німецько-іллірійському словнику» Мажуранича й Ужаревича навіть *Eisenbahn* — *gvozdena cesta*. В Далмації ж до кінця XIX ст. вживався термін італійського походження *strada ferata*.

Еволюція й остаточне закріплення запозичення добре простежується на прикладі чеського слова *vzájemnost*, яке, будучи пристосованим до фонетичних особливостей штокавської норми, зустрічається спочатку в формі *uzaimnost*, потім — *uzajemnost*, і нарешті в формі *uzajamnost* займає остаточне місце в ряду інших чеських запозичень. Цікаві й випадки першого вживання цього слова в хорватській і чеській мовах. Маючи загальнослов'янський корінь, воно в той же час не є власно старочеським чи старословацьким (J. Holub — F. Korečný. *Etymologický slovník jazyka českého*. — Praha, 1952, с. 428, 430). У «Чесько-німецькому словнику» Й. Юнгмана (т. 5, 1839, с. 402) у статті *wzájemnost* подані переклад *die Wechselseitigkeit Erwiederung* і примітка, що слово запозичене з польського словника С. Лінде (1806—1814). Дійсно, в словнику Лінде в статті на слово *wzajemność* наведено декілька прикладів і поданий французький переклад *reciprocite*. Й. Юнгман вперше це слово вжив у другому номері журналу «Крок» за 1821 р. (*Spoj vás láska všech (ny) a vzajemnost*) [21, с. 5]. Сучасного значення цьому слову надав Ян Коллар у своєму знаменитому трактаті «Про літературну єдність племен і наріч слов'янських» (*O literárnej vzajemnosti mezi kmeny a nářečímí slovanskými*), який вперше побачив світ у «Хроніці» К. Кузмані в 1836 р. і згодом був надрукований в Пешті, Лейпцігу, Празі. В другому розділі Коллар пише, що *vzájemnost* — «... не запозичене іноземне слово, а здавна ши-

роко розповсюджене слово в старослов'янському, російському, польському та інших наріччях, яке відповідає лат. *Resiprocitas*» [21, с. 6]. До числа курйозних можна віднести той факт, що цей богемізм трапляється вже в перших номерах «Даниці» за 1835 р., коли вона видавалась ще на кайкавському діалекті, тобто раніше, ніж це слово з'явилося в трактаті самого Я. Коллара, і навіть раніше, ніж у словнику Й. Юнгмана (1839 р.). Цей факт, зрештою, можна пояснити. Л. Гай, будучи студентом університету в Пешті, де він знаходився з 1829 р., здружився з ідейним вождем панславізму Я. Колларом, який мав великий вплив на слов'янську молодь, що навчалась в угорській столиці. Слово це запозичене Гаєм безпосередньо у Коллара, з яким вони часто вели розмови про пробудження національної свідомості у слов'ян [1, с. 57]. Відомо також, що Коллар навчав Гая чеської мови, якою він потім володів вільно [5, с. XVII]. Перш ніж потрапити на сторінки «Даниці», слово це на рік раніше, в 1834 р., вже використане в особистому листуванні Л. Гая [11, с. 121—128].

Після закриття «Даниці» в 1849 р. єдиним хорватським літературно-художнім виданням в епоху абсолютизму був альманах «Невен», який видавала «Матиця ілірська» в 1852—1858 рр. Велике місце в «Невені» займали переклади російської, польської, французької художньої літератури, яка склалась в основному під впливом стилістики європейського романтизму. Увага до психології героїв, опис їх душевного стану — ці характерні ознаки романтичних творів певною мірою обумовили напрям, в якому пішло запозичення цілих шарів емоційно-психологічної й морально-етичної лексики з цих мов. Однак у процесі перекладу багато російських, польських, французьких еквівалентів оригіналу замінялись відповідними чеськими абстрактними поняттями. Наприклад, у перекладі повісті О. С. Пушкіна «Дубровський» («Neven», Теґај 2, 1853, br. 1—52.) зафіксовані богемізми, які належать саме до цих шарів лексики: *dobročinnost*, *dosljednost*, *dotičan*, *gorljiv*, *gorljivost*, *ogavnost*, *predsuda*, *suvislost*, *velebnost*, *zamjer* (ak) та ін.

Наступним джерелом вивчення чеської запозиченої термінологічної лексики є оригінальні наукові праці хорватських авторів, а також перекладені на мову хорватів підручники, навчальні посібники, науково-популярні видання й наукові статті чеських авторів. Кількість таких оригінальних наукових праць у початковий період хорватського національного відродження досить обмежена. Першою науковою працею, написаною національною мовою за новим правописом Л. Гая, стала перша частина «Географії ілірійських земель» Д. Селяна, яка вийшла в 1843 р. в Загребі (*Zemljopisje ilirskih zemalja*. — Zagreb, 1843). Багато географічних термінів у цій праці мають описовий характер, у ряді випадків вжиті як терміни слова з хорватських діалектів (наприклад: *paklja*, *sutjeska*, *šljeme* та ін.). Досить повно представлена тут і запозичена з чеської мови

географічна термінологія: *podneblje, snjiženost obzoru, vodnost, vodopis, zemljopis (je), zemljopisac, zemljopisni* та ін. На початку 50-х років XIX ст. в Загребі виходять такі наукові видання, як «Описова географія Боснії» С. Бошняка, «Топографічний словник Далмації, Хорватії, Славонії» В. Сабляра та ін., в яких також міститься значна кількість чеської запозиченої термінологічної лексики.

На початку 50-х років XIX ст. з'являються й перші хорватські шкільні підручники і посібники національною мовою. Це пов'язано з тим, що в 1849 р. латина перестала бути мовою діловодства, а німецька — мовою, якою проводилось викладання в хорватських школах. Створення оригінальних різноманітних книг для потреб хорватської школи поки що було не під силу хорватським педагогам і працівникам народної освіти. Більшість підручників у цей початковий період перекладалась з німецьких і, головним чином, чеських оригіналів. Перекладами займались мало відомі тоді шкільні вчителі й літератори, які стали згодом гордістю хорватської науки, дійсними членами першої на слов'янському півдні академії наук — М. Месич, Б. Шулек, Й. Торбар. Вони переклали авторитетні чеські підручники, які багато разів перевидавались: «Основи географії» Беллінгера, «Історія Австрійської імперії» Томека, «Основи фізики» Сметани та ін. [16, с. 222—239].

Перекладами чеських і написанням власних підручників для хорватських шкіл займались численні чехи-іммігранти, які викладали в гімназіях, реальних училищах, приватних пансіонах Загреба й провінціальних міст. Наприклад, за даними 1856 р., в Вараждинській гімназії було 5 викладачів-чехів, в гімназії Осієка — 3, в військових училищах у Вінковцях і Сені — по 6 і т. д. [4, с. 425]. Багато чехів-іммігрантів дістали загальне визнання на педагогічній ниві. Серед них автори кількох шкільних підручників — почесний громадянин Загреба В. Маржик [18, с. 110—111] і висококваліфікований педагог і журналіст Ф. Коржинек [13, с. 204—208]. Різноманітні науково-популярні брошури й статті публікують чехи-іммігранти, що проживають у Хорватії — вчитель з Пожеги А. Ласка, викладач лицею із Спліта І. Поседел, викладач гімназії з Раковця І. Ємницьки та ін. [19, с. 128].

Чехам-іммігрантам належить ініціатива створення бібліотек, укомплектованих чеською навчальною літературою. Наприклад, у Вараждинській гімназії чеська бібліотека створена з особистої ініціативи й при допомозі Вац. Ганки [15, с. 191]. Багата чеська бібліотека була в Сеньській гімназії. Саме там вивчив чеську мову майбутній перший президент Югослов'янської академії Ф. Рачки [17, с. 7].

Науковий академічний друкований орган «Праці Югослов'янської академії наук і мистецтв» (*Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*) був заснований одночасно зі створенням Академії наук. В 60—80-ті роки XIX ст. тут друкували

свої праці з різних галузей знання провідні хорватські вчені того часу Ф. Рачки, Л. Вукотинович, А. Вебер, Й. Торбар, В. Ягич, Ж. Вукасович, М. Валявець, М. Секулич, Г. Пілар, С. Брусина, Ф. Курелац, Б. Шулек та ін. Серед зарубіжних кореспондентів було багато чеських авторів, зокрема почесні члени академії А. Фріч, Я. Воцел, члени-кореспонденти М. Гаттала, Й. Полівка, В. Томек, Й. Іречек та ін. В цьому виданні публікуються праці чехів-іммігрантів, професорів Загребського університету, лісотехнічної академії та інших навчальних закладів: фізика В. Дворжака, геолога й фізика Г. Янечка, історика Й. Ганела, славіста Л. Гейтлера, математиків А. Голуба й К. Заградника та ін.

У «Працях» часто проходили апробацію багато термінів-неологізмів, а також запозичення з близькоспоріднених слов'янських мов. Деякі з них приймалися, інші, їх була більшість, через безсистемність в процесі запозичення, не ввійшли в науковий обіг. Як приклад, що ілюструє процес можливого проникнення чеських мовних елементів у літературну мову хорватів, наведемо деякі фонетичні й морфологічні особливості чеської мови зі статті чеха-іммігранта, професора Загребського університету Л. Гейтлера «Про паразитуючі велярні після зубних в балтійських і слов'янських мовах» [8, с. 122—149].

У першу чергу, стають очевидними незвичні для хорватського, але властиві чеському правопису особливості, головним чином в словах греко-латинського походження: а) латинська літера «у» на місці належної в хорватському правописі «і» (*etymolog* замість *etimolog*); б) «х» замість «кс» (*suffix* замість *sufiks*); в) написання подвійних приголосних (*guttural, process* та ін.). Очевидне і перенесення фонетичних особливостей чеської мови в коренях і суфіксах: *česky* (замість *češki*), *etymologicki* (замість належних форм *etimološki* чи *etimologijski*). Особливо багато в статті чеських термінів, яких не знаходимо навіть в «Словнику наукової термінології» Б. Шулека, який рясніє нескритично запозиченими богемізмами. Порівн., наприклад, такі лексичні богемізми: *lotiščina* (чеськ. *lotyština*), *litavština* (чеськ. *litevština*), *sustavnost, sustavoslovlje, prislovce* та ін.

На сторінках усіх хорватських наукових видань досліджуваного періоду відбувається своєрідний огляд наявних лексичних ресурсів, з допомогою яких мова задовольняє потреби у вираженні тих чи інших наукових понять. У процесі дальшого розвитку літературної мови проходить відбір, який закріплює за науковим поняттям якесь одне позначення, оскільки термінології в принципі синонімія не властива. В процесі такого відбору перейдуть в розряд архаїзмів або цілком зникнуть з мови й численні богемізми, зокрема запозичення початкового періоду: *gmota, prospjeh, zagrnjivati* та ін. [10, с. 8—12], хімічна термінологія 70—80 років XIX ст.: *lučba, gorčik, kremik, pereljik, pranic, sodik, solik, tuha* і т. д. [14, с. 136—140].

Розрізнені факти, що характеризують джерела й деякі шля-

хи проникнення чеських мовних елементів, як і цілеспрямована діяльність провідників чеського лексичного впливу на літературну мову хорватів в період національного відродження, дають змогу зробити висновок, що всі ці фактори в цілому мали помітний вплив на розвиток словарного складу молодшої літературної мови хорватів.

Список літератури: 1. *Лециловская И. И.* Иллиризм. — М., 1968. 2. *Моисеенко В. Е.* К вопросу о чешской заимствованной лексике в журнале «Даница илирска». — Славянская филология. — Л., 1979, вып. IV. 3. *Файнштейн Э. Б.* В мире открытки. — М., 1976. 4. *Ceši a jihoslované v minulosti.* — Praha, 1975. 5. *Deželić V.* Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju. — Zagreb, 1909. 6. *Dežman J.* Rječnik lječničkog nazivlja. — Zagreb, 1868. 7. *Gaj Lj.* Poziv k predplati na prvi ilirski rječnik. — Danica, br. 15, 10. IV 1841. 8. *Geitler L.* O parasitskih gutturalih iza dentalah u litavskih i slavenskih jezicah. Rad JAZU, knj. XLIX. — Zagreb, 1878. 9. *Horvat J.* Povijest novinstva Hrvatske. 1771—1939. — Zagreb, 1962. 10. Ilirsko-njemačka čitanka za mladež. — Zagreb, 1850. 11. *Jonke Lj.* Gajevo pismo Františku Palackomu iz god. 1834. In.: Hrvatski književni jezik 19 i 20 stoljeća. — Zagreb, 1971. 12. *Jonke Lj.* Književni jezik u teoriji i praksi. — Zagreb, 1964. 13. *Klaić V. F. B.* Kořinek, Nastavni vjesnik. — Zagreb, 1921. 14. Narodni kolendar za godinu 1874. — Zagreb, 1874. 15. Pražské noviny, 13.8.1856. 16. *Rački F.* Akademik Mato Mesić. Rad JAZU, knj. XLVII. — Zagreb, 1879. 17. *Rački F.* Izbori iz djela. — Zagreb, 1969. 18. *Šimčik, A.* Václav Záboj Mařík. — Československo-jugoslávská revue, I. 1931. 19. *Sulek B.* Naš napredak u prirodnih znanostih. Rad JAZU, knj. 80. — Zagreb, 1885. 20. *Vince Z.* Ljudevit Gaj i hrvatski književni jezik. — Jezik, I, 1972/1973. 21. *Weingart M.* Slovanská vzájemnost. — Bratislava, 1926.

Краткое содержание

Разрозненные факты, характеризующие источники и некоторые пути проникновения чешских языковых элементов в литературный язык хорватов в период национального возрождения, наряду с целенаправленной деятельностью проводников чешского лексического влияния в этот же период, в целом позволяют сделать вывод о том, что эти факторы повлияли на развитие количественного и качественного состава научной и специальной терминологии данного славянского языка.

Стаття надійшла до редакції
2 лютого 1980 р.

*В. О. КОЛЕСНИК, вкл.,
Одеський університет*

ФОРМИ ІМЕНУВАННЯ ЧОЛОВІКІВ У БОЛГАРСЬКИХ ГОВІРКАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

У дослідженнях болгарських говірок на території СРСР антропонімам, як правило, увага не приділялася. Між тим вивчення їх цікаве для з'ясування особливостей як болгарської антропонімічної системи, так і для слов'янської антропонімії в цілому.

Функціонування сучасних слов'янських імен привертає все більшу увагу мовознавців. Цьому питанню, зокрема, присвячена монографія В. Бланара і Я. Матейчика «Živé osobné meza na Strednom Slovensku» (1978). Болгарські поселенці, що прибули в Росію, здебільшого не мали прізвищ: сучасні болгарські прізвища, за свідченням болгарських лінгвістів, сформувалися в основному в XIX ст. [5, с. 29]. Тому компактно болгарське населення зберігає старі форми іменування осіб, становлення ж болгарських прізвищ відбувалося вже на території Росії. У мовленні збереглися старі форми болгарських народних імен, які офіційними документами не фіксуються, і так звані вуличні прізвища.

Дана стаття побудована переважно на матеріалах, зібраних у болгарських селах Одеської області (Голиця, Зоря, Червонознам'янка та ін.). Ці села знаходяться в різних районах області (Червонознам'янка — в Івапівському, Зоря — в Саратовському, Голиця — в Болградському) і досить віддалені одне від одного. Найстаріше з них — Червонознам'янка (Катаржино) — засноване болгарами в 1806 р. Пізніше сюди прибула ще група болгар з Північно-Східної Болгарії. Тепер у селі живуть також українці (здебільшого переселенці із західних областей України). Села Голиця і Зоря (Камчик) засновані болгарами, що прибули сюди в 1830 р. переважно із східнобалканських областей. Населення цих сіл також змішане [2, с. 14].

В статті розглядаються тільки іменування чоловіків.

Болгарській антропонімії властива двочленна форма іменування осіб, як правило, за схемою «ім'я+патронім (ім'я по батьку) або прізвисько», а в наш час — «ім'я+прізвище». У такому вигляді знаходимо антропонімічні формули в документах XVIII—XIX ст.: Мінчо Господінов, Петър Ніколов, Іван Тодоров, Нікола Маджар і т. п.

І в наш час у мові болгарських переселенців побутує в основному двочленна форма іменування, але частіше на першому місці знаходиться патронім або прізвисько в формі присвійного прикметника, а за ним йде ім'я. Наприклад, патронім+ім'я: Желюу Гечу (тобто Георгій Зінов'євич), Лажуф Іван (тобто Іван Лазарович), Льошкуф Адам (тобто Адам Олексійович) тощо.

Завдяки великій кількості розмовних форм одного й того ж імені такої двочленної форми переважно вистачає для ідентифікації особи. Маючи один і той же патронім (наприклад, від імені *Костянтин*), чоловік на ім'я *Степан* може бути названий такими формами цього імені: Пані, Панка, Панчо, Пандела, Стіпан, Сьопка, Таньо, які сприймаються як окремі імена. В свою чергу, патронім може звучати як Костадінов, Костов, Косюв, Коев, Дінчов, Діньов, Кочев, Кудінов залежно від форми імені (Костадин, Коста, Косьо, Койо, Дінчо, Діньо, Кочо, Кудін). Така різноманітність розмовних форм дає змогу легко розмежувати тезок. В одній сім'ї батько і син з однаковим до-

кументальним іменем називають різними формами цього антропоніма, наприклад Жечууто Желі (укр. Зіновій Зінов'євич), Ілійчиного Лічі (Ілля Ілліч), Лажууто Лачі (Харлампій Харлампійович) і т. п.

Перший компонент іменування вживається, як правило, з артиклем. Показником його членної форми, як і всіх інших прикметників, є артикль **-у(у)** для чоловічого роду, **-то(-ту)** для середнього роду, **-та** для жіночого роду. При цьому артикль орієнтується на форму основного імені, а рід патроніма-означення — на зміст цього імені. В іменуванні *Кольоуга Монка* (український відповідник — Семен Миколайович) патронім *Кольоу* вжитий у чоловічому роді, оскільки йдеться про чоловіка, а доданий до цього патроніма артикль **-та** має форму жіночого роду, оскільки ім'я Монка закінчується на **-а**, як імена жіночого роду. Імена отримують членну форму середнього або жіночого роду, незважаючи на зміст чоловічого імені: Максимоуга Стьопа, Ваньюуга Гечка, Іваноуга Васі, Гаврильоуга Петі, Володюуга Гечі, Сімоноуга Колі і т. п.

Імена на **-е, -і, -о(-у)** граматично тяжіють до середнього роду. Імена дітей, як правило, узгоджуються в середньому роді, оскільки вони вживаються із зменшувано-пестливими суфіксами і пов'язуються із словами *момче* (хлопчик), *дете* (дитина), які в болгарській мові відносяться до середнього роду (наприклад, *в школата има едно Валеро*).

Першим компонентом двочленного іменування буває і прізвище, індивідуальне чи успадковане. Слід відзначити, що під терміном «прізвище» розуміємо «особові назви, яких люди набувають у побутовому оточенні мимоволі, часто випадково, в різні періоди свого життя за тією чи іншою зовнішньою або внутрішньою властивістю чи якимось незвичайним випадком, що з ним трапився, і під якими вони потім відомі лише в близькому оточенні» [9, с. 83]. Прізвище — спадкове іменування, що переходить із покоління до покоління і зафіксоване в документах. Вуличне прізвище — успадковане іменування, що переходить із покоління до покоління, але офіційними документами не фіксується, відоме лише в близькому оточенні. В цій ролі, як правило, виступає ім'я (найчастіше не властиве східнослов'янській антропонімії) або прізвище родоначальника чи когось з предків, яке передається із покоління в покоління. Наприклад: Бурлака Мішу (прізвище — Ніколов, ім'я — Михайло), Недельчуу Таню (Генов Степан), Мінчуу Танас (Волков Афанасій), Кукера Іван (Гочев Іван), Бузніков Філю (Бончев Філіп). Можливий і зворотний порядок: Васката Красновскі (Василь Маламен), Жората Парканскі (Георгій Радов) і т. п.

Як правило, в селах називають один одного тільки «по-вulichному», прізвищ можуть і не знати. Желевих називають Веженарюіте*, Чекірових — Варбанчуйті, Радулових — Гаврі-

* Тут і далі передаємо імена з максимальним наближенням до їх живої говіркової вимови.

луйті, Димових — Папукчійськіте, одних Ганевичів — Пірушкови, інших — Табашнікові, одних Бахневих — Гринчарові, других — Муйсееві, третіх просто Бахнюві (Бахнюто Колі, наприклад). Такі прізвиська фактично стають розмовними, вуличними прізвищами. Інколи вони збігаються з офіційними. Здебільшого це буває в тих випадках, коли члени сім'ї приїхали з іншого села, їхнє вуличне прізвище просто невідоме і вони в селі не мають однофамільців. Успадковані вуличні прізвища, що відрізняються від паспортних, мають практично всі болгарські сім'ї. Цим прізвищам не властиві пейоративні відтінки, вони виконують функцію розмовних прізвищ.

У всіх селах першим компонентом двочленного іменування може виступати і матронім. Це може бути, по-перше, **ім'я прабабки**, яке передається у спадок як розмовне прізвище: Бабині Янькіні, Танасчині (баба Танасца — від імені чоловіка на ім'я Танас), Нікольчині (баба Нікольца), Кінені (від жіночого імені Кіна); по-друге, **ім'я матері** (часто в тих випадках, коли батько загинув на війні): Қалинен Васіл, Іванчин Кудін...); по-третє — **ім'я дружини**. Це буває, наприклад, в тих випадках, коли в селі є однофамільці, які не мають прізвиськ, а вуличні прізвища збігаються з офіційними. Тоді синів розрізняють за їх дружинами. Наприклад, Габров Марінов Петър (його дружина Марина), Габров Варен Георгі (Вара).

Цікавими є багаточленні форми іменування з переліком імен усіх предків, починаючи від голови роду, голови сім'ї, який прибув з Болгарії. Такі форми, судячи по наявній антропонімічній літературі та усних консультаціях, одержаних автором у болгарських дослідників Ст. Ілчева та Й. Заїмова, на території Болгарії не зафіксовані. Ось приклади таких форм, записані в селах Зоря та Голиця: Пеюф Іліуф Пантелеіуто Вані (Георгиев Іван Пантелейович), Ганчу Йоргів Вачуф Іван (Стоянов Іван Власович), Ністарчан Георгіуф Гонюф Тодор (Веліков Федір Георгійович), Лушкуф Рунюф Вачуу Любчик (Златов Любомир Власович), Сімонух Міялюх Андреух Хімчуу Добрик (Іванов Добрій Юхимович), Мінюх Мілю Мітюх Степанов Іван (Мінчов Іван Степанович). Ці багаточленні формули нагадують династійні іменування князівських родів, які знаходимо в літописах: князь Владимиръ Святославовичъ, внукъ Всевожъ, правнукъ Олговъ, праправнукъ Святославъ, прапраправнукъ Ярославъ, пращур великого Владимира. Подібні утворення, за даними М. А. Коснічану [6, с. 23], знайомі й молдаванам. Тут у мовленні з метою уникнення омонімії інколи до особового імені додається три-чотири імені у родовому відмінку (Андроник з луй Петра а луй Сава Иленей, Сирги а луй Алеку а Милей Мариней). З розмовної мови ці форми проникли і в офіційні документи (Тэнасе а луй Иван ши Глигори а луй Қэлин... 1617 г.). Таким чином, традиція такого типу іменувань до приходу сюди болгарських переселенців існувала, зокрема, в молдаван.

Цей принцип іменування властивий і східній, зокрема арабській, антропонімії, де прізвище, в європейському значенні цього слова, відсутнє і для ідентифікації використовується так зване *насаб*, яке в найпростіших випадках є власним ім'ям батька, перед яким стоїть слово «ібн» — син. До імені батька може приєднуватись ім'я діда, прадіда і т. д., яке являється складним ім'ям, що «може зростати до будь-якого розміру при переліку предків і, навпаки, скорочуватись до найменшого в особистому звертанні і при стислому діловому вжитку» [4, с. 294].

Кожен з компонентів цього багаточленного іменування може виступати як присвійний прикметник і граматично оформляється суфіксом *-ов*, *-єв* (в діалектах — *-оф*, *-уф*, *-юф*, *-юв*, *-юх*, *-ух...*). Перші компоненти можуть вживатися і без суфіксів, лише останнє означення вживається з артиклем. У літературній болгарській мові артикль вживається з першим означенням, якщо їх перед іменником є кілька.

Таким чином, вуличне прізвище може бути багаточленным або двочленным: Санді Івануйті, Мінчу Степануйті і т. п. Після цього вживається патронім і ім'я. Наприклад, Дукова Івана Борисовича по-вуличному називають Бельчу Костуф Белюф Іван, його сина Петра — Бельчу Косту Белюф Іванууту Петі, але частіше — Бельчу Косту Іванууту Петі, а сім'ю — Бельчу Костуйті, оскільки можливі ще й Бельчу Івануйті, Бельчу Петруйті, Бельчу Сімонуйті (сини Бельчо).

У селі Голиця всі ці форми, як правило, зводяться до тричленної: вуличне прізвище+патронім+ім'я. Наприклад, Цвяткоф Іліоф Петър (офіційно — Стоянов Петров Ілліч), Крушкуч Лазаруф Мітю (Йоргов Дмитро Лазарович), Варбанчу Кустадиновото Мачі (Чекір Михайло Костянтинович), Мітеу Райкоф Стоян (Бужилов Степан Радіонович), Желюф Івануф Желі (Богданов Зіновій Іванович)... Отже, у мові болгарських поселенців села Голиця, по суті, сформувались вуличне прізвище, по батькові та ім'я, що існують незалежно від офіційної форми іменування.

У селі Червонознам'янка вживаються здебільшого двочленні форми іменування: вуличне прізвище+ім'я (чи навпаки): Рупчито Фідос, Колі Мішіганов, Пірушкоф Федур, Златоф Віля, Радовото Гоні.

Розглянені матеріали засвідчують, що в мові болгарських поселенців існують старі, архаїчні форми болгарських народних імен. Корені цих імен знаходимо і в вуличних прізвищах, існуючих незалежно від офіційних. Для ідентифікації особи в болгарських селах вживаються різні формули іменування, різні антропонімічні комбінації. Це можуть бути ім'я чи прізвисько, патронім+ім'я, матронім+ім'я, прізвисько+ім'я, вуличне прізвище+ім'я, вуличне прізвище+патронім+ім'я, прізвисько+патронім+ім'я.

Старожитне болгарське населення має також багаточленні форми іменування. Першим компонентом таких іменувань є

здебільшого найдієвіший ідентифікаційний засіб — прізвисько або вуличне прізвище.

Список літератури: 1. *Андрейчин Л., Попов К., Стоянов С.* Граматика на българския език. — София: Наука и изкуство, 1977. 2. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи. Комментарии к картам. Под ред. С. Б. Бернштейна. — М., 1958. 3. *Илизаров А., Старостин Б. А., Хейри А.* О внутренней форме и происхождении арабских имен. — В сб.: Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. М., 1970. 4. *Илчев С.* Речник на личните и фамилни имена у българите. — София, 1969. 5. *Косничану М. А.* Лексико-семантическое и структурно-грамматическое исследование личных имен в молдавском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. — Кишинев, 1971. 6. *Никонов В. А.* Имя и общество. — М., 1974. 7. *Стоянов С.* Граматика на българския книжовен език. — София, 1964. 8. *Худаш М. Л.* З історії української антропонімії — К., 1977. 9. *Чучка П. П.* До питання про давність прізвищ у слов'янських народів. — Проблеми слов'янознавства, вип. 17. — Львів, 1978. 10. *Blanar V., Matejčik J.* Živé osobné mena na strednom Slovensku T. 1. Designacia osobného mena. — Bratislava, 1978.

Краткое содержание

В статье рассматриваются формы именования лиц мужского пола в болгарских селах Одесской области: Голица, Заря, Краснознаменка и др. В речи болгарских поселенцев сохранились старые формы болгарских народных имен, которые официальными документами не фиксируются, а также старые формы именования лиц, среди которых выделяются патронимические образования и так называемые уличные фамилии.

Для идентификации личности употребляются различные формы именования: патроним+имя, матроним+имя, прозвище+имя, уличная фамилия+имя, уличная фамилия+патроним+имя, прозвище+патроним+имя. Распространены также многочленные формы именования, первым компонентом которых является обычно прозвище или имя предка, прибывшего из Болгарии.

Стаття надійшла до редакції
14 березня 1980 р.

С. О. ПАРФЬОНОВА, ст. викл.,
Львівський університет

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ ГІРНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ПОЛЬСЬКІЙ МОВІ

Вивчення терміносистем в історичному аспекті є важливою проблемою теоретичного і прикладного мовознавства. Дослідження системних відношень у межах окремих тематичних та лексико-семантичних груп є актуальним у зв'язку зі складністю їх вивчення у всьому словниковому складі мови. Різноманітні терміносистеми внаслідок тісного зв'язку з життям суспільства, розвитком матеріального виробництва є найбільш динамічною частиною словникового складу мови. Виявлення в окремих терміносистемах загальних та специфічних закономірностей розвитку мови є актуальним як у плані загальної лінгвістичної теорії, так і для вирішення важливого

практичного завдання — нормалізації процесу терміноутворення.

Польська технічна термінологія, в тому числі й гірнича, вивчалася мовознавцями нерегулярно і несистематично, незважаючи на те, що гірництво здавна, з X ст., займає значне місце в економіці країни. Вже в X ст. добувалися кам'яна сіль і залізні руди [16, g], хоча пізніше наступив період упадку гірництва аж до XVII ст. [13]. Видобування вугілля починається з другої половини XVIII ст., що було пов'язане з розвитком капіталізму, який, як відомо, першим ставить природничі науки на службу виробництву [1, с. 22]. Серед природничих наук епохи особливе місце займала геологія. Порівняно з географією, що мала давні традиції, геологія наприкінці XVIII ст. виникла на заході Європи і майже одночасно почала розвиватися в Польщі. Вперше відомості про природничу історію польських земель (латинською мовою) зібрав Г. Ржончинський [15]. Однак найбільшої ваги як у сфері емпіричних територіальних досліджень, так і в сфері створення теоретичних гіпотез, надали цій науці праці Г. Коллонтая і С. Сташціца [22, с. 371; 11; 26]. Розвиток геології відбувався паралельно зі становленням основ геологічної термінології, яка спочатку була переважно латинською. Завдяки активному розвитку науки і техніки в першій половині XIX ст. польська літературна мова збагачується новою науково-технічною лексикою [2; 9; 13].

Історія польської науково-технічної лексики започаткована рефератом Яна Снядецького «Про народну мову в математиці» (1813) [27, с. 182], а історія гірничої лексики в першій половині XIX ст. — працями І. Лабенцького [8; 9; 13]. Він, його послідовники та сучасні дослідники гірничої лексики, зазначали, що, незважаючи на давні традиції в розвитку гірництва, про гірничу справу польською мовою до кінця XVIII ст. не писали [4; 7; 8]. Професійна гірнича лексика передавалася з покоління в покоління головним чином в усній формі, письмово вона фіксувалася лише в календарях, гербаріях, гірничих статутах [19, с. 2—4].

Початок польській офіційній гірничій термінології поклали праці К. Ключа (*Mineralogia*, 1781), Ю. Осінського (*Hutnictwo żelazne*, 1782), С. Сташціца та ін. [13; 19, с. 4]. З 1786 р. друкується в різних неспеціальних журналах багато статей з питань гірництва: «*Dziennik Handlowy*», «*Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk*», «*Pamiętnik Lwowski*», «*Izys Polska*», «*Biblioteka Warszawska*», «*Warta*» та ін. Першою спробою створення спеціального журналу з проблем гірництва та металургії було видання в 1830 р. одного номера «*Pamiętnika Górnictwa i Hutnictwa*». Планувалося видавати цей журнал двічі на рік, проте після першого номера протягом довгого періоду журнал не виходив, що, звичайно, гальмувало процес утворення термінології. Наступний номер цього журналу був виданий лише в 1882 р. [19, с. 5—6].

Вирішальна роль у розвитку гірничої термінології належить І. Лабенцькому (1809—1862), який усе своє життя присвятив питанням історії гірничої справи, творенню та вивченню її термінології [4, с. 9; 7]. Вже у першому номері спеціального журналу «Pamiętnik Górnictwa i Hutnictwa» в 1830 р. надрукований його переклад з російської мови статті по технології [19, с. 5]. У 1841 р. надруковано два томи підручника І. Лабенцького з гірничої справи та її історії, в якому гірництво та металургія описані з історичної та юридичної точок зору. В 1843 р. він друкує статтю з описом нещасних випадків у шахтах [12] та книгу, в якій висвітлює початки науки про гірництво [11]. В усіх цих працях польський учений користувався традиційною та створюваною ним самим гірничою термінологією. Велику увагу питанням термінології Лабенцький приділив у перекладі підручника з мінералогії, складеному за програмою французького університету та виданому польською мовою у 1848 р. [9]. Підсумком його великої наукової праці над створенням підручників з гірництва, металургії, мінералогії та перекладацької діяльності став словник гірничої термінології, виданий посмертно, у 1868 р. [13]. Це була перша значна лексикографічна праця в галузі гірництва та металургії. Перша частина — словник польсько-російсько-французько-німецький (348 с.), друга — словник російсько-польський (83 с.), третя — словник латинської гірничої лексики середніх віків (36 с.). Пізніше багато дослідників технічної та гірничої термінології — Г. Ліхтенштейн [14], К. Стадтмюллер [24], В. Войтан [28], С. Гайда [4] зверталися до праць І. Лабенцького й визнавали його вирішальну роль у розвитку гірничої термінології.

Після словника Лабенцького з'являється ряд інших словників з гірничої термінології: Г. Ліхтенштейна (1870), С. Ольшевського (1886), Ф. Пестшака (1913), К. Чарнецького (1924) та ін. [6]. Й. Дембіцький у праці про закони гірничої справи «Krótki wykład austriackiego prawa górniczego» (1897) крім німецько-польського словника, подає список гірничих термінів, які використовували попередники, автори словників чи праць з гірництва (Чацький, Клюк, Лінде, Лабенцький, Мерошевський та ін.) [3].

Наприкінці ХІХ ст. розпочинається новий етап свідомої термінологічної діяльності, оскільки, крім окремих дослідників, термінологією починають займатися організації. Так, з 1878 р. над збиранням усієї спеціальної лексики польської мови, в тому числі гірничої, працює Комісія Політехнічного Товариства по словниках [4, с. 10]. Тільки з 1896 р. почала термінологічну діяльність VII гірничо-металургічна секція в Домброві Гурнічій Варшавського відділення підтримки російської промисловості і торгівлі. Ця секція редагувала розділ «Гірництво та Металургія» в журналі «Przegląd Techniczny» (1897—1905) і публікувала списки гірничої лексики, рекомендованої для використання в шахтах. З 1903 р. виходить журнал «Przegląd Gór-

piszo-Putniczy» [20], на сторінках якого друкуються спеціальні дослідження з питань гірництва та рекомендації щодо використання гірничої термінології.

З 1918 р. праця над гірничою термінологією стає ще більш системною — це пов'язане з утворенням Польського нормалізаційного комітету [4].

У ХХ ст. з'являється ряд робіт, присвячених питанням технічної та гірничої термінології, але це здебільшого статті. Так, праця С. Накельського [18], видана у 1900 р., присвячена питанням творення назв приладів та інструментів. У 1912 р. надруковано німецько-польську частину технічного словника Стадтмюллерів [4, с. 12], які від 1909 р. проводили велику роботу по зіставленню матеріалів з надрукованих уже словників окремих галузей техніки та рукописів, опрацюванню польської термінології зі спеціалістами окремих галузей. У 1916 р. була готова польсько-німецька частина, яка після доповнення нараховувала більше 100 тисяч назв (для порівняння — словник І. Лабенцького налічує 58 000). У 1921 р. К. Стадтмюллер друкує працю, присвячену польській технічній лексиці [23], а в 1930 р. — статтю з описом польських словників гірничої термінології [24]. Історії та бібліографії польської технічної лексики присвячена праця В. Войтана [28], в якій зроблено короткий огляд праць зі всіх галузей техніки до 1933 р. З сучасних авторів над технічною термінологією працювали І. Тарнау [26], М. Мазур [17]. Питаннями впливу екстралінгвістичних факторів на польську мову кінця XVIII—початку ХІХ ст. займалася І. Байєрова [2]. Усі ці праці присвячені окремим питанням розвитку, формування та творення технічної, зокрема гірничої, термінології.

Проблемі створення загальної картини розвитку гірничої лексики, становлення системи гірничої термінології присвячена монографія С. Гайди [4], який досліджує польську гірничу термінологію до 1923 р. Питанням розвитку гірничої лексики періоду народної Польщі присвячена стаття С. Гісмана [5]. Однак усі перелічені праці не дають загальної картини розвитку гірничої термінології до наших часів.

Хоча окремі автори [4] досліджували системні відношення всередині окремих лексико-семантичних груп одного з пластів гірничої лексики — офіційної термінології (*górnik, górnictwo, kopalnictwo, eksploatować węgiel, wyrobisko, młot górniczy, kilof*). в яких проводиться семантичний аналіз, виявляються структурні зв'язки лексичних одиниць та їх взаємовплив до 1923 р., однак для повнішої картини розвитку системи гірничої термінології необхідно порівнювати інші лексико-семантичні групи гірничої термінології цього етапу і вивчати розвиток терміносистеми в ХХ ст. Оскільки різногалузеві терміносистеми внаслідок тісного зв'язку з життям суспільства, розвитком матеріально-го виробництва є найбільш динамічною частиною словникового складу, варто було б ширше дослідити період 1770—1870 рр.

як початковий у формуванні терміносистеми гірничої лексики. Окремі дослідники зверталися до термінології даного періоду [2; 3; 4; 7; 24]. Так, І. Байєрова [2] вважає, що переломним періодом у розвитку науково-технічної лексики є кінець XVIII ст., що зумовлено активізацією капіталістичних відносин у країні, швидким розвитком науки і техніки, створенням Едукаційної комісії, яка сприяла значному прогресу в галузі освіти в Польщі. При дослідженні гірничої термінології С. Гайда [4], спираючись на ці фактори і додаткові — початок видобування вугілля, будівництво нових шахт, активізація гірничої справи [2; 4; 8] — початком нового етапу в розвитку гірничої лексики вважає рік 1770. Загалом у розвитку гірничої лексики виділяють три етапи: перший — до 1770 р. — характеризується неоднорідністю й неупорядкованістю гірничої лексики; другий — 1770—1923 рр. — свідомою термінологічною діяльністю, створенням офіційної гірничої термінології; третій — після 1923 р. — нормалізацією роботи над гірничою термінологією.

Оскільки вплив екстралінгвістичних факторів на розвиток гірничої термінології на другому етапі був дещо неоднаковим, його ділять на два періоди: 1) з 1770 по 1870 рр., для якого властивий загальний розвиток науки і техніки, 2) з 1870 по 1923 рр., що характеризується активними суспільно-економічними змінами й новою хвилею технічного прогресу [4]. З кінця XVIII ст. швидкий процес оновлення техніки привів до активного розвитку гірничої лексики. Багато термінів, зафіксованих у першому словнику гірничої термінології, за свідченням самого автора [13], з різних причин вийшли з ужитку ще до того, як словник був виданий. На означення однієї реалії чи поняття словник часто фіксує від двох до п'яти термінів, наприклад: *chodnik — sacza — czacha — ortprzebitka — piec; padcios — ocios — wierzch*.

Дослідники намагаються визначити часові межі функціонування назв і значень термінів окремих лексико-семантичних груп при простеженні процесу встановлення групи [4], але для більш загальних висновків по кожному періоду, тим більше по початковому періоду формування терміносистеми, цього недостатньо. Треба дослідити більшу кількість лексико-семантичних чи тематичних груп кожного періоду, що дасть підстави для обґрунтованих висновків щодо мотивації усунування тих чи інших варіантів гірничої термінології і виявлення закономірностей, спільних не тільки для окремих груп, а для цілої терміносистеми окремого періоду.

Крім того, для науки велике значення мають дані про продуктивність усіх типів творення термінів у різні відрізки часу. Так С. Гайда, аналізуючи п'ять лексичних класів (назви осіб, інструментів, місць, дії та ін.), зіставляє окремі типи (наприклад, у групі назв осіб найбільш численними є морфологічні деривати — 55%, термінологічні сполучення — 22% і запозичення — 18%), дає статистичні дані по кожному періоду. Для

аналогічного класу назв інструментів, за спостереженнями вченого, найбільш розповсюдженим був спосіб морфологічної деривації. Найбільшу продуктивність після 1870 р. проявляє суфікс — *arka* (*wcinarka, wrębiarka*), головним чином для назв машин, а протягом усього другого етапу — суфікс *-nik* (*ładownik, podgrzewnik*), що утворює здебільшого назви простих пристосувань від дієслівних підстав, рідко — від прикметників. На означення інструментів на всіх етапах використовується суфікс *-ka* (*wrębówka, tłuczka*), частіше виступає в професійній лексиці й жаргоні. До рідше вживаних суфіксів даної групи належать *-aczka, -nia* (*szepczaczka, ciągnia*), лише в декількох дериватах спостерігаються суфікси *-ik, -ek, -ar, -isko*. С. Гайда констатує існування в цьому класі невеликої кількості складних дериватів, головним чином на другому етапі (*dźwignioskaz, kuzosiąg*). Аналізуючи складені терміни, він зазначає, що невелика кількість їх з'являється до 1870 р., основна ж маса — після. Що стосується семантичних дериватів, то більша частина їх належить до першого етапу, пізніше кількість їх значно зменшується.

У цьому класі назв відзначаються зміни і в історії запозичень. На першому етапі іноземні слова потрапляли у польську мову за посередництвом професійної лексики і головним чином з німецької мови. Термінологія другого етапу до 1870 р. засвоювала частково адаптовані запозичення. Після ж 1870 р. більшість запозичень є структуральними кальками, гібридами.

Дослідження, проведене С. Гайдою, дає повну картину продуктивності тих чи інших типів в рамках проаналізованих п'яти лексичних класів. Для узагальнення висновків по кожному періоду треба проаналізувати інші лексичні класи гірничої термінології.

Список літератури: 1. Из рукописного наследства К. Маркса. — Коммунист, 1958, 4. 2. *Bajerowa I.* Wpływ rozwoju techniki na język polski przełomu wieku XVIII na wiek XIX. — Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 1970. 2. 3. *Dębicki J.* Krótki wykład austriackiego prawa górniczego. — Kraków, 1897. 4. *Gajda S.* Rozwój polskiej terminologii górniczej. — Opole, 1976. 5. *Gisman S.* Słownictwo górnicze w Polsce Lulowej. — Wiadomości PKN, 1953, R. 21. 6. *Grzegorzczak P.* Index Lexiconum Poloniae. — Warszawa, 1967. 7. *Kucharzewski F.* O początkach piśmiennictwa technicznego w Polsce. — Warszawa, 1900. 8. *Łabęcki H.* Górnictwo w Polsce. — Warszawa, 1841, t. 1—2. 9. *Łabęcki H.* Mineralogia i Geologia. — Warszawa, 1848, t. 1—2. 10. *Łabęcki H.* Najdawniejsze dzieje salin krakowskich. — Biblioteka Warszawska, 1856, t. 2. 11. *Łabęcki H.* Początki nauki kopalnictwa. — Warszawa, 1843. 12. *Łabęcki H.* Przypadki nieszczęśliwe w kopalniach węgla kamiennego w Polsce. — Biblioteka Warszawska. 1843, t. 1. 13. *Łabęcki H.* Słownik górniczy. — Warszawska, 1868. 14. *Lichtenstein H.* Słownik górniczy niemiecko-polski, 1871. 15. *Maciesza A.* Pierwszy Fizjograf polski. — Sandomierz, 1921. 16. Mała encyklopedia powszechna. — Warszawa, 1975. 17. *Mazur M.* Terminologia techniczna. — Warszawa, 1961. 18. *Nakielski S.* Jak się tworzą nazwy narzędzi i przyrządów. — Przegląd Techniczny. — Warszawa, 1900. 19. Przegląd Górniczo-Hutniczy. — Sosnowiec, 1933, t. XXV. 20. Przegląd Górniczo-Hutniczy. — Dąbrowa G. 21. Przegląd Techniczny. — Warszawa. 22. Słownik literatury polskiego Oświecenia. — Warszawa 1977.

23. *Stadtmuller K.* Polskie słownictwo techniczne. — Kraków, 1921. 24. *Stadtmuller K.* Polskie słowniki górnicze. — Język Polski, R. XV, 1930. 25. *Staszic S.* O ziemiородztwie Karpatów. — Warszawa, 1815. 26. *Tarnau J.* Problematyka słownika staropolskiej terminologii narzędzi i wytworów materialnych — Kwartalnik Historii Kultury Materialnej — Warszawa, 1970, 4. 27. *Troskałiński A.* O pracach na polu słownictwa technicznego w okresie okupacji niemieckiej. — Poradnik Językowy, 1976, № 4. 28. *Wojtan W.* Historia i bibliografia polskiego słownictwa technicznego od czasów najdawniejszych do końca 1933. — Lwów, 1936.

Краткое содержание

Горная терминология польского языка изучалась несистематично. Специальная лексика до XVIII ст. фиксировалась в основном в календарях, гербариях, горных уставах, причем преобладала латинская терминология. Работы Ключа, Оснянского, Сташица и др. — начало официальной терминологии. Решающая роль в развитии горной терминологии принадлежит Лабенцкому. С конца XIX ст. процесс сознательной терминологической деятельности входит в новую фазу, начинают работу различные организации, а начало XX ст. знаменует новый этап работ над горной терминологией, направленный на нормализацию терминологии. Ряд статей посвящен отдельным вопросам развития, формирования горной терминологии. Проблеме становления ее системы до 1923 г. посвящена работа С. Гайды. Однако все эти работы общей картины развития терминологии не дают. Необходимо проследить развитие терминосистемы в XX ст., провести более широкий анализ отдельных периодов, особенно 1770—1870 гг. как начального периода становления терминосистемы горной лексики.

Стаття надійшла до редколегії
11 березня 1980 р.

ОГЛЯДИ, ПУБЛІКАЦІЇ

С. Й. ЛЕВІНСЬКА, доц.,
Київський університет

НОТАТКИ ПРО ПОЛЬСЬКУ БІБЛІОГРАФІЮ ЛІТЕРАТУРИ

Польська бібліографія літератури веде свій родовід від двадцятидвохтомної праці відомого вченого, бібліографа та історика літератури Кароля Естрайхера «Польська бібліографія XIX століття» (*Bibliografia polska XIX stulecia*) (Краків, 1870—1882). Пізніше, як відомо, її продовжили його син і внук — Станіслав і Кароль Естрайхери. Останній був також ініціатором і другого видання «Польської бібліографії», що побачило світ уже в народній Польщі.

Масштаб і широта бібліографічних видань у Польській Народній Республіці, їх у цілому досить високий науковий рівень імпонують вимогливому читачеві. Зокрема, привертають увагу зусилля польських учених щодо розроблення бібліографії творчості класиків літератури (серед них найбільший розділ становить міцкевичіана), бібліографічних монографій¹, літературно-бібліографічних нарисів тощо. Показовим є також створення таких широко використовуваних у дослідницькій та педагогічній роботі видань, як бібліографічні довідники про окремих письменників. У 60-ті роки вийшла в світ, наприклад, бібліографічні довідники літератури про Болеслава Пруса (1964), Елізу Ожешко (1966), Генріка Сенкевича (1967), Марію Конопницьку (1965), Стефана Жеромського (1964), Юліана Тувіма (1969), Леона Кручковського (1964). На початку 70-х років введено в науковий обіг сумлінно опрацьовану двотомну бібліографію польських праць зі славістики за редакцією Я. Чаховської та Я. Пузиніної². В 1974 р. з'явилося цінне бібліографічне джерело — «Путівник полоніста. Бібліографія. Словники. Бібліотеки. Літературні музеї» Я. Чаховської та Р. Льота³.

Добре слово слід сказати на адресу колективу наукових співробітників Інституту літературних досліджень Польської Академії наук, який здійснює плідну роботу по продовженню та доповненню біобібліографічного покажчи-

¹ Наприклад, про С. Виспянського, Г. Запольську: *Stokowa Maria. Stanisław Wyspiański*. Bio-bibliograficzna monografia. — Kraków, 1967—1968. *Czachowska Jadwiga*. Gabriela Zapolska. Biograficzna monografia. — Kraków, 1966.

² *Bibliografia polskich prac z zakresu slawistyki 1968—1972* / Pod red. Jadwigi Czachowskiej i Jadwigi Puzyniny. — Warszawa, 1973, Т. 1. — Archeologia, etnografia, folklorystyka, językoznawstwo. Т. 2. — Literaturoznawstwo.

³ *Czachowska Jadwiga*. Loth Roman. Przewodnik polonisty. Bibliografie. Słowniki. Biblioteki. Muzea literackie. — Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1974.

ка «Польська література від її зародження до січневого повстання» — чотиритомного підручного довідника для тих, хто вивчає історію розвитку польського письменства, надрукованого в 1929—1931 рр. істориком літератури й бібліографом Г. Корбутом.

У передмові до першого тому «Нового Корбута» головний редактор К. Будзик писав: «Бібліографія літератури є основною допоміжною дисципліною науки про літературу. ...Однак таке визначення недостатнє», — додавав він, пояснюючи призначення такого фундаментального видання. Воно, за його словами, полягає в прагненні створити нову бібліографію польської літератури, що стала б у пригоді «всім тим дослідникам літератури, котрі розуміють її як частину суспільних явищ і намагаються досліджувати, власне, у найрізноманітніших її зв'язках з життям»¹.

Уже надруковано бібліографію давньої польської літератури (т. 1—3, 1963—1965), літератури епохи просвітництва (т. 4—6, 1966—1972), романтизму (т. 7—9, 1968—1970). Прагнучи якомога повніше представити величезну кількість матеріалів про великих польських поетів Адама Міцкевича і Юліуша Словацького, про титана літературної праці Юзефа Ігнаці Крашевського, видавці «Нового Корбута» вирішили кожному з них присвятити окремий том. Так виникли три своєрідні бібліографічні монографії (т. 10, 11, 12). Наступні чотири томи (вийшли з них — 13, 14 і 15) охоплюють літературу позитивізму й «Молододі Польщі».

Збережено схему розміщення матеріалу, запропоновану свого часу Г. Корбутом: «біографія письменника, бібліографія його творів, критична література» — така схема в Польській Народній Республіці стала традиційною в подібних виданнях.

Внутрішню структуру видання можна показати на прикладі п'ятнадцятого тому «Нового Корбута». В томі, що вийшов 1978 р., зафіксовано публікації до 1972 р. і вміщено біо-бібліографічні дані про 121 письменника, від І. Мацейовського до О. Свентоховського (літери М—S). Вказуються перша публікація твору, його книжкові видання, публікації в періодичній, вибрані твори тощо. Уважно зібрано інформацію про переклади творів того чи іншого автора. Довідуємось про місце зберігання рукопису фіксованого твору, наявний епістолярій письменника (друкуються і відповідні вказівки на опубліковані листи). Вперше, починаючи з 15-го тому, «Новий Корбут» подає інформацію про екранізацію або переробку певного твору для телебачення. Іноді йдеться також про інші документи архіву письменника, твори його живопису та ін. Найбільше різноманітної інформації про В. Оркана, С. Пшибишевського, В. Реймонта, В. Серошевського. Це розділи монографічного характеру, опрацьовані вони дуже докладно.

Позитивною прикметою вказаних бібліографій є уважна реєстрація перекладів творів польських письменників та відгуків на їхню творчість поза межами Польщі². Знайомлячись з обширною бібліографією творів Реймонта, довідуємось про низку російських перекладів; подано перелік здійснених за радянський час перекладів шедевра світової лі-

¹ Bibliografia literatury polskiej «Nowy Korbut». T. 1. Piśmiennictwo staropolskie. — Warszawa, 1963, s. 5.

² На це вказує і Єжи Кондзела (див. *Jerzy Kondziela*. Kontynuacja «Nowego Korbuta». — Nowe Książki, 1978, nr. 21, s. 31).

тератури — роману «Селяни»: російські видання 1935, 1950, 1956 рр., українські — 1930, 1951, 1953, білоруський переклад (фрагмент) 1929, латиський — 1953, литовський — 1956 р.

З вичерпною повнотою укладено бібліографію ранньої творчості Вацлава Серошевського, в тому числі російську. Член соціалістичної організації Л. Варинського В. Серошевський протягом 12 років перебував на поселенні в Сибіру, де почав писати художню прозу, займатися етнографічними дослідженнями. Добре володіючи російською мовою, він писав і публікував свої твори часто в двох варіантах — російською та польською мовами, і це скрупульозно зареєстровано у відповідному розділі бібліографії. Реєстрація російських варіантів і перекладів охоплює і дореволюційну провінціальну періодику.

Серед публікацій про С. Пшибишевського згадано рецензію В. Короленка на роман «Ното sariens», надруковану в 1904 р. у журналі «Русское богатство», № 9, в якій російський письменник гостро виступив проти апології польським декадентом свого героя — «надлюдина». У рубриці про «Сніг» Пшибишевського перелічені «Літературно-критические статьи» В. В. Воробського, 1956 (хоча, на жаль, пропущено вказівку на опублікування в 1929 р. у журналі «Красная новь» статті Воробського «Єва і Джіоконда»).

Знаходимо розгорнуті матеріали про поетів А. Опмана (Ор-Ота, вказана й журнальна публікація білоруських перекладів цього автора, 1967) і Л. Риделя (зафіксовані дані про твори Риделя у збірнику «Польская поэзия XVI—XIX вв.» — М., 1963, т. 1—2), прозаїків М. Родзевичу, А. Струга (включаючи російські переклади його творів), переклади В. Короленка (1908), К. Шанявського (Юношу), драматурга Т. Ріттнера, публіциста В. Налковського, літературного критика З. Пшесмицького (Міріама) та про багатьох інших, менш відомих або ж забутих письменників. Про широту охоплення літератури періоду свідчить і сторінка про поета-кріпака Я. Рака (1820—1909), вірші якого по-справжньому зацікавили дослідників і читача лише в ПНР.

У відповідних томах «Словника сучасних польських письменників», який виділився з «Нового Корбута» та був виданий окремо в 1963—1966 р.*, надруковано бібліографії творчості З. Налковської та Стаффа. Що ж до бібліографій Е. Ожешко, Б. Пруса та Г. Сенкевича, то вони увійдуть до 17-го тому.

Високий рівень наукового видання передбачає високу його інформативність. Це також характерна риса «Нового Корбута». Очевидно, саме вона, а також збереження структури праці Г. Корбута, до якої вже звикли полоністи, полегшує користування бібліографією. Продумане обмеження в застосуванні прийнятих скорочень, наявність у різних рубриках повторного, без суворих скорочень, запису тієї або іншої позиції підвищує читабельність бібліографічних матеріалів.

Бібліографії польської літератури стають у пригоді полоністам і дослідникам міжслов'янських літературних взаємин, усім, хто цікавиться польською літературою.

Стаття надійшла до редколегії
11 квітня 1979 р.

* Słownik współczesnych pisarzy polskich, t. 1—4. — Warszawa, 1963—1966.

*І. М. ЛОЗИНСЬКИЙ, зав.,
Львівська обласна наукова бібліотека
ім. Я. Галана*

ЛИСТИ ПРОГРЕСИВНИХ ПОЛЬСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ РЕДАКЦІЇ ЖУРНАЛУ «SYGNAŁY»

Чергова добірка листів* Ванди Василевської, Владислава Ковальського, Леона Пастернака, Галини Гурської, Марії Домбровської і Станіслава Ришарда Добровольського розкриває новий, малодосліджений аспект згуртування навколо цього прогресивного органу найвидатніших польських письменників-комуністів і прогресивних літераторів, їхньої ролі у спрямуванні ідейної лінії видання, в утвердженні реалізму і демократичної естетики, в боротьбі проти засилья консервативних елементів у літературі та культурі.

Читаючи ці листи, ми, однак, не повинні забувати про те, що як діяльність редакції «Sygnał», так і творчість та листування таких письменників, як Ванда Василевська, Владислав Ковальський і особливо Леон Пастернак, були під суворим наглядом польської санітарної поліції, що окремі статті з журналу вилучалися, що його вихід іноді взагалі заборонявся, а окремі номери під час обшуків конфісковувалися (наприклад, у Ковальського), що пропадали і самі листи (наприклад, Пастернака).

Все це зумовлювало лаконічність і діловий характер листів, елементи натяку в них, іноді автори не подавали місця проживання (Василевська, Пастернак), змушені були вдаватися до іносказання (Домбровська). Незважаючи на це, листи є своєрідним коментарем як до самих творів письменників, так і обставин їх створення. Вони уточнюють місце перебування авторів (наприклад, Гурської), деколи виконують функцію історико-бібліографічного ключа.

З листів Ванди Василевської (1905—1964) — односторонця і соратниці Ярослава Галана — дещо дізнаємося про місце і обставини створення знаменитої викривальної повісті «Земля в ярмі», краєзнавчого репортажу про Полісся «Казка», про справжнє громадянське розуміння письменницею ролі лівої преси в житті суспільства, зокрема про фінансову підтримку «Sygnał» (лист від 20 травня 1937 р.).

Письменник Владислав Ковальський (1894—1958) у своєму листі частково пояснює історію задуму, художні перезвуки, розповідає про процес писання документального роману в двох томах «Сім'я М'яновських». Його лист цінний деяким уточненням реалій суспільно-політичної дійсності передвересневої Польщі. Редакція високо цінувала його твори, доказом чого може бути простора рецензія на роман «Сім'я М'яновських» («Sygnał», 1938, № 57).

* Досі опубліковано тільки листи Степана Тудора і Леона Кручковського до редакції львівського журналу «Sygnał» (1933—1934, 1936—1939). (Лозинський І. Пером інтернаціоналіста. — Літературна Україна, 1966, 21 черв.; Листи Леона Кручковського редакторів львівського журналу «Sygnał» Каролію Курилюку. — Проблеми слов'янознавства, 1979, вип. 19).

Листи Леона Пастернака (1910—1969) лаконічно розкривають труднощі, які доводилося долати автору під час спроб опублікувати окремі сатиричні вірші і фразки на сторінках тодішньої преси. Цей відомий польський поет-комуніст, який неодноразово був ув'язнений разом зі своїм побратимом Олександром Гаврилюком у Березі Картузькій, наладнав контакт з «*Sygnaliści*» (1937) через рік після виходу з концентраційного табору. Співпраця з «*Sygnaliści*», що тривала лише один рік, була насильно перервана повторним арештом Пастернака і ув'язненням його в Березі Картузькій.

Редакція «*Sygnaliści*» у замітці «Справа Пастернака» від 15 березня 1938 р. виступила на захист ув'язненого поета, вимагаючи від властей справедливого трактування громадянських прав людини. «Адже існує право, яке гласить, що є, а що не є злочином і за що громадянина можна покарати», — читаємо там.

Єдиний лист Галини Гурської (1898—1942), підписаний псевдонімом *Czesł. Haliśz*, в якому вона дякує Каролу Курилюку за дбайливу коректуру її статті про творчість бельгійського письменника Андре Байона «Хроніка одного життя» («*Sygnaliści*», 1938, № 45), походить з періоду її перебування в Брюсселі в середині 1938 р. Лист є важливим підтвердженням згадки, наявної в кореспонденції Леона Кручковського від 31 жовтня 1938 р., про подорож письменниці до Бельгії, де вона збирала матеріали до нової повісті.

Глибоко гуманістична та інтернаціоналістська позиція класика польської літератури Марії Домбровської (1889—1965), особливо її доброзичливе ставлення до визвольних прагнень українського народу, його справедливої соціальної боротьби («Сирітський геній», «Роздоріжжя»), стали тим імпульсом, який спричинився до наві'язання Каролем Курилюком контактів з авторкою тетралогії «Ночі і дні».

Із запропонованих листів два написані Марією Домбровською. Перший лист від 5 жовтня 1937 р. свідчить про особливу зацікавленість редактора «*Sygnaliści*» реакцією на нарис про важке становище селян (1937) і разом з гострополемічним збірником публіцистичних роздумів «Моя відповідь» (1938) став вагомим аргументом у тодішній дискусії про невідкладну потребу негайного проведення земельної реформи у передвересневій Польщі.

За полум'яні заклики до «перебудови» польського села в ім'я «інтересів двадцятимільйонної маси селян» Марію Домбровську переслідувала реакційна преса.

Редакція, друкуючи рецензії Павла Гульки-Лясковського (1937, № 32) і Марії Фідедерувни (1938, № 39), дала позитивну оцінку публікаціям Марії Домбровської.

Велике враження на К. Курилюка справила п'єса Домбровської «Сирітський геній», присвячена історичним подіям першої половини XVII ст., що знаменували початок упадку Речі Посполитої. У ній письменниця вела полеміку з консервативними поглядами автора «Вогнем і мечем». Як видно з листа від 31 липня 1939 р., Кароль Курилюк мав намір опублікувати спеціальну рецензію на цю п'єсу, та друга світова війна перешкодила цьому.

Успішно розвивалася співпраця редакції з польським поетом, співцем робітничої Варшави Станіславом Ришардом Добровольським (нар. 1907), що базувалася на тотожних ідейних принципах і на однаковому ставленні

до культурного минулого народу. З листа від 5 грудня 1938 р. видно причину написання гострополемічної статті проти буржуазної концепції національної культури, висунутої Єжи Гулевичем.

З інших листів (від 13 і 20 квітня 1939 р.) довідуємося про започатковану Добровольським кампанію за спорудження у Варшаві пам'ятника Ципріяну-Камілю Норвіду.

Для біографів Добровольського певний науковий інтерес становитиме лист від 8 серпня 1939 р., в якому згадується про поїздку письменника у Литву і про задум після повернення написати відкритого листа до литовських друзів, появи якого перешкодила друга світова війна.

Публікуючи вказані листи польських письменників, ми розкриваємо новий аспект діяльності львівського журналу «Sygnaly» по інтернаціональній консолідації творчої інтелігенції під прапором Народного фронту в боротьбі проти суспільної і літературної реакції.

Листи зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР, ф. 104, оп. № 211.

Листи подані за принципом хронологічної послідовності та з врахуванням ідейно-політичних поглядів і творчої та громадської позиції їх авторів.

№ 1

[Варшава]
20, V [1937]

Шановні!

Дуже перепрошую Вас за надто довгу мовчанку, але я мала так багато різних клопотів, до яких приєднався поганий стан здоров'я, що мені справді важко було знайти хоч трохи сил, щоб написати хоч би лист. Я не знаю, чи те, що надсилаю * придасться Вам для використання, адже страшенно довге. На жаль, зараз не маю нічого іншого, а про написання в даний момент чогось нового й мови не може бути. Я мрію лише про те, щоб якнайшвидше згорнути варшавські вітрила і виїхати на Полісся. Якщо Вам не придасться надіслане, без докору сумління можете не друкувати, не буду мати до Вас найменшої претензії.

Маю намір два місяці плавати по Поліссю, а протягом серпня писати, в проєкті польська книжка. Вважаю, що в ній буде багато речей, які зацікавлять «Sygnaly» саме з «другого розділу». Якщо будете бажати, з задоволенням негайно вишлю **.

Тут говорили мені про фінансові труднощі журналу, перед виїздом, зі свого боку, постараюся ще знайти якогось мецената, який не пожалкував би грошей.

Сердечні вітання для всіх

В. Василевська

* Йдеться про уривок п. н. «Сунці» з повісті «Земля в ярмі», надрукований у «Sygnalach» (1937, Nr 30).

** Згодом Ванда Василевська надіслала до редакції опнс подорожі по Поліссю «Казка», опублікований в «Sygnalach» (1938, Nr 46).

№ 2

Шановні!

Насамперед дуже перепрошую Вас за те, що підвела зі статтею до номера, присвяченого Стругу*. Мені дуже прикро, що не надіслала Вам нічого, але насправді з різних причин я була так «вибита з колії», що всі спроби щось написати виявилися марними. В майбутньому я постараюся вести себе пристойніше щодо «Sygnałów» і перманентно щось надсилати.

Посилаю фото**.

[Варшава]

18.II [1938]

Сердечні вітання

В. Василевська

№ 3

Варшава

28.XI.1938

Шановний і Дорогий Пане Редакторе!

Я вже давно збирався подякувати Вам за надсилання «Sygnałów», за які, на жаль, постійно не маю чим платити і підтримую себе надією, що врешті колись заплачу. Роблю це зараз.

Пізно, але через свої передсуди я не хотів, щоб створилось враження, що нагадую про себе і накидаю Редакції думку прорецензувати*** «М'яновських»****. Щоправда, уже писав видавець, але з приводу іншої особи, проте без мого посередництва не обійшлося.

Раз уже йдеться про «Sygnały», я повинен відзначити, що в липні цього року під час зробленого у мене обшуку з подальшим 10-годинним арештом «Sygnały» забрано і відмовлено в поверненні.

Я сподівався, що в «дешевих» часах з'їжджу до Львова. Не пощастило.

Можливо, будете на цьому з'їзді письменників, що на Заользю?*****

Шкода, що в нас не було нагоди поговорити. Було б про що.

Я був би дуже радий, коли б Ви, будучи у Варшаві, зустрілися зі мною. Однак я просив би завчасно попередити мене про це, щоб десь не відлучитися.

Особистими справами не хочу Вас турбувати. Я пишу. Точніше я вже написав і роблю правку повісті під назвою «Хліб». Приготовляю «Вино».

* Номер «Sygnałów», повністю присвячений польському письменникові-соціалістові Анджею Стругу, вийшов 1 лютого 1938 р.

** Фото було вміщене разом із рецензією Мар'яна Бруздн на повість Ванди Василевської «Земля в ярмі» в «Sygnałach» (1938, № 40).

*** Рецензія Єжи Путраментна на повість В. Ковальського «Сім'я М'яновських» була надрукована в «Sygnałach» (1938, № 57).

**** Йдеться про повість В. Ковальського «Сім'я М'яновських». — Варшава, 1938, т. 1—2.

***** З'їзд консервативної групи польських письменників, який відбувся на початку 1939 р. на лівому березі ріки Ользи, в районі м. Цешина. Територія ця відома під назвою Заользе.

Але це не має нічого спільного з Сілоне «Хлібом і вином»*. Якщо йдеться про «М'яновських», я наперед знав, що мене не зрозуміють, тому ніщо не є «несподіванкою» для мене. Тим паче, що другий том написаний лише до 10-го розділу, і я свідомо закінчив його штучно, чого зрештою, можна легко додуматися. Про третій том і мови не може бути в цей момент і в цій ситуації. Однак це не важливо.

Якщо Ви зустрічаєтеся з Пані Гурською**, то, крім вітання, прошу ласкаво передати їй моє прохання, щоби під час перебування у Варшаві, при нагоді, повідомила про себе. На жаль, не маю її адреси.

Пересилаю сердечний потиск руки
Владислав Ковальський

№ 4

Шановний Пане Редакторе!

З провини тутешньої пошти Вашу листівку я одержав шойно сьогодні. Додаю сатиричний вірш під назвою «Рятівникам народу»***. При цьому звертаю увагу на те, що у зв'язку з правдоподібністю виходу мого нового тому**** мені залежить насамперед на опублікуванні вірша під назвою «До скептика»*****, якщо він сподобається Вам.

До вересневого номера надішлю зовсім новий матеріал. Ви можете розраховувати. Очевидно, якщо існуватиме рубрика сатири. Можливо, і прозу.

24 липня [19]37

Чи Ви розраховували б на фразки?

Щиро Вас вітаю
Леон Пастернак

№ 5

Вельмишановний Пане!

Кілька днів тому я вислав Вам два мої томки*****. Прошу ласкаво передати їх п. Яворському***** на рецензію. До попереднього номера я надіслав Вам два листи (другий після одержання листівки). Я думаю, перший пропав у дорозі.

Отже, на всякий випадок посилаю Вам вдруге матеріал. Крім цього, додаю багато фразок і короткий вірш «Кар'єриста м»*****.

* Іньяціо Сілоне (справж. ім'я — Секондо Транкуїллі, нар. 1900 р.) — італійський буржуазний письменник і публіцист, автор повісті «Хліб і вино» (1936).

** Галина Гурська (1898—1942) — прогресивна польська письменниця, яка тоді жила у Львові.

*** Вірш було вміщено в «Sygnałach» (1937, № 32).

**** Новий том віршів Л. Пастернака не вийшов через арешт і ув'язнення у Березі Картузькій.

***** У «Sygnałach» вірша під назвою «До скептика» опубліковано не було.

***** Мабуть, йдеться про томи поезії «Напроти» (Варшава, 1935) та «Похмурий день» (Варшава, 1936).

***** Владислав Яворський — літератор, постійний рецензент «Sygnałów». Рецензія на згадані томи не вийшла.

***** Вірш надруковано в «Sygnałach» (1937, № 33).

Прошу в міру можливості, зворотною поштою повідомити мене, які вірші Ви відбираєте до вересневого номера. Найліпше перелічити заголовки віршів і фразок, які Вам сподобаються.

Прошу лише про якнайшвидшу відповідь. «Szpilki»*, в яких я знову друкуюся (Рох-Ковальський, Цик-Цик**), поглинають досить багато сатиричного матеріалу.

Під час відбору матеріалу прошу нічим не обмежуватися.

Сердечно вітаю Вас
Леон Пастернак

12. VIII [19]37

P.S. На зворотному шляху (всередині вересня) постараюся з Вами особисто зустрітися.

№ 6

Шановний Пане Редакторе!

До жовтневого номера «Sygnałów» надсилаю вірш***, а до сатиричної рубрики — три фразки****. Більше сатиричного матеріалу не даю, бо пам'ятаю, що Ви маєте ще вірші під заголовком «Скажіть мені», а також дві або три фразки.

Сердечні вітання
Леон Пастернак

14.IX [19]37

№ 7

Шановний Пане Редакторе!

«Sygnały», а також листівку одержав. Дякую. Додаю заголовний вірш з мого нового тому****, а також один сатиричний вірш до серпневого номера. Ласкаво прошу відповісти в цій справі.

Якщо б Ви потребували більше сатири, прошу написати, я надішлю.

Матеріальний аспект розумію дуже добре. Оскільки ніхто не одержує гонорарів, то і я буду далі чекати, аж Ви почнете платити, чого бажаю «Sygnałom» не лише з уваги на особистий інтерес. Оскільки я живу за рахунок творчої праці, мені залежить на тому, щоб не багато осіб знали про це, а у Львові перш за все «Оріпіа»*****, в якій я зараз публікуюся. Отже, сподіваюся на те, що Ви збережете таємницю!

Чекаючи незабарної відповіді, пересилаю сердечні вітання.

Леон Пастернак

* Ілюстрований сатиричний тижневик, що виходив у Варшаві в 1935—1939 рр. Поновлено вихід у 1945 р.

** Псевдонім і криптонім Леона Пастернака.

*** Про який вірш та фразки йдеться, встановити не вдалося.

**** Вірш надруковано в «Sygnałach» (1937, Nr 34).

***** Мабуть, йдеться про том віршів «Похмурний день» (Варшава, 1936).

***** Повна назва «Nasza Opija» — суспільно-політичний і літературний тижневик, що виходив у Львові в 1935—1937 рр. і мав постійну сатиричну рубрику, в якій вмещав свої вірші Леон Пастернак.

72 А. Рю дез Ешвен
тел. 826.96 [Бельгія]
[Дати немає]

Шановний Пане Кароль!

Я вважаю своїм приємним обов'язком подякувати Вам за дуже старанну коректуру* і особливо за прекрасно написану оцінку моєї книжки.

Галюня** сповістила мені про те, що Ви надрукуєте оцінку моєї книжки в «Sygnalach»***. Дуже радію з цього, радію і заздалегідь дякую.

Пересилаю сердечний потиск руки
Чесл. Галіч
[Галина Гурська]

Варшава
5.X [19]37

Шановний Пане!

У відповідь на Вашого листа ласкаво повідомляю, що статті про «Роздоріжжя»****, про які Вам йдеться, були вміщені в липневому номері***** квартальника «Marcholt» (рецензія в кінці номера і побічні згадки в статті професора Стефана Колачковського), в «Czasopiśmie Spółdzielni Rolniczych» (рецензія З. Хмельовського) і у «Wiadomościach Literackich» (стаття Ст. Тугутта). Чисел не пам'ятаю, було це між квітнем і липнем*****.

Крім цього, заслуговує на увагу з даної точки зору стаття в «Czasie» під назвою «Пані Домбровська спішить з відсіччю»*****, яка атакує мене, але водночас висловлює думку про те, що моя книжка захищає програму Міністерства сільського господарства, отже, уряду.

Стаття появилася одразу після виходу книжки, отже, здається ще в квітні. Окрім цього, була якась стаття в журналі «Naród i Państwo»*****, якої я, проте, не читала.

* Правдоподібно, йдеться про статтю Галини Гурської «Хроніка одного життя», вміщену в «Sygnalach» (1938, № 45).

** Особу Галюні встановити не вдалося. Очевидно, це Гелена Богущевська.

*** Рецензія Єжи Путраментта на другу частину повісті Галини Гурської «Барак горить» під назвою «Втечі» вийшла в «Sygnalach» (1939, № 64). Під псевдонімом «Чеслав Галіч» вступала і Ч. Розенблаттова.

**** Нарис Марії Домбровської на тему селянських проблем, який вийшов у Варшаві 1937 р., що зумовив вихід її публіцистичної книжки «Моя відповідь». Рефлексії над полемікою з «Роздоріжжям» (Варшава, 1938).

***** *Spytkowski J.* Sumienie społeczne. — Marcholt, 1937, № 4.

***** *Wiadomości Literackie*, 1937, № 28.

***** Насправді стаття має назву S. M. Pani Dąbrowska podąża z odpowiedzią... — *Czas*, 1937, № 101.

***** Офіційний проурядовий тижневик «Naród i Państwo» виходив у Варшаві в 1906—1939 рр. Автора, а також назви статті встановити не вдалося de visu.

[P.S.]

Пересилаю слова поваги
Марія Домбровська

У даному випадку думка «Marcholta» є особливо цінною з уваги на спрямування цього журналу, оскільки його видає держ. фонд культури (не знаю, чи офіційно, отже, не слід про це згадувати).

№ 10

Шановний Пане!

В цих днях я повернулася після довгої відсутності до Варшави. Дуже перепрошую, якщо моя фотографія надійде з запізненням. У всякому разі, розуміється, і на випадок репродукування прошу повернути її, бо це останній примірник цього фото.

У разі, якщо б Ви збиралися використати це фото, прошу, якщо можна, репродувати його повністю, оскільки сама лише голова виходить непривабливою, я переконалася в тому на іншому схожому фото.

Мене дуже цікавить рецензія, саме чи звернуто увагу на «Сирітський геній» * як на твір мистецтва, на його художні особливості, бо назагал існує тенденція до розгляду цього твору виключно під кутом зору політичних проблем, на мою думку, неправильна.

«Сирітський геній» повинен бути виставлений в Національному театрі у Варшаві.

Варшава
31.VII [19]39

Пересилаю слова поваги
Марія Домбровська

№ 11

Варшава
14 вересня 1938

Адміністрації
Двотижневика «Sygnaly»

Приступаючи до створення безплатної читальні періодики для польських письменників, членів Варшавського відділення професійної Спілки польських письменників, маємо честь звернутися до Адміністрації видання з люб'язним проханням ласкаво надіслати для цієї мети один примірник, подарунковий, публікованого журналу.

Заздалегідь дякуючи за позитивне вирішення нашого прохання, що сприятиме заснуванню читальні для наших колег, залишаємося з високою повагою.

Голова
Марія Домбровська

Секретар
[підпис нерозбірливий,
печатка Спілки письменників]

* У зв'язку з віроломним нападом гітлерівської Німеччини на Польщу № 76 «Sygnaly» 1 вересня 1939 р. уже не вийшов.

№ 12

Станіслав Ришард Добровольський
Варшава, вул. Вільча, 30, кв. 6.

Варшава
5 серпня 1937

Шановні і Дорогі!

Останній Ваш лист не застав мене у Варшаві. Дякую щиро за доброзичливу пам'ять. Вважаю, що на попередній лист не маю потреби відповідати, оскільки проблема, яка цікавить Вас, сама собою вияснилася. Скориставшись, однак з кількаразового люб'язного запрошення, надсилаю фрагмент поеми *, яка найближчими тижнями вийде книжковим виданням. Можливо, уривок здаватиметься Вам надто великим, але на це нічого не пораджу. Останній мій девіз: рідко, багато, і, в міру сил, добре.

Будьте добрі, помістіть виноску.

Сердечно тисну руку
Ст. Р. Добровольський

№ 13

Дорогі!

Надсилаю свої «кров'ю і жовчю» писані зауваження на тему Панагулевичової ** концепції формування культури.

Останнім часом я буваю таким стомленим, що вистачає сил хіба що на те, щоб додати до цього мої сердечні вітання для Вас.

Ст. Р. Добровольський

P.S. При нагоді повідомляю, що з 15 грудня цього року змінюю адресу: Варшава, вул. Новогродзька, 17, кв. 43.
5.XII [19]38

№ 14

Станіслав Ришард Добровольський
Варшава, вул. Новогродзька, 17, кв. 43.

Варшава
22 січня 1939

Шановні і Дорогі!

Я буду дуже і дуже вдячний за ласкаве вміщення в рубриці «Кореспонденція» «Sygnałów» зауважень у справі Яносіка ***, які додаються.

Сердечно тисну руку
Ст. Р. Добровольський

* Йдеться про уривок з поеми Ст. Р. Добровольського «Яносік з Тархової», опублікований у «Sygnałach» (1937, № 33).

** Від прізвища польського драматурга, прозаїка, художника Єжи Гулевича (1886—1941), його буржуазно-диктаторську концепцію формування польської національної культури, висловлену на сторінках католицького журналу «Obrona Kultury» (1938, № 5). Ст. Р. Добровольський піддав гострій критиці в статті «Голоси про культуру народу», опублікованій в «Sygnałach» (1938, Nr 59).

*** У кореспонденції «До редактора «Sygnałów»», (1939, Nr 62) Ст. Р. Добровольський пояснює рецензентові поеми «Яносік з Тархової» К. А. Яворському суть ідейного задуму опублікованого поетичного твору.

Станіслав Ришард Добровольський
Варшава, вул. Новогродзька, 17, кв. 43.

Варшава
13 квітня 1939

Шановні і Милі!

Ви, мабуть, уже дуже сердиті на мене за те яскраве «лінивіство в служінні» і несловність. Однак розгрішіть, пам'ятаючи про те, що грішник не завжди зробив «злочин».

Тимчасом поспішаю з пропозицією* залучити Вас до думки, з якою виступаю в машинописі, що додається. Справу цю буду «пропагувати» ширше, не без значного шансу реалізувати його. Тому я хотів би через своєрідний «патріотизм», щоб ініціатива вийшла якщо не від «Sygnalów», то принаймні зі сторінок «Sygnalów», зрештою сама думка йде по лінії активного ставлення до культурного минулого народу, яке притаманне «Sygnalóm», як і всій найкращій частині демократичної літератури.

Крім цього, не обійдеться без певної пікантності підтримка започаткованої мною кампанії на сторінках «лівого» видання, через те що лівизну тут іноді трактують у нерозумний і далекий від правди спосіб. Начебто тільки «на барикади» і більш нічого. Я б дуже сміявся, коли б «Prosto z Mostu»** покійно виступило проти моєї пропозиції.

Фото скульптури і її автора, після використання, радий знову одержати, за що буду Вам вельми вдячний.

По-дружньому тисну руку
Ст. Р. Добровольський

Дорогі!

Насамперед сердечно дякую Вам за доброзичливу підтримку моєї ініціативи і за прекрасні слова про неї. По-друге: Ваше зауваження, на мою думку, не позбавлене рації. Отже, до моєї статті*** дамо тільки фотографію скульптури****.

Однак задля того, щоб кампанія досягнула сподіваної мети, треба не тільки розширювати, а й продовжувати її (не зловживаючи Вашою доброзичливістю). Я був би думки, щоб фото «дуже вродливого скульптора»***** вмістити в наступному номері (десь на передостанній або

* Йдеться про спорудження пам'ятника польському письменникові XIX ст. Ципріяну-Камілю Норвіду в Варшаві.

** Буржуазний, шовіністично настроєний літературно-мнстецький тижневик, що виходив у Варшаві в 1935—1939 рр.

*** Йдеться про статтю «Про пам'ятник Норвіду», опубліковану в «Sygnalach» (1939, № 68).

**** Фото скульптури було вміщено в статті Ст. Р. Добровольського «Про пам'ятник Норвіду», опублікованій в «Sygnalach» (1939, № 68).

***** Фото скульптора Казімежа Петкевича — автора пам'ятника Норвіду було вміщено в «Sygnalach» (1935, № 69).

останній колонці) з маленькою на один-два рядки підтекстовкою. Тоді справа буде дуже на місці, при чому це стане одним із способів продовження кампанії без жодних зусиль і зайвої витрати місця в журналі. Щоб справа набула розголосу — про це я уже подбаю. З метою інформації згодом, майже після «Sygnałów», появиться відповідна стаття (зрештою не моя) у варшавських «Więści».*

Підготовляю інші твори.

Варшава
20 IV. [19]39

Сердечний потиск руки
Ришард Д.
[Ст. Р. Добровольський]

P.S. Чи Ви були б так добрі переслати мені у формі внятку кілька примірників того номера «Sygnałów», в якому буде вміщена моя стаття, для використання під час пропаганди пам'ятника?

С.Р.Д.

№ 17

Дорогі!

Дякую за верстку**, яку повертаю. При нагоді повідомляю, що приготування до широкої кампанії в справі пам'ятника Норвідові просуваються успішно вперед. Може задум вдасться. Треба тільки настирливо просувати.

Нагадую про прохання переслати кілька примірників «Sygnałów» з моєю статтею і тисну руку.

Варшава
24. IV [19]39

Ст. Р. Добровольський

№ 18

Дорогі!

Щиро перепошую, що не відповів всупереч добрим звичаям, на Вашу останню листівку з приємною пропозицією написати репортаж про моє перебування в Литві. Тоді я був дуже заклопотаний полагодженням своїх справ перед виїздом у Литву і перед відпусткою.

Майже до останньої хвилини я не був впевнений, чи мені вдасться виїхати за кордон. Вибачте. Нині після повернення пересилаю Вам щоправда не репортаж, а лист до моїх литовських друзів***. Надрукуйте його. В разі, коли б Ви зауважили якісь похибки, особливо в пунктуації, не соромтесь,

* Літературно-суспільний двотижневик, який виходив у Варшаві в 1939 р.

** Мабуть, йдеться про верстку статті «Про пам'ятник Норвіду» опубліковану в «Sygnałach» (1939, № 68).

*** Появі «Листа» в «Sygnałach» перешкодив початок другої світової

виправте. Буду вельми вдячний Вам за це. Мені лише йдеться про загальний смисл і тон. Це я прагну зберегти. Зрештою робіть, як знаєте.

Я написав би репортаж, та що з цього: про найцікавіше не можна писати. І не дуже маю на це час, бо працюю над чим іншим.

Закопане

8.VIII [19]39

*Пансіон «Орава», вул. Замойського
(буду тут до 20.VIII [19]39)*

Ваш Ришард Д.

[Ст. Р. Добровольський]

Публікацію підготував

І. М. Лозинський, зав.,

Львівська обласна наукова бібліотека ім. Я. Галана

Публікація надійшла до редколегії
25 лютого 1980 р.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Кишкін Л. С., Моторний В. А.</i> Академік Л. Штолл — учений, публіцист, громадський діяч (До 80-річчя з дня народження)	3
<i>Колесніченко-Братунь Н. Р.</i> До питання про роль документа в сучасному чеському історичному романі	10

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

<i>Рубанова Г. Л.</i> «Вузли життя» З. Налковської як політичний роман	16
<i>Бенатова І. М.</i> Лірична балада Н. Й. Вапцарова	23
<i>Копистянська Н. Х.</i> До питання новаторства І. Волькера в жанрі балади	32
<i>Мельничук Л. Ф.</i> Зв'язок публіцистичних жанрів з художнім оповіданням у творчості Яна Неруди	40
<i>Грибовська О. І.</i> Еліза Ожешко і сучасність (до 140-річчя з дня народження письменниці)	47

МІЖСЛОВ'ЯНСЬКІ ЛІТЕРАТУРНІ ЗВ'ЯЗКИ

<i>Лапінська Т. В.</i> Героїка і романтика революції в болгарській революційній та українській радянській поезії 20-х років ХХ ст.	58
<i>Кріль М. М.</i> Радянські дослідники про роль Івана Франка в українсько-чесько-словацьких взаєминах (до 125-річчя з дня народження)	65

МОВОЗНАВСТВО

<i>Возний Т. М.</i> Порівняльно-типологічна структура східно- і південно-слов'янських дієслів на -ствува- (<-ствова-)	71
<i>Тепляков І. М.</i> Семантична структура компаративних фразеологізмів на позначення неозначено-великої кількості людей (на матеріалі чеської мови)	79
<i>Гладка Л. С.</i> Про граматичну аналогію у сучасній чеській літературній мові	87
<i>Андел В. П.</i> Деривація та морфологія безсуфіксних абстрактних іменників у чеській мові	96
<i>Стоїчкова Л. С.</i> Динаміка словотвору відносних прикметників у сучасній болгарській мові	102
<i>Короткова О. М.</i> Аналіз чеського акценту в інтонаційній системі російської мови	108
<i>Мойсеєнко В. Ю.</i> Про деякі джерела чеської запозиченої термінології в літературній мові хорватів періоду національного відродження	115
<i>Колесник В. О.</i> Форми іменування чоловіків у болгарських говірках півдня України	122
<i>Парфьонова С. О.</i> Джерела до вивчення системи гірничої термінології в польській мові	127

ОГЛЯДИ, ПУБЛІКАЦІЇ

<i>Левінська С. Й.</i> Нотатки про польську бібліографію літератури	134
<i>Лозинський І. М.</i> Листи прогресивних польських письменників редакції журналу «Sygnaly»	137

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

<i>Кишкин Л. С., Моторный В. А.</i> Академик Л. Штолл — ученый, публицист, общественный деятель (к 80-летию со дня рождения)	3
<i>Колесниченко-Братунь Н. Р.</i> К вопросу о роли документа в современном чешском историческом романе	10

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

<i>Рубанова Г. Л.</i> «Узлы жизни» Э. Налковской как политический роман	16
<i>Бенатова И. М.</i> Лирическая баллада Н. И. Вапцарова	23
<i>Копыстьянская Н. Ф.</i> К вопросу новаторства И. Волькера в жанре баллады	32
<i>Мельничук Л. Ф.</i> Связь публицистических жанров с художественным рассказом в творчестве Яна Неруды	40
<i>Грибовская А. И.</i> Элиза Ожешко и современность (к 140-летию со дня рождения писательницы)	47

МЕЖСЛАВЯНСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ

<i>Лапинская Т. В.</i> Геронка и романтика революции в болгарской революционной и украинской советской поэзии 20-х годов XIX ст.	58
<i>Криль М. М.</i> Советские исследователи о роли Ивана Франко в украинско-чешско-словацких связях (к 125-летию со дня рождения)	65

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Возный Т. М.</i> Сравнительно-типологическая структура восточно- и югославянских глаголов на -ствува- (<-ствова-)	71
<i>Тепляков И. М.</i> Семантическая структура компаративных фразеологизмов для определения неопределенно-большого количества людей (на материале чешского языка)	79
<i>Гладкая Л. С.</i> О грамматической аналогии в современном чешском литературном языке	87
<i>Андел В. П.</i> Деривация и морфология бессуффиксных абстрактных имен существительных в чешском языке	96
<i>Стоичкова Л. С.</i> Динамика словообразования относительных имен прилагательных в современном болгарском языке	102
<i>Короткова О. Н.</i> Анализ чешского акцента в интонационной системе русского языка	108
<i>Мойсеевко В. Е.</i> О некоторых источниках чешского заимствования терминологии в литературном хорватском языке периода национального возрождения	115
<i>Колесник В. А.</i> Формы именования мужчин в болгарских диалектах юга Украины	122
<i>Парфенова С. А.</i> Источники к изучению системы горной терминологии в польском языке	127

ОБЗОРЫ, ПУБЛИКАЦИИ

<i>Левинская С. И.</i> Заметки о польской библиографии литературы	134
<i>Лозинский И. Н.</i> Письма прогрессивных польских писателей редакции журнала «Sygnały»	137

ПРОБЛЕМЫ СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

В ы п у с к 23

ЛИТЕРАТУРА, ЯЗЫК И КУЛЬТУРА ЗАРУБЕЖНЫХ СЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

Республиканский межведомственный
научный сборник

(На украинском языке)

Львов. Издательство при Львовском государственном университете издательского объединения «Вища школа»

Редактор Р. М. Бокоч
Художний редактор Н. М. Чишко
Технічний редактор А. А. Степанюк
Коректори М. Т. Ломеха, О. А. Тростяничин, М. Ю. Лазуркевич

ИБ № 5767

Здано до набору 09.07.80. Підп. до друку 14.05.81.
БГ 12027. Формат 60×90/16. Папір друк. № 3.
Літ. гарн. Вис. друк. 9,5 умовн. друк. арк. 10,84
обл.-вид. арк. Тираж 750 прим. Вид. № 832
Зам. 3803. Ціна 1 крб. 30 коп.

Видавництво при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 290000, Львів, вул. Університетська, 1.

Обласна книжкова друкарня Львівського обласного управління в справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі. 290000, Львів, вул. Стефанька, 11.

У видавництві при Львівському
державному університеті
видавничого об'єднання «Вища школа»
у 1981 році вийде книга:

Гладкий В. М.

**УКРАЇНСЬКА
РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В НДР**

Мова українська, 7 арк. Ціна 1 крб. 30 коп.

У монографії досліджується інтернаціональна спів-
дружність літератур Української РСР та Німецької
Демократичної Республіки, розкриваються ідеологіч-
ні основи взаємозв'язків братніх літератур, благо-
творний вплив української радянської літератури на
становлення і розвиток соціалістичної літератури
НДР

Книгу можна замовити у книгарнях Книготоргу
та споживспілки

1 крб. 30 коп.

